

ਕਥਾ-ਜਗਤ

ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਈ

ਕਥਾ-ਜਗਤ

ਬਾਰੂਵੀਂ ਜਮਾਤ ਲਈ

ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ

ਪ੍ਰੀਤ ਵਿਹਾਰ, ਦਿੱਲੀ-110092

KATHAA JAGAT (For Class XII)

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ - 2011

ਮੁੱਲ : 00/- ਰੁਪਏ

ਧੰਨਵਾਦ

ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ।

© ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ-110092

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਡਾ. ਵੀਰਾ ਗੁਪਤਾ,

ਸਕੱਤਰ, ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ-110092

This book or part thereof may not be reproduced by any person of agency in any manner.

Printed at :

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ

ਪੁਸਤਕ 'ਕਥਾ-ਜਗਤ' ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ, ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਪਾਠ-ਕ੍ਰਮ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਮੂਲ ਮਨੋਰਥ ਵਰਤਮਾਨ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਯਥਾਰਥ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਥਾ-ਜਗਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਢਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਵੇਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ, ਜੋ ਨਵੀਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ : ਮਨੁੱਖੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤਾਂ, ਮਾਨਵੀ ਭੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ/ਪਾਠਕ ਮਨ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਅਪੱਣਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨਤਾ ਵੀ ਪਾਠਕ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਥਾ ਬੋਧ ਦੀ ਵੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀਆਂ ਨੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਡਾ. ਸਾਧਨਾ ਪਰਾਸ਼ਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ (ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਤੇ ਖੋਜ, ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ) ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਅਲ ਹਿਲਾਲ ਅਹਿਮਦ, ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ), ਸੈਂਟਰਲ ਬੋਰਡ ਆਫ਼ ਸੈਕੰਡਰੀ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ, ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਮੈਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ।

ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਵਾਸਤੇ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੈ।

ਵਿਨੀਤ ਜੋਸ਼ੀ

(ਚੇਅਰਮੈਨ)

ਕਥਾ-ਜਗਤ

ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਈ. ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਮੇਟੀ :

ਸ੍ਰੀ ਵਨੀਤ ਜੋਸ਼ੀ (ਆਈ.ਏ.ਐੱਸ.)
ਚੇਅਰਮੈਨ, ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਈ., ਦਿੱਲੀ

ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਸ਼ੀ ਭੂਸ਼ਣ
ਡਾਇਰੈਕਟਰ (ਅਕਾਦਮਿਕ), ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਈ., ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਾਸ਼ਰ
ਪ੍ਰਮੁੱਖ (ਨਵੀਂ ਕਾਢ ਤੇ ਖੋਜ) ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਈ., ਦਿੱਲੀ

ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ :

ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ — ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਕਾਲਜ, ਦਿੱਲੀ

ਡਾ. ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ — ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਦੇਵ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110005

ਸ੍ਰੀ. ਐੱਨ. ਆਰ. ਗੋਇਲ — ਸਾਬਕਾ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਐੱਨ.ਪੀ. ਬੁਆਇਜ਼ ਸੀ. ਸੈ.ਸਕੂਲ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਸ. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ — ਸੀਨੀਅਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਵੈੱਸਟ ਜਿਓਤੀ ਨਗਰ, (ਲੋਨੀ ਰੋਡ), ਸ਼ਾਹਦਰਾ, ਦਿੱਲੀ

ਖਰੜਾ ਰੀਵਿਊਕਾਰ :

ਡਾ. ਕੁਲਵੀਰ ਗੋਜਰਾ — ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ

ਸ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੇਢੀ — ਲੈਚਕਰਾਰ, ਸਰਵੋਦਿਆ ਬਾਲ ਵਿਦਿਆਲਯ, ਰਮੇਸ਼ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ — ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਆਪਕਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ, ਇੰਡੀਆ ਗੇਟ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ-ਅਫ਼ਸਰ :

ਸ੍ਰੀ ਅਲ ਹਿਲਾਲ ਅਹਿਮਦ — ਸਹਾਇਕ ਸਿੱਖਿਆ ਅਧਿਕਾਰੀ (ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ), ਸੀ.ਬੀ.ਐੱਸ.ਈ., ਦਿੱਲੀ

भारत का संविधान

उद्देशिका

हम भारत के लोग, भारत को एक ¹ (सम्पूर्ण प्रभुत्व-संपन्न समाजवादी पंथनिरपेक्ष लोकतंत्रत्मक गणराज्य) बनाने के लिए, तथा उसके समस्त नागरिकों को :

सामाजिक, आर्थिक और राजनैतिक न्याय,
विचार, अभिव्यक्ति, विश्वास, धर्म
और उपासना की स्वतंत्रता,
प्रतिष्ठा और अवसर की समता
प्राप्त करने के लिए,
तथा उन सब में
व्यक्ति की गरिमा और ² (राष्ट्र की एकता
और अखण्डता) सुनिश्चित करने वाली बंधुता
बढ़ाने के लिए

दृढ़संकल्प होकर अपनी इस संविधान सभा में आज तारीख 26 नवम्बर, 1949 ई0 को एतद्वारा इस संविधान को अंगीकृत, अधिनियमित और आत्मार्पित करते हैं।

1. संविधान (ब्यालीसवां संशोधन) अधिनियम, 1976 की धारा 2 द्वारा (3.1.1977 से) “प्रभुत्व-संपन्न लोकतंत्रत्मक गणराज्य” के स्थान पर प्रतिस्थापित।
2. संविधान (ब्यालीसवां संशोधन) अधिनियम, 1976 की धारा 2 द्वारा (3.1.1977 से) “राष्ट्र की एकता” के स्थान पर प्रतिस्थापित।

भाग 4 क

मूल कर्तव्य

51 क. मूल कर्तव्य--भारत के प्रत्येक नागरिक का यह कर्तव्य होगा कि वह--

- (क) संविधान का पालन करे और उसके आदर्शों, संस्थाओं, राष्ट्र ध्वज और राष्ट्र गान का आदर करे,
- (ख) स्वतंत्रता के लिए हमारे राष्ट्रीय आंदोलन को प्रेरित करने वाले उच्च आदर्शों को हृदय में संजोए रखें और उनका पालन करें,
- (ग) भारत की प्रभुता, एकता और अखंडता की रक्षा करें और उसे अक्षुण्ण रखें,
- (घ) देश की रक्षा करें और आह्वान किए जाने पर राष्ट्र की सेवा करें,
- (ङ) भारत के सभी भेदभाव से परे हों, ऐसी प्रथाओं का त्याग करें जो स्त्रियों के सम्मान के विरुद्ध हैं,
- (छ) प्राकृतिक पर्यावरण की जिसके अंतर्गत वन, झील, नदी और वन्य जीवन हैं, रक्षा करें और उसका संवर्धन करें तथा प्राणि मात्र के प्रति दया भाव रखें
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टिकोण, मानववाद, और ज्ञानार्जन तथा सुधार की भावना का विकास करें,
- (झ) सार्वजनिक संपत्ति को सुरक्षित रखें और हिंसा से दूर रहें,
- (आ) व्यक्तिगत और सामूहिक गतिविधियों से सभी क्षेत्रों में उत्कर्ष की ओर बढ़ने का सतत प्रयास करें जिससे राष्ट्र निरंतर बढ़ते हुए प्रयत्न और उपलब्धि की नई ऊंचाइयों को छू ले।

THE CONSTITUTION OF INDIA

PREAMBLE

WE, THE POEPL^E OF INDIA, having solemnly resolved to constitute India into a¹ (Sovereign Socialist Secular Democratic Republic) and to secure to all its citizen^es :

JUSTICE, social economic and political;

LIBERTY of thought, experssion, belief, **faith and workship**;

EQUALITY of status and of oppportunity; **and to promote among them all**

FRATERNITY assuring the dignity of the individual and the² [unity and integrity of the Nation];

IN OUR CONSTITUENT ASSEMBLY this twenty-sixty day of November, 1949, do
HEREBY ADOPT, ENACT AND GIVE TO OURSELEVES THIS CONSTITUTION.

1. Subs by the Consitution (Forty-Second Amendment) Act, 1976, sec. 2, for "Sovereign Democratic Republic (w.e.f. 3.1.1977)
2. Subs by the Consitution (Forty-Second Amendment) Act, 1976, sec. 2, for "unity of the Nation (w.e.f. 3.1.1977)

THE CONSTITUTION OF INDIA

Chapter IVA Fundamental Duties

ARTICLE 51A

Fundamental Duties—It shall be the duty of every citizen of India—

- (a) to abide the Consitution and respect its ideals and institutions, the National Flag and the National Anthem ;
- (b) to cherish and follow the noble ideals which inspired our national struggle for freedom ;
- (c) to uphold and protect the sovereignty, unity and integrity of India;
- (d) to defend the country and render national service when called upon to do so;
- (e) To promote harmony and the spirit of common brotherhood amongst all the people of India transcending religious, linguistic and regional or sectional diversities ; to renounce practices derogatory to the dignity of women ;
- (f) to value and preserve the rich heritage of our composite culture;
- (g) to protect and improve the natural environment including forests, lakes, rivers, wild life and to have compassion for living creature ;
- (h) to develop the scientific temper, humanism and the spirit of inquiry and reform;
- (i) to safeguard public property and to abjure violence;
- (j) to strive towards excellence in all shperes of individual and collective activity so that the nation constantly rises to higher levles of endeavour and achievement.

ਤਤਕਰਾ

ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ	ਵਿਨੀਤ ਜੋਸ਼ੀ	5
1. ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ	ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ	13
2. ਰੋਲ ਨੰਬਰ	ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ	20
3. ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਾ ਬੇਈਮਾਨ	ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ	26
4. ਸੂਲੀ ਉਤੇ ਲਟਕੇ ਪਲ	ਅਜੀਤ ਕੌਰ	33
5. ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ	ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ	41
6. ਤਿਲਚੌਲੀ	ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ	48
7. ਤੀਜੀ ਗੱਲ	ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ	53
8. ਵਹਿੰਗੀ	ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ	60
9. ਮਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ	ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ	67
10. ਬਰਫ ਦਾ ਦਾਨਵ	ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ	72
11. ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ	ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ	80
12. ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ	ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ	88

ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤਕ

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਧੀਰ

(1920 - 2010)

ਡੂੰਘੀ ਰਾਤ ਗਿਆ, ਚੰਨਣ ਜੱਟ, ਪੱਕੇ ਖੂਹ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਵਾਹ ਕੇ, ਥਕੇਵੇਂ ਦਾ ਝੰਬਿਆ, ਘਰ ਮੁੜਿਆ। ਹਾੜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਮੀਂਹ ਨੇ ਸਾਉਣੀ ਦੀਆਂ ਬਿਜਾਈਆਂ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੱਤ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਝੜੀ ਲਗ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਔੜ ਪਵੇ ਕਿ ਫਸਲਾਂ ਪਛੇਤੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ।

ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਤੇ ਅੱਖ ਦੱਬਣ ਲਈ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਟੇਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਵੇਰੇ, ਵੱਡੇ ਤੜਕਿਉਂ ਜਾ ਕੇ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਵਿਚ ਜੁਆਰ ਦਾ ਛੱਟਾ ਖਿਲਾਰਨਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਥਣੇ ਜੋਤੇ ਪੱਕੇ ਖੂਹ ਦੀ ਦੋਹਰ ਕਰ ਕੇ ਮੱਕੀ ਬੀਜਣੀ ਸੀ।

ਸੁਖ ਵਿਚ ਲੱਤਾਂ ਲੰਮਿਆਰ ਕੇ ਉਹ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਤਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕਦਾ ਨੀਂਦ ਦੀ ਲੋਰ ਵਿਚ ਅੱਖ ਲਾਉਣ ਹੀ ਲਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਾਲ ਦੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਮੰਜਾ ਡਾਹੁੰਦਿਆਂ ਘੁੱਦਾ ਬੋਲਿਆ, “ਜਾਣੀਦਾ ਪੱਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੱਤੀ ਵਾਹ ਆਇਆਂ ਚੰਨਣਾ, ਮਖਾਂ ਬੋਲਦਾ ਨੂੰ, ਥੱਕਿਆ ਹੋਇੰਗਾ ?”

ਚੰਨਣ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਪਿਆ ਬੋਲਿਆ, “ਓ ਮਖਾਂ ਹੁਣ ਕਾਹਨੂੰ ਰੜਕ ਰਖਣੀ ਐ—ਜੋਤਾ ਹੋਰ ਕੱਸ ਕੇ ਲਾ ਲਈਏ—ਇਕ ਤਾਂ ਬੋਲਦ ਨੂੰ ਤੁਰਦਾ ਸਾਲਾ, ਜਮਾਂ ਈ ਰਹਿ ਖੜਿਆ।”

“ਕਿਹੜਾ, ਮੀਣਾ ?”

“ਨਹੀਂ, ਦੂਆ ਲਾਖਾ—ਫਿੰਗ ਈ ਨੂੰ ਪੱਟਦਾ ਬਰਾਬਰ—ਤਾਹੀਂ ਤਾਂ ਆਹ ਵੇਲਾ ਆ ਗਿਆ।”

“ਭਾਈ ਖਰਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਐ ਸਾਰੀ ...।” ਘੁੱਦੇ ਨੇ ਰੱਬ ਲਗਦੀ ਆਖੀ।

“ਖਰਾਕ ਹੁਣ ਪਾਈ ਤਾਂ ਜਾਨੇ ਆਂ ... ਜਿੰਨੀ ਪਰੋਕੋਂ ਐਂ ...।” ਚੰਨਣ ਦੀ 'ਵਾਜ ਵਿਚ ਬੇਵਸੀ ਸੀ।

“ਆ ... ਹੋ।” ਘੁੱਦਾ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਟੇਢਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਨੀਲੀ ਛੱਤ ਵਲ ਤੱਕਦੇ ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਉੱਘ ਆਉਣ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਲੋਰ ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਦਾ ਟੂਣਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਾਰੇ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੂੜ ਦੇ ਕਿਣਕੇ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਪੱਕੇ ਖੂਹ ਦੇ ਲਹਿਰੀਏ ਸਿਆੜ ਉਹਦੇ ਸੁਫਨਿਆਂ ਵਿਚ ਫੈਲਣ ਲਗੇ। ਪਰਲੇ ਵਾਸ, ਟਿਕੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਟੌਂਕਰਦਾ ਕੁੱਤਾ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਨਿੰਮ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਉਹਦੀ ਸੁਰਤ 'ਚੋਂ ਵਿਸਰ ਗਿਆ।

ਛੰਨੇ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਲੈ ਕੇ, ਬਚਨੇ, ਚੰਨਣ ਦੇ ਮੰਜੇ ਕੋਲ ਆਈ, “ਲੈ ਫੜ, ਦੁੱਧ ਦੀ ਬੁਕ ਪੀ ਲੈ !”

ਚੰਨਣ ਦਾ ਠੱਕਾ ਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਮਖਾਂ ਸੌਂ ਵੀ ਗਿਆ ਸੀਬੋ ਦਾ ਬਾਪੂ ...?” ਉਹਨੇ ਚੰਨਣ ਦਾ ਮੋਢਾ ਝੁਣਿਆ।

“ਹਾਂ ... ਹਾਂ ...”, ਚੰਨਣ ਅੱਭੜ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।

“ਲੈ ਫੜ, ਦੁੱਧ ਪੀ ਲੈ ਉਠ ਕੇ ਕੋਸਾ ਕੋਸਾ !”

ਚੰਨਣ ਉਠ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ, ਤੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਛੰਨਾ ਫੜ ਕੇ ਉੱਘਦਾ ਉੱਘਦਾ ਪੀਣ ਲੱਗਾ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕੋਠਿਆਂ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਪਏ ਸਨ। ਘੁੱਦੇ ਦੀ ਵੀ ਅੱਖ ਲਗੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਬਚਨੇ ਪੈਂਦ ਵੱਲ ਮੰਜੇ ਦੀ ਬਾਹੀ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਵੱਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਭਿੱਜਿਆ ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਆਇਆ। ਦੂਰ, ਪਹਾੜ

ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚ ਕਾਲੀ ਘਟਾ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਬਿਜਲੀ ਅੱਖ ਮਾਰ ਜਾਂਦੀ। ਬਚਨੋ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਖਿਆ, “ਬੱਦਲ ਅੱਜ ਫੇਰ ਖੋਰੇ ਮੰਜੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਹਾ ਕੇ ਹਟੇ।”

ਖਾਲੀ ਛੰਨਾ ਬਚਨੋਂ ਵੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ, “ਸੌਣਾ ਕਿਹੜਾ ਮਿਲਦੈ ਸਹੁਰਾ ਨੀਂਦ ਭਰ ਕੇ—ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ।”

ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਕੀਲਿਆ ਚੰਨਣ ਫੇਰ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੈਂਦ ਪਈ ਖੇਸੀ ਉਹਨੇ ਟੰਗਾਂ ਉੱਤੇ ਖਿੱਚ ਲਈ। ਬਚਨੋਂ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਨਿੱਕੀ ਕੁੜੀ ਵਿਲਕ ਉਠੀ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਪਈ। ਵੱਟ ਫੇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਧ ਪਹਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੀਤਿਆ ਹੋਣਾ ਕਿ ਚੰਨਣ ਦੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਸੂਈ ਜਿਹੀ ਆ ਚੁਭੀ। ਉਹਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹੋਰ ਤੇ ਉਹਦੀ ਨੀਂਦ ਭੰਗ ਹੋਣ ਲਗੀ।

“ਕਣੀ ਲਗ ਪਈ ਡਿਗਣ ਕੋਈ ਕੋਈ ...!” ਉਹਦੇ ਕੰਨ ਵਲੋਲ ਪਈ ; ਜਿਵੇਂ ਘੁੱਦਾ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਬਿਰਕਿਆ ਹੋਵੇ।

“ਮਖਾਂ ਸੀਬੋ ਦੇ ਬਾਪੂ ... !” ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਮੰਜੇ ਤਾਂ ਲਾਹੁਣੇ ਈ ਪੈਣਗੇ ਠਾਹਾਂ !”

“ਨੀ ਮਖਾਂ ਪਏ ਰਹੋ—ਕਿਤੇ ਨੂੰ ਪਰਲੋ ਆਉਂਦੀ !” ਚੰਨਣ ਨੇ ਖੇਸੀ ਹੋਰ ਉੱਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੁਆਰ ਲਈ।

“ਫੇਰ ਹਬੜ ਦਬੜ ਪੈ ਜਾਣੀ ਐਂ ...!” ਬਚਨੋਂ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਘਾਬਰਦੀ ਸੀ।

“ਕਿਤੇ ਨੂੰ ਪੈਂਦੀ—ਤੂੰ ਪਈ ਰਹੁ ...!”

ਗੱਲ ਅਜੇ ਚੰਨਣ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕਣਿਆਂ ਨੇ ਇਕਦਮ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸਾਰੇ ਕੋਠਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਫੜਾ ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ। ਮੰਜੀਆਂ, ਪਘੁੰਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਜੁੱਲੀਆਂ, ਪਰੋਲਿਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਘੂਕ ਨਿਆਣੇ ਡੌਰ ਡੌਰ ਹੋ ਉੱਠੇ। ਚੰਨਣ ਬੱਦਲ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਪਈ ਦਰੀ ਦੀ ਪੂਣੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਤੂੰ ਐਥੇ ਗਿਣਤੀਆਂ ਕੀ ਗਿਣੀ ਜਾਨੈਂ !” ਉਤਰ ਕੇ ਮੰਜੇ ਫੜ, ਮੈਂ ਉੱਤੇ ਲਮਕਾਉਂਦੀ ਆਂ।”

ਵਾਛੜ ਦੇ ਕਣਤਾਏ ਕਚਨੀਂਦਰੇ ਨਿਆਣੇ ਰੋਣ ਲੱਗੇ।

ਗਲੀ ਵਿਚ ਖਲੋ ਕੇ ਚੰਨਣ ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੇ ਮੰਜੇ ਬਿਸਤਰੇ ਫੜਨ ਲਗਾ। ਬਚਨੋਂ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਬੱਦਲੀ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਲਮਕਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੁੱਕੇ ਅੰਬਰ ਕਿਥੋਂ ਕਟਕ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਦੇਖਦੇ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਪਰਨਾਲੇ ਚੱਲਣ ਲਗ ਪਏ।

ਦੀਵਾ ਬਾਲ ਕੇ ਮੀਂਹ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ ਸਿੱਜੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਨਣ ਨੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਦਲਾਨ ਅਤੇ ਕੋਠੜੀਆਂ ਦੇ ਮੋਘੇ ਢੱਕ ਕੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨੁੱਚੜਦੀ ਬਚਨੋਂ ਥੱਲੇ ਆ ਗਈ ਤੇ ਕੁੜਤੀ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਚੋੜਦੀ ਖਿੱਝ ਨਾਲ ਕੁੜ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਜਤ ਦੀ ਕਹਿਨੀ ਆਂ, ਬੱਦਲ ਸਿਰ ਤੇ ਖੜੈ, ਜੱਦੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਇਨ੍ਹੀਂ ਚੱਕਿਆ ... !”

ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਦਲਾਨ ਵਿਚ ਮੰਜੀਆਂ, ਜੁੱਲੀਆਂ ਉੱਤੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਵਾਛੜ ਦਾ ਮੀਂਹ ਜਿਵੇਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਇਕਦਮ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰਨਾਲੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੇ ਤਤੀਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ। ਅੰਦਰ ਲੋਹੜੇ ਦਾ ਹੁੰਮ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹਵਾ ਬਿਲਕੁਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਸਿਧੀ ਸਤੋਰ ਖੜੀ ਸੀ। ਤੋੜ ਤੋੜ ਖਾਂਦਾ ਮੱਛਰ ਕੰਨਾਂ ਕੋਲ ਬੀਨ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਨਿਆਣੇ ਤਰੇਲੀਆਂ ਵਿਚ ਗੱਚ ਹੋ ਗਏ। ਤੱਤੀ ਹਵਾੜ ਨਾਲ ਘਰ ਭੱਠੇ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਲਕਾਣ ਹੋਇਆ ਚੰਨਣ ਬੋਲਿਆ, “ਮੋਘਾ ਤਾਂ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ ?”

“ਮੀਂਹ ਤਾਂ ਘਟ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਆ ਗਿਆ—ਫੇਰ ਕੌਣ ਜਾਂਦਾ ਉਪਰ ?”

“ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲਗੀ ਜਾਂਦੀ ਐ—ਮੱਛਰ ਉਂ ਤੋੜ ਤੋੜ ਖਾਂਦੈ।” ਚੰਨਣ ਨੇ ਪਿੰਡਾ ਖੁਰਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਪਸੀਨੇ ਵਿਚ ਪਿਚਕੀ ਹੋਈ ਕੈਲੇ ਪੰਘੂੜੀ ਉੱਤੇ ਨਿਸ ਨਿਸ ਕਰਨ ਲਗੀ। ਵਿਲਕਦੀ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਬਚਨੋਂ ਤੋਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਨੇ ਪੱਖੀ ਝੱਲ ਕੇ ਨਿਆਣੀ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਵੱਡੀ

ਕੁੜੀ ਸੀਬੋ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਪਘੁੜੇ ਉੱਤੇ ਉੱਠ ਬੈਠੀ, “ਬਾਬਾ ... ਨੀਂਦ ਕਿਹੜਾ ਆਉਂਦੀ ਐ ...!”

“ਨੀਂ ਬੋਬੋ, ਆਪਾਂ ਦੀਵਾ ਈ ਬੁਝਾ ਦੇ ... !” ਸੀਬੋ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਭਿੰਦਰ ਬੋਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਦੀਵੇ ਦੇ ਚਾਨਣ ਤੋਂ ਵੀ ਸੋਕ ਆਉਂਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਚੰਨਣ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਲੀ ਵਿਚ ਆਇਆ, “ਕਣੀਆਂ ਤਾਂ ਬੰਦ ਨੇ—ਬੱਦਲ ਤਾਂ ਦੀਂਹਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਤੇ ਹੁਣ।”

“ਜੈ ਖਾਣਾ ਐਵੇਂ ਭਾਜੜ ਪਾ ਦਿੰਦੈ, ਅੱਲ ਕਲੁ ਦਾ ਮੀਂਹ !” ਬਚਨੋਂ ਪਈ ਪਈ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲੀ।

“ਨੀਂ ਬੋਬੋ, ਗਲੀ 'ਚ ਕੱਢ ਲੋ ਮੰਜੇ ...।” ਸੀਬੋ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਕੇ ਆਖਿਆ।

“ਆਹੋ ਮੁੰਨੀ, ਗਲੀ ਵਿਚ ਡਾਹ ਲੈਨੋਂ ਆਂ।” ਚੰਨਣ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ, ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ, ਮੰਜਾ ਚੁੱਕਣ ਲੱਗਾ।

ਬਚਨੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬੂਹੇ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਉਪਰ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲੱਗੀ, “ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੀਂਹਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ—ਐਨ ਸਾਫ਼ ਐ ਅੰਬਰ।”

ਗੁਆਂਢੋਂ ਕੇਸਰੀ ਤਖਾਣੀ ਨੇ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦਿੱਤਾ, “ਨੀਂ ਭੂਆ, 'ਕੱਲਾ 'ਕੱਲਾ ਤਾਰਾ ਗਿਣ ਲੈ—ਜਦ ਆਉਂਦੈ, ਪਟਮੇਲੀ ਚੱਕ ਦਿੰਦੈ ਚੰਦਰਾ।”

“ਬਾਬਾ, ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੌਣ ਕਹੇ ...”, ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨੀਵੇਂ ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੇ ਮੰਜੇ ਦੇ ਪਾਵੇ ਅੜਾਉਂਦਿਆਂ ਘੁੱਦਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਮਖਾਂ ਹੁਣ ਉੱਤੇ ਈ ਚੜ੍ਹਾ ਮੰਜੇ—ਗਲੀ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੂਤੇ ਰਹਿਣੇ ...” ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮੰਜਾ ਡਾਹੁੰਦੇ ਚੰਨਣ ਨੂੰ ਆਖਿਆ।

“ਨੀਂ ਹੁਣ ਦੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੇ ਕਿਥੇ ਪੂਹ-ਘੜੀਸ ਕਰੀਏ—ਰਾਤ ਅੱਧੀ ਟੁੱਟ ਚਲੀ—ਦੇਖ ਤਾਂ ਖਿੱਤੀਆਂ ਕਿਥੇ ਸਰਕ ਆਈਆਂ !”

“ਗਲੀ 'ਚ ਕੀਹਦਾ ਕੀਹਦਾ ਡਾਹੇਂਗਾ ? ਨਾਲੇ ਸੌ ਡੰਗਰ ਪਸ਼ੂ ...। ਤੂੰ ਚੱਲ ਉਤੇ, ਮੈਂ ਫੜਾਉਨੀ ਆਂ ਮੰਜੇ, ਘੜੀ ਰਾਮ ਨਾਲ ਤਾਂ ਲੰਘੇ।”

“ਚੰਗਾ ਫੇਰ, ਫੜਾ, ਸੀਬੋ ਚੱਕ ਤਾਂ ਭਾਈ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ, ਭਿੰਦਰ ਉੱਠ ਓਏ, ਮੰਜੇ ਕਢਾ ਬਾਹਰ !” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਚੰਨਣ ਪੌੜੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੇ ਜਾ ਬੈਠਿਆ।

ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਹਾਰ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਫੜਾਏ। ਚੰਨਣ ਨੇ ਮੁੜ ਥਾਓਂ ਥਾਈਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਇਆ। ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਦੀਵਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਜਿੰਦਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪੌੜੀ ਦੇ ਸਿਖਰਲੇ ਡੰਡੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਬੋਲੀ, “ਹੇ ਬ੍ਰਾਗਰੂ—ਹੇਠਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਹ ਤਾਂ ਆਉਂਦੈ !”

ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮੰਜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਿਟਾ ਸੁਆਰ ਕੇ ਬਚਨੋਂ ਮੋਘਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਗਈ ਤਾਂ ਕੋਠੜੀ ਉੱਤੇ ਉਹਦੀ ਅੱਡੀ ਧਸ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਦਾ ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਤਿਲੁਕ ਗਿਆ। ਮਸੀਂ ਡਿਗਣ ਤੋਂ ਬਚਦੀ ਉਹ ਖਿੱਝ ਕੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਲਗੀ, “ਕੈ ਗੋਲ ਕਿਹੈ ਦੇਜਕੀ ਨੂੰ, ਰੋਣੀ ਆਲੀ ਕਿੱਕਰ ਵੱਢ ਕੇ ਦੋ ਖਣ ਉੱਤੇ ਛੱਤ ਲੈਨੇ ਆਂ—ਨਾਲੇ ਕੋਠੜੀ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਝਾੜ ਲਾਂਗੇ—ਜੱਟ ਨੇ ਇਕ ਨੂੰ ਸੁਣੀ—ਲੋਕੀਂ ਐਸ਼ਾਂ ਲੁੱਟਦੀ ਐ—ਐਥੇ ਜੂਨ ਕੱਟਣੀ ...!”

“ਨੀਂ ਹੁਣ ਤਿਹਾਸਮਾਂ ਛੱਤਣ ਬੈਠਾ ਮੈਂ ਕੁ ..!” ਉਹ ਕੋਠੇ ਜੇਡੀ ਧੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਬਾਰੇ ਆਖਣ ਲਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕੋਲ ਪਈ ਮੁਟਿਆਰ ਧੀ ਦੀ ਲਿਹਾਜ ਮਾਰ ਗਈ।

“ਓ ਤੈਂ ਕੀ ਲੁਲੂਰ ਲਾਉਣੈ ...”, ਲੜੁੰ ਲੜੁੰ ਕਰਦੀ ਉਹ ਕੋਲ ਆ ਗਈ।

“ਚੰਗਾ, ਪੈ ਜਾ ਹੁਣ ਰਾਮ ਨਾਲ—ਟੈੜ ਟੈੜ ਲਾਈ ਐ ਵਾਧੂ—ਆਪ ਤੋਂ ਨੀਮੇਂ ਅਲ ਦੇਖ ਕੇ ਡੰਗ ਨਿਕਲਦੈ !”

“ਆਹੋ ਭਾਈ ਆਹੋ—ਆਹ ਤਾਂ ਗੱਲ ਸੱਚ ਐ ਚੰਨਣ ਦੀ।” ਨਾਲ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਛੱਤ ਤੋਂ ਕਰਮ ਸਿਹੁੰ ਦੀ ਅੰਮਾਂ ਨੇ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ।

ਵੱਟ ਨਾਲ ਫੇਰ ਸਾਹ ਬੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਕਦੇ ਵਰ੍ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬੀਬੀ ਅਤਰੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਉੱਗੀ ਕਿੱਕਰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਜਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਚੰਨਣ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲਿਆ, “ਕੋਈ ਚੰਦਰਾ ਪਾਪੀ ਬੈਠੇ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਤਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ।”

“ਮਾੜੇ ਦਾ ਦੁਖਿ ਦੁੱਖ ...!” ਹੇਠਾਂ, ਡੰਗਰਾਂ ਵਾਲੇ ਘਰ ਅਗੇ, ਗਲੀ 'ਚ ਮੰਜਾ ਡਾਹੀਂ ਪਿਆ ਮੈਂਗਲ ਵਿਹੜੇ ਆਲਾ ਬੋਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉਹ ਆਪ ਤਰਲੋ-ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਨੀ ਬੇਬੇ, ਮੱਛਰ ਲੜੀ ਜਾਂਦੈ !” ਭਿੰਦਰ ਮੰਜੇ ਦੀ ਦੌਣ ਉੱਤੇ ਗਿੱਟੇ ਰਗੜਦਾ ਬੋਲਿਆ।

ਬੀਬੀ ਅਤਰੀ ਦੀਆਂ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਥੋੜਾ ਹਿਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਹਵਾ ਰੁਮਕ ਪਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਿੱਲੇ ਕੋਠਿਆਂ ਦੀ ਹਮਕ ਰਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਘੁੰਦੇ ਦੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਕਿਹਾ, “ਲੈ ਬਈ ਚੰਨਣਾ, ਬਦਲ ਗਿਆ ਪਹਿਰਾ, ਆ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼।”

“ਆਹੋ ਪੁੱਤ ...”, ਦੂਰੋਂ ਕਰਮ ਸਿਹੂ ਦੀ ਅੰਮਾ ਬੋਲੀ, “ਧਰਮੀਆਂ ਦੀ ਕਿਹੜਾ ਤੋਟ ਐ ਜੱਗ 'ਚ !”

“ਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਧਰੁੰ ਐ ਧਰੁੰ ਅੰਮਾਂ !” ਘੁੰਦਾ ਰੁਮਕਦੀ ਪੌਣ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਲੁੱਟਦਾ ਬੋਲਿਆ। ਚੰਨਣ ਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਚੁੱਪ ਪਿਆ ਦੇਖ ਘੁੰਦੇ ਨੇ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਚੰਨਣਾ ਓ ਚੰਨਣਾ !”

“ਹੋ ...”, ਚੰਨਣ ਸੁੱਤ-ਅਣੀਂਦਾ ਸੀ।

“ਨੀਂਦ ਆਉਂਦੀ ਐ ?”

“ਆਹੋ।”

“ਚੰਗਾ ਫੇਰ, ਸੌਂ ਜਾ !” ਘੁੰਦੇ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਲਿਆ।

ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਪੌਣ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਸਭੇ ਦੁੱਖ ਧੋ ਦਿੱਤੇ। ਪੋਲੇ ਪੋਲੇ ਹੱਥੀਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਝੱਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਰੇ ਸੌਂ ਗਏ। ਚੰਨ ਸਰੁਣੇ ਬਾਂਹ ਦੇ ਕੇ, ਪਾਸੇ ਭਾਰ, ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦ ਹੋ ਗਿਆ।

ਅਚਨਚੇਤ ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਪਿੰਡ ਉੱਤੇ ਬੱਦਲ ਘੇਰਿਆ। ਅੱਭੜ ਕੇ ਚੰਨਣ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਭੂਰੇ ਬੱਦਲ, ਚੰਨ ਨੂੰ ਝੱਫ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਉੱਤੇ ਫੈਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਤਲਾ ਜਿਹਾ ਘਸਮੈਲਾ ਹਨੇਰਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਚੰਨਣ ਉੱਠ ਕੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਜੁੱਤੀ ਟੋਹਣ ਲੱਗਾ।

ਚਿੱਟੇ ਚਾਨਣ ਦੀ ਇਕ ਤਾਰ ਜਿਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਨੀਆਂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਉੱਤੇ ਲਰਜ਼ੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਛਿਣ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗਣ ਦੀ 'ਵਾਜ਼ ਆਈ। ਡਰ ਨਾਲ ਨਿਆਣੇ ਰੋਣ ਤੇ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕਣ ਲਗੇ। ਰਾਮ ਰਾਮ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ ਚੁੰਧਿਆਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੀਲੀ, ਹਰੀ ਤੇ ਲਾਲ ਤਾਰ ਅਜੇ ਤਕ ਲਰਜ਼ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਵਾ ਦਾ ਇਕ ਤਿੱਖਾ ਬੁਲ੍ਹਾ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਘੋਸੂ ਫਿਰ ਜਾਇ ਇਹਨੂੰ ...!” ਬਚਨੋਂ ਠਠੰਬਰ ਕੇ ਨਿੱਕੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਸਾਂਭਦੀ ਉਠੀ, “ਚੰਦਰਾ ਬਾਦ ਇ ਪੈ ਗਿਆ ਅੱਜ—ਖਬਰ ਨੂੰ ਕਿਧਰੋਂ ਆ ਗਿਆ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ...!” ਤੇ ਉਹ ਚੰਨਣ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਬੋਲੀ, “ਹੁਣ ਤੂੰ ਬੈਠਾ ਕੀ ਸੋਚਦੈਂ, ਮੰਜੇ ਤਾਂ ਥੱਲੇ ਲਾਹੁਣੇ ਪੈਣਗੇ ਫੇਰ ...!”

“ਥੱਲੇ ਕਿਥੇ ਲਾਹਾਂਗੇ ਹੁਣ ...।” ਚੰਨਣ ਦੇ ਹੱਡ ਦੁਖ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਹੋਰ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ ? ਦੇਖਦਾ ਨੂੰ, ਬੱਦਲ ਤਾਂ ਢੱਕੇ ਢੱਕੀ ਖੜ੍ਹੈ—ਉੱਠ ਝੱਟ ਕਰ !”

“ਮਾਂਜਾ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬੱਦਲ ਨਹੀਂ ਸੀ—ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ।” ਘੁੰਦਾ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਹਿੰਦਾ ਬੋਲਿਆ।

ਹਵਾ ਥੰਮ੍ਹ ਗਈ, ਬੱਦਲ ਘੁਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਚੀਨੀਏ, ਲੰਬੜ ਤੇ ਹੋਰ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੂਹੇ ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲੀ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਏ ਸਨ। ਚੰਨਣ ਨੇ ਇਕ ਪਲ ਸੋਚ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਝਲਿਆਨੀ, ਹੇਠ ਕਰ ਦਿੰਨੇ ਆਂ, ਤੂੰ ਸੀਬੋ ਨਾਲ ਹੇਠ ਚਲੀ ਜਾਹ, ਮੈਂ ਹਾਲੇ ਇਥੇ ਈ ...।”

ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਣੀ ਝਰਨ ਲਗ ਪਈ।

ਬਚਨੋਂ ਫਿਕਰ ਨਾਲ ਤੜਫ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਓ ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ, ਕੀ ਹਾਲ ਕਰਦੈ, ਝਲਿਆਨੀ ਹੇਠ ਕੀਹਨੂੰ ਕੀਹਨੂੰ ਪਾਇੰਗਾ ? ਤੂੰ ਹੇਠ ਫੜਾ ਮੰਜੇ !”

“ਨੀਂ ਚੰਗਾ ...!” ਉਹ ਅੱਕ ਕੇ ਭਾਰੇ ਬੰਘ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਚੀਕਿਆ।

ਬਚਨੋਂ ਤੇ ਸੀਬੋ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕੱਪੜੇ ਵਲੋਟ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭ ਕੇ ਥੱਲੇ ਚਲੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕੈਲੋ ਤੇ ਭਿੰਦੀ ਜਾਗੋ ਮੀਟੇ ਵਿਚ ਪੌੜੀ ਦੇ ਡੰਡੇ ਟੋਹ ਟੋਹ ਉਤਰਨ ਲਗੇ। ਉਹ ਆਪ ਉੱਤੇ ਹੀ ਪੈਂਦ ਵਲ ਦਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਕੇ ਘਰੋੜੇ ਟੇਢਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਕਣੀਆਂ ਡਿੱਗੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

“ਅੱਜ ਨੂੰ ਬਈ ਸੌਣ ਦਿੰਦਾ ਚੰਨਣਾ !” ਕਣੀਆਂ ਤੋਂ ਕਾਣਤ ਕੇ ਘੁੱਦਾ ਬੋਲਿਆ।

“ਓ ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਜੂਨ ਈ ਮਾੜੀ ਐ—ਨਾ ਦਿਨ ਨੂੰ ਚੈਨ, ਨਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ।” ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੋੜ ਰੜਕ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਮੌਜਾਂ ਤਾਂ ਚੁਬਾਰਿਆਂ ਆਲੇ ਲੁੱਟਦੇ ਨੇ ...!” ਚੀਨੀਆਂ ਦੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋਅ ਦੇਖ ਕੇ ਘੁੱਦੇ ਨੇ ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

“ਕੁਦਰਤ ਐ ਭਾਈ ਮਾਲਕ ਦੀ ...!” ਚੰਨਣ ਨੇ ਹਉਕਾ ਲਿਆ, “ਘਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਬੁਰੀ—ਰਾਤ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਣੀ ਐ ਘੁੱਦਿਆ ਅਜੇ ?”

“ਬਥੇਰੀ ਪਈ ਐ ਹਾਲੇ !”

“ਕਿਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਕਰ ਕੇ ਈ ਨੇਰਾ ਤਾਂ ਨੂੰ ?”

“ਕਾਹਨੂੰ—ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘੀ ਐ ਮਸੀਂ, ਹਾਲੇ ਤਾਰਾ ਵੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਣਾ, ਬੱਦਲਾਂ ਕਰਕੇ ਦਿਖਦਾ ਨਹੀਂ ਇਕ ਤਾਂ—ਤੈਂ ਚਰਾਂਦੀ ਜਾਣਾ ਹੋਣੈ ... ?”

“ਆਹੋ ...।”

“ਫੇਰ ਪਿਆ ਰਹੁ ਹਾਲੇ—ਬਥੇਰੀ ਡੇਰ ਐ—ਘੜੀ ਸਰਾਮ ਵੀ ਚਾਹੀਦੈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ।”

“ਓਏ ਜੱਟ ਨੂੰ ਸਰਾਮ ਕਿਥੇ !”

“ਉਹ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਐ।” ਘੁੱਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ।

ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਝਰਦੀਆਂ ਕਣੀਆਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਹੋਰ ਛਿੱਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਘੁੱਲੇ ਹੋਏ ਬੱਦਲਾਂ ਥੱਲੇ ਅੜ ਖਲੋਏ ਹੁੰਮਸ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇ ਆਪ-ਹੁਦਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਿਆਂ ਨੇ ਲੀਰ ਲੀਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਘੁੱਦੇ ਤੇ ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ ਆਪੋ ਵਿਚੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਲੋਰ ਵਿਚ ਮੁਕ ਗਈਆਂ। ਚੰਨਣ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਾਵੇਂ ਮਿਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਧੁਖਧੁਖੀ ਸੀ : “ਕਿਤੇ ਪਿਆਂ ਹੀ ਦਿਨ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਜਾਵੇ !” ਉਹਨੇ ਸੁੱਤੇ ਸੁੱਤਿਆਂ ਆਪਣਾ ਕੰਨ ਗਲੀ ਦੀ ਵਿੜਕ ਉਤੇ ਲਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।

ਕਣੀਆਂ ਦੀ ਕਾਣਤ, ਹੱਡਾਂ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ ਤੇ ਘੁੱਦੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿੱਸਰ ਕੇ ਉਹ ਮਾਰੂਆਂ ਦੀ ਖੱਤੀ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਹੁ ਫੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਚਰੀਆਂ ਪੁੰਗਰ ਕੇ ਨਰਮ ਨਰਮ ਹਵਾ ਵਿਚ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੋਠਾਂ, ਮਾਹਾਂ, ਗੁਆਰੇ ਤੇ ਮੁੰਗੀਆਂ ਨੇ ਕੰਨ ਚੁਕ ਲਏ ਸਨ। ਪਰੇ, ਟਿੱਬੀ ਉੱਤੇ ਜੀਤੇ ਲੰਬੜ ਦਾ ਹੱਲ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਟੱਲੀਆਂ ਦੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ ਨਿੰਮ੍ਹੀ 'ਵਾਜ ਉੱਤੇ ਮਿਰਜ਼ੇ ਦੀ ਕਲੀ ਉੱਚੀ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ ...

ਉਹ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਉਠਿਆ। ਬਨੇਰੇ ਉੱਤੇ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ, ਕੁੱਕੜ ਬਾਂਗਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟੱਲੀਆਂ ਟਣਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਪਹੁ ਦੀ ਲੋਅ, ਬੱਦਲਾਂ ਪਿਛੋਂ ਫੁਟਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਵਿਹੜੇ 'ਚੋਂ ਬਲਦਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਟਿੱਬੀ ਵਲ ਤੁਰਦਾ ਚੰਨਣ ਬੋਲਿਆ, “ਹਾਜਰੀ ਦੇ ਕੇ ਸੀਬੋ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਘੱਲ ਦਈਂ ਬਚਨ ਕੁਰੇ—ਚਾਹ ਰਤੀ ਕੈੜੀ ਰਖੀਂ ...!” ਉਹਦਾ ਬੋਲ ਪਾਟੇ ਹੋਏ ਬਾਂਸ ਵਰਗਾ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਝੰਬਿਆ—ਮਾਰਿਆ ; ਹਾੜ—ਦੇਸੀ ਮਹੀਨਾ ; ਬਿਜਾਈਆਂ—ਫਸਲ ਬੀਜਣੀ ; ਵੱਤ—ਵਾਹੁਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਜ਼ਮੀਨ ; ਔੜ—ਸੌਕਾ ; ਆਥਣੇ—ਸ਼ਾਮ ; ਦੋਹਰ—ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ; ਲੋਰ—ਮਸਤੀ ; ਖੱਤੀ—ਤਿਕੋਨੀ ਸ਼ਕਲ ਵਾਲਾ ਖੇਤ ; ਮਖਾਂ—ਮੈਂ ਕਿਹਾ ; ਡਿੰਗ—ਕਦਮ ; ਪਰੋਕੋਂ—ਸਮਰੱਥਾ ; ਵਿਸਰ—ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ; ਠੋਂਕਾ—ਨੀਂਦ ਦਾ ਝਟਕਾ ; ਵੱਟ—ਗਰਮੀ ; ਬੁਲ੍ਹਾ—ਹਵਾ ਦਾ ਝੌਂਕਾ ; ਥਿਰਕਿਆ—ਡੋਲਿਆ ; ਹੁੰਮ—ਹੁਮਸ ; ਅਕਲਕਾਣ—ਬੇਹਾਲ ; ਮੋਘਾ—ਹਵਾ ਲਈ ਛੱਤ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਵੱਡਾ ਸੁਰਾਖ ; ਪਟਮੇਲੀ—ਆਫ਼ਤ, ਕਹਿਰ ; ਤਿਲੁਕ—ਫਿਸਲ ਜਾਣਾ ; ਖਣ—ਛੋਟਾ ਕਮਰਾ ; ਕਾਰਜ—ਕੰਮ ; ਰੁਮਕ—ਹਵਾ ਦਾ ਵਗਣਾ ; ਤੋਟ—ਕਮੀ ; ਬੁੱਲੇ ਲੁੱਟਦਾ—ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ; ਝੱਫ—ਢੱਕ ਲੈਣਾ ; ਲਰਜੀ—ਲਿਸ਼ਕੀ ; ਝਲਿਆਨੀ—ਬਰਸਾਤੀ ; ਕਾਣਤ—ਪਰੇਸ਼ਾਨ ; ਸਰਾਮ—ਅਰਾਮ ; ਚਰੀਆਂ—ਘਾਹ ਪੱਤੀ ; ਪਹੁ ਦੀ ਲੋਅ—ਤੜਕਸਾਰ ; ਕੈੜੀ—ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੱਤੀ ਵਾਲੀ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਕ ਰਾਤ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਕਫ਼ੇ ਦੌਰਾਨ ਇਕ ਪੇਂਡੂ ਗਰੀਬ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਯਥਾਰਥਕ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਚਿਤਰਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਉਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ‘ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਸਮਾਜ ਤੇ ਵਰਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
2. ‘ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ’ ਵਿਚ ਕਿਸਾਨ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
3. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ?
4. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੀ ਘਟਨਾ ਪਾਠਕ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

ਵੱਟ ਨਾਲ ਫੇਰ ਸਾਹ ਬੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਕਦੇ ਵਰਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬੀਬੀ ਅਤਰੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਉੱਗੀ ਕਿੱਕਰ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖਲੋਤੀ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਜਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਚੰਨਣ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਰੁਧ ਬੋਲਿਆ, “ਕੋਈ ਚੰਦਰਾ ਪਾਪੀ ਬੈਠੇ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਤਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਕਿਸ ਰੁੱਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. “ਕੋਈ ਚੰਦਰਾ ਪਾਪੀ ਬੈਠੇ ਪਹਿਰੇ ਉੱਤੇ ਅੱਜ ਤਾਂ ਪੱਤਾ ਨਹੀਂ ਹਿਲਦਾ।” ਇਸ ਸਤਰ ਦਾ ਭਾਵਾਰਥ ਲਿਖੋ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਬਸੀ ਪਠਾਣਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ
(2.12.1920 ਤੋਂ ਫਰਵਰੀ 2010)
- ਕਿੱਤਾ : ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ—ਸਿੱਟਿਆਂ ਦੀ ਛਾਂ (1950),
ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ (1955),
ਸਾਂਝੀ ਕੰਧ (1958),
ਮੇਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਹਾਣੀਆਂ (1980),
ਊਸ਼ਾ ਭੈਣ ਜੀ ਚੁੱਪ ਸਨ (1991),
ਪੱਖੀ (1993),
51 ਕਹਾਣੀਆਂ (2002)
- ਸਨਮਾਨ : ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਰਵਉੱਚ ਪੁਰਸਕਾਰ 1996 ਵਿਚ ‘ਪੱਖੀ’ ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ

ਰੋਲ ਨੰਬਰ

ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸਰਨਾ

(1923 - 2001)

ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਮਲ ਰੀਟਾਇਰਡ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਛਾਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਧਸੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਕਲਿੱਤਣ ਰੀਂਗ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿੰਜਿਆ ਪਿੰਜਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁੱਸੇ ਦਾ ਸਪਾਤੀ ਕਰੜਾਪਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਤੇ ਪੱਠਿਆਂ ਦੀ ਤਣਾਹਟ ਟੁੱਟ ਕੇ ਨਿਢਾਲ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਘਰ ਅਪੜਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ 'ਤੇ ਹਰਾਸ ਛਾ ਗਿਆ।

ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਮਲ ਦੀ ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਏਨੀ ਕਹਿਰਵੀਂ ਸੱਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗੀ, ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿਤ-ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਦੇ ਸੱਲ ਬੜੇ ਡੂੰਘੇ ਘਾਓ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਤਾਂ ਕਦੇਕਣੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਅਸੂਲੀ ਮਤਭੇਦ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੋਵੇਂ ਮਿੱਤਰ ਖਹਿਬੜ ਪਏ ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਫਿੱਕ ਪਈ ਕਿ ਵਰ੍ਹਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਬੋਲਚਾਲ ਨਾ ਰਹੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੁਝ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਕਾਰਨ ਤੇ ਕੁਝ ਸਕੂਲ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਰੀ ਸਦਕਾ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨੜੋਏ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਵੱਡੀ ਹੈਰਾਨੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਤੀਕ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਡੋਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਹੋਣੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵੇਲਣਿਆਂ ਵਿਚ ਨਪੀੜਿਆ ਜਾਣ ਤੇ ਵੀ ਸਾਬਤ ਤੇ ਨਰੋਆ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੂ ਸੱਲਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ, ਚਾਚੇ, ਤਾਏ, ਸਾਕ-ਸੰਬੰਧੀ ਸਭੇ ਪਲੇਗ ਦੀ ਭਿਅੰਕਰ ਭੁੱਖ ਲਈ ਗਰਾਹੀਆਂ ਬਣ ਗਏ। ਸਾਰੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਨਾ ਬਚਿਆ ਜੋ ਇਕ ਨਿਆਸਰੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹਬਾਨੀ ਦਾ ਹੱਥ ਰਖਦਾ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਕੋਇਟੇ ਦੇ ਭੁਚਾਲ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪੂੰਜੀ, ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿਚ ਲੁਟਾ ਆਏ ਤਾਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ ਨਾ ਡੋਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਲਾਲਸਾ ਨਾ ਕੁਮਲਾਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਭਖਦੀ ਜੀਵਨ ਚੰਗਿਆੜੀ ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਮਘਦੀ ਰਹੀ। ਤੇ ਅੱਜ ਇਕ ਭੁੱਲੇ ਵਿਸਰੇ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਜ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।।

“ਮੈਂ ਬੜਾ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ”, ਉਹ ਕੁਰਲਾਏ, “ਜਲਦੀ ਡਾਕਟਰ ਬੁਲਾਓ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਉਪਾ ਕਰੋ।”

ਉਪਾ ? ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਡੌਰ ਭੌਰ ਹੋਏ ਸਾਰੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਤਨੀ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਡਗਮਗਾਂਦੀ ਜਾਪੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਕੋਇਟੇ ਦਾ ਭੁਚਾਲ ਆਉਣ ਲਗਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਲਿੱਸੇ ਮੂੰਹ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਝੁਰੀ ਉਘੜ ਆਈ ਤੇ ਨਿਤਾਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਬੋਲੀ,

“ਹੌਂਸਲਾ ਕਰੋ ਜੀਓ। ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ। ਸਤੇ ਖੈਰਾਂ ਤੇ ਵੀਹ ਰੱਖਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ।”

ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਪਰਤੱਖ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਇਕ ਵੀ ਖੈਰ, ਇਕ ਵੀ ਰਖ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਫਾਂਹ ਕਰਕੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟਦੇ ਉਹ ਬੋਲੇ,

“ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਜੇ। ਜੋ ਹੀਲਾ ਚਲਦਾ ਜੇ ਕਰ ਲਵੋ। ਫੇਰ ਨਾਂਹ ਕਹਿਣਾ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ।”

ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਸਭਨਾ ਦੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਤੇ ਬੇਤੁਕਾਪਨ ਛਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਇਕ ਪਲ ਦੀ ਚੌੜਤਣ ਸਿਮਟ ਕੇ ਇਕ ਤਿੱਖੀ ਆਰ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਝਰੀਟੀ ਗਈ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਦੀ ਦਾਰ ਜੀ ਬੀਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੁਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਤੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਗਲਤੀ, ਇਕ ਗੁਨਾਹ, ਇਕ ਬੱਜਰ ਪਾਪ ਗਿਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬੀਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਕਟਹਿਰੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਅਰੋਗ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਇਕ ਮਾਰੂ ਯਤਨ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਯਤਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਡਾਂਵਾਂ ਡੋਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਮਰਾ, ਉਹ ਫਰਨੀਚਰ, ਉਹ ਖਿੜਕੀ, ਉਹ ਉਦੇ ਫੱਲਾਂ ਵਾਲੀ ਵੇਲ, ਉਹ ਗੇਟ ਕੋਲ ਉੱਗਿਆ ਚੀਲ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਦਰੱਖਤ। ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰੇ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੂੰਹ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਹਸਾਸ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਕ ਘੋਰਨੀ ਆਈ ਤੇ ਸਾਹ ਸੱਤ-ਹੀਣ ਹੁੰਦੀ ਉਹ ਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਪੁਆਂਦੀ ਵੱਲ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਇਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹੰਭਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਉਹ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਝੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸਤਨਾਮ ਆਪਣੇ ਵੀਰੇ ਮਨਜੀਤ ਵੱਲ ਵੇਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਇੰਜ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਚੀਕ ਮਾਰ ਦਏਗੀ। ਇਕ ਚੁੱਪ ਅਣਵੱਜੀ ਚੀਕ ਦੇ ਕੜਵੱਲਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਬੁਲ੍ਹ ਅਟੇਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਚਨਚੇਤ ਮਨਜੀਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੁਭਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਦੌੜ ਗਿਆ।

ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫਤਿਆ ਬੈਗ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਟੈਥੋਸਕੋਪ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਸਭ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਾਰ ਜੀ ਸੱਚਮੁਚ ਬੀਮਾਰ ਸਨ। ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁੰਦ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਠੋਸ ਨੁਹਾਰ ਨਿੱਤਰਦੀ ਗਈ। ਉਹ ਕਮਰਾ, ਉਹ ਫਰਨੀਚਰ, ਉਹ ਗੋਲ ਤਿਪਾਈ ਤੇ ਗੁਲਦਾਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾਏ-ਨਰਗਸ ਦੇ ਫੁੱਲ, ਉਹ ਅੰਗੀਠੀ ਦੀ ਰੌਂਸ ਤੇ ਪਏ ਲੰਮੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਕੁਲੰਗ, ਉਹ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਤੇ ਲੱਗਾ ਤੂਫਾਨ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਛਿਣ ਮਾਤਰ ਦੇ ਪੁੰਦਲੇਪਨ ਮਗਰੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਤਿੱਖੇ ਫੋਕਸ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਟੀਕਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਜੁੜੀਆਂ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਤੱਕਣੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ :

“ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਬਲੱਡ ਪਰੇਸ਼ਰ ਨਾਰਮਲ ਹੈ, ਹਾਰਟ ਠੀਕ ਠਾਕ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਗੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਕੁਝ ਡਰ, ਕੁਝ ਤੌਖਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਰਵਸ ਸਿਸਟਮ ਠੋਕਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਕੀ ਹਨ, ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਭ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੇ ਜੇ ਸਾਡੇ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਠੀਕ ਨਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਧੂੜੀ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤੱਕਣੀਆਂ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਇਸ ਤਸ਼ਖੀਸ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਮੁਨਕਰ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਹਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੇ ਕਾਹਦੇ ਤੌਖਲੇ ਸਨ। ਅਜੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਲ ਸਰਵਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਆਫ਼ ਸਕੂਲਜ਼ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਪਤਨੀ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਮਹਿਰਮ ਤੇ ਰਮਜ਼ਾਂ ਬੁੱਝਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਸਾਰੇ ਲਾਇਕ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਨ। ਵੱਡਾ ਰਿਪੁਦਮਨ ਇਕ ਵੱਡੀ ਸੀਮੈਂਟ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਚੀਫ਼ ਮਕੈਨੀਕਲ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਟਰੇਨਿੰਗ ਲਈ ਜਰਮਨੀ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਿੱਕਾ ਮਨਜੀਤ ਪੰਜਾਬ ਸਿਵਲ

ਸਰਵਿਸ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਸਟਾਫ਼ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪਬਲਿਕ ਐਡਮਨਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਏਅਰ ਫੋਰਸ ਦੇ ਇਕ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਰਿਪੁਦਮਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਪਕਾਰ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠਬੋਲੀ ਤੇ ਦਰਦਣ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ ਸਵਰਗ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਸੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਲਗਣ ਟੱਪ ਕੇ ਅਜੇ ਘਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਈਆਂ।

ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਦੀਆਂ ਭਟਕਦੀਆਂ ਤੱਕਣੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜਦੀ ਚੀਸਦੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਪਕਾਰ ਬੋਲੀ :

“ਬੀ ਜੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਦਾਰ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਰਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛ ਵੇਖੋ। ਭਲਾ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ।”

ਪਤਨੀ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮਨਜੀਤ ਤੇ ਸਤਨਾਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਥਹ ਪਤਾ ਦਾਰਜੀ ਨੇ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਂ, ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਭੇਤਣ ਪਤਨੀ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੁਰਾਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਤੋਂ ਏਨਾ ਭਾਂਪ ਗਈ ਕਿ ਗੱਲ ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਢੰਡੋਰੇ ਪਿਛੇ ਲੁਕਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੱਸ ਦੀ ਸੈਣਤ ਬੁੱਝਦੀ ਹੁਣ ਉਪਕਾਰ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਗਈ। ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਜੇ ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਫਰੋਲ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੱਢ ਸਕਦਾ।

ਬਾਹਰ ਬੈਠਿਆਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਸੀਮਾਂ ਟੱਪ ਗਈ ਜਦੋਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਮਗਰੋਂ ਉਪਕਾਰ ਦਾਰਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀ।

“ਕੁਝ ਦਸਿਆ ਨੇ ?” ਤਿੰਨ ਬੇਸਬਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਪਕਾਰ ਤੇ ਝਪਟੀ।

“ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ।”

“ਕੀ, ਕਹਿੰਦੇ ਕੀ ਨੇ ?” ਪਤਨੀ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮੇਰਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਆ ਗਿਆ ਏ।”

“ਰੋਲ ਨੰਬਰ !”

“ਆਹੋ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਜਮਾਤ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਚਾਰ ਸੀ।”

“ਓਹੋ, ਪਰ ਗੱਲ ਕੀ ਹੋਈ ?” ਮਨਜੀਤ ਨੇ ਉਤਾਵਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਕਲਾਸ ਦੇ ਮੇਰੇ ਜਮਾਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮੌਤ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਠੇਕੇਦਾਰ ਦੀ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਇਕ ਸੀ। ਫੇਰ ਲਾਲ ਘਸੀਟਾ ਰਾਮ ਸਬ-ਡਵੀਯਨਲ ਕਲਰਕ ਚਲ ਵਸੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਦੋ ਸੀ”, ਤੇ ਰਤਾ ਥਿੜਕਦੀ ਹੋਈ ਉਪਕਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਗਈ, “ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੱਟ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਰਾਮ ਰੱਖਾ ਮਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਸੀ।”

“ਪਰ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਫਰਕ ਕੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ?” ਹੈਰਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਉਭਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਮਨਜੀਤ ਬੋਲਿਆ।

“ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਚਾਰ ਸੀ।”

ਉਹ ਸਭੇ ਅਵਾਕ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚੌਗਿਰਦਾ ਡਾਂਵਾਂਡੋਲ ਜਾਪਿਆ। ਮੁੜ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਧੁੰਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਅਖੀਰ ਸ਼ਬਦ ਪਤਨੀ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਹੁੜੇ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਤੇ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਨੀ ਏਂ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੜਾ ਆਖਿਆ ਏ ਬੀਜੀ”, ਉਪਕਾਰ ਰੋਣਹਾਕੀ ਹੋਈ ਹੋਈ ਸੀ, “ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੰਢ ਬੱਝ ਗਈ ਏ। ਅਗੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਨੇ ਕਿ ...”, ਕਹਿੰਦਿਆਂ-ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਪਕਾਰ ਦੀਆਂ

ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਦਾਰਜੀ ਨਾਲ ਬਿਤਾਇਆ ਪਿਛਲਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਭਾਵੁਕ ਮਨ ਤੇ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਬੀਤਿਆ ਸੀ।

ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਦਾਰਜੀ ਜੋ ਸਦਾ ਸਾਫ਼ ਸੋਚਦੇ ਸਨ, ਸਦਾ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪਰਧਾਨਗੀ ਤੇ ਅਕਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਚਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ, ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਨੂੰ ਭੈਆਂ ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਜਿਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਰਖਿਆ ਸੀ, ਅੱਜ ਆਪ ਇਕ ਨਿਕੰਮੇ ਤੇ ਵਿਹਲੇ ਵਹਿਮ ਨੂੰ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਮਝਾਇਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਮਝ ਰਹੇ। ਪਤਨੀ ਹਾਰ ਗਈ। ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਧੀ ਹਾਰ ਗਏ। ਨੂੰਹ ਹਾਰ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਇਹੀ ਆਖਿਆ :

“ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਕਲਪਾਓ। ਮੈਂ ਘੜੀਆਂ ਪਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਜੇ। ਵੇਖਦੇ ਨਹੀਂ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਮਿੱਟੀ-ਮਿੱਟੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਹੁਣ ਬੀਤ ਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣੇ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਚਾਰਾ ਚਲਦਾ ਤੁਹਾਥੋਂ ਤੇ ਨਾ ਸਹੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਨਾ ਕਰੋ।”

ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਘਰ ਵਿਚ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੁਧਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਆਣੇ ਬਿਆਣੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਮੂਰਖ ਵਹਿਮ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਲਈ ਸ਼ਾਮਤ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਮਨਜੀਤ ਦਾ ਜੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਾਹਮਣੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਜਾ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਸ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਪਾਗਲ ਹਰਕਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋੜ ਲਿਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਮਾਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਸਭੇ ਉਹਨੂੰ ਬੜੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਕਾਰ ਦੇ ਰੁਕਣ ਦੀ ਆਹਟ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰਾਂਡੇ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕ ਕੇ ਕੋਠੀ ਦੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਰਤਾ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੇ ਇਕ ਸੱਜਣ ਟੈਕਸੀ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹੋ ! ਇਹ ਤਾਂ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ, ਦਾਰਜੀ ਦੇ ਮਿੱਤਰ ਜੋ ਡੋਹਰਾਦੂਨ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਤਨੀ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੱਖ ਦੀ ਸੈਣਤ ਨਾਲ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦਾਰਜੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ. ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਕਰਨ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰ-ਪੁਰਸੀ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰੇ।

ਸ. ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੜੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਬੋਲੇ, “ਮੈਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਟੈਕਸੀ ਬਾਹਰ ਰੋਕ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਗੱਡੀ ਬਦਲਣੀ ਸੀ। ਕਲਕੱਤਾ ਮੇਲ ਸੱਤ ਪੰਝੀ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜਿਹੜਾ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗਾ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲ ਆਵਾਂ। ਤੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕਿੱਥੇ ਨੇ ?”

ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਮਗਰੋਂ ਜਦੋਂ ਸ. ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾਰਜੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਾਰ ਜੀ—ਹਾਂ ਹਾਂ ਆਪ ਦਾਰਜੀ—ਬਾਂਹ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਪਾਈ ਹੱਸਦੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਸਨ। ਬਰਾਮਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਹੱਕਾ-ਬੱਕਾ ਖੜੋਤਾ ਵੇਖ ਦਾਰਜੀ ਇਕਦਮ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੇ ਬੋਲੇ :

“ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਜਮਾਤੀ ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਵਿਛੜਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਐਹ ਹੁਣੇ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ. ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਡੋਹਰਾਦੂਨ ਵਾਲੇ ਅੱਜ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਹਨ।”

ਉਪਕਾਰ ਬੋਲੀ, “ਦਾਰਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ?”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ...”, ਦਾਰ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਸਤਾਰ੍ਹਾਂ ਸੀ।”

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਜੁੱਸੇ—ਸਰੀਰ, ਬਦਨ ; ਹਸਾਸ—ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ; ਸੱਲ—ਜ਼ਖ਼ਮ ; ਨੜੋਏ—ਅਰਥੀ ; ਹੋਣੀ—ਜਿਸ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ; ਮਾਰੂ ਸੱਲਾਂ—ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਖ਼ਮ ; ਲਿੱਸੇ—ਕਮਜ਼ੋਰ ; ਨਿਤਾਣੀ—ਕਮਜ਼ੋਰ ; ਹੀਲਾ—ਵਸ ; ਚੌੜਤਣ—ਫੈਲਾਓ ; ਹੰਭਲੇ—ਜੋਸ਼ ; ਤੌਖਲੇ—ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ; ਠੋਕਰਿਆ—ਵਿਗੜ ; ਧੂੜੀ—ਫੈਲ ਜਾਣਾ ; ਤਸ਼ਖ਼ੀਸ—ਜਾਂਚ ; ਵਲਗਣ—ਘੇਰਾ ; ਢੰਡੋਰੇ—ਪ੍ਰਚਾਰ ; ਸੈਣਤ ਬੁਝਦੀ—ਇਸ਼ਾਰਾ ਸਮਝਦੀ ; ਨੁਹਾਰ—ਦਿੱਖ ; ਅਹੁੜੇ—ਆਏ ; ਭੁੱਬਾਂ—ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣਾ ; ਜਿਲ੍ਹਣ—ਜਕੜ੍ਹ ; ਸੁਧਿਆ—ਤੈਅ ; ਹੋੜ—ਰੋਕ ਲੈਣਾ

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਰੋਲ ਨੰਬਰ’ ਇਕ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਵਹਿਮ ਬੈਠ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ ਤੋਰ ਵਿਚ ਉਪਜੀ ਉੱਥਲ-ਪੁਥਲ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਵਹਿਮ ਦਾ ਰਹੱਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਰੌਅ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਹਰਬੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੌਣ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਦਾਰ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

“ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਬੇਬੇ ਕਿ ਹਦੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ।”

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਹਨ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਜਨਮ : ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ
(25.9.1923 - 28.1.2001))

ਕਿੱਤਾ : ਇੰਡੀਅਨ ਆਡਿਟ ਐਂਡ ਅਕਾਊਂਟਸ ਸਰਵਿਸ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਿਚ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਜਰਨਲ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਹੋਈ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਪੱਥਰ ਦੇ ਆਦਮੀ (1949),
ਸ਼ਤਾਨਾਂ ਭਰੀ ਸਵੇਰ (1951),
ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀਮਾ (1958),
ਵੰਝਲੀ ਤੇ ਵਿਲਕਣੀ (1959),
ਛਵੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ (1961),
ਕਲਿੰਗਾ (1968),
ਸੁੰਦਰ ਘਾਟੀ ਦੀ ਸਹੁੰ (1980),
ਸੂਹਾ ਸਾਲੂ, ਸੂਹਾ ਗੁਲਾਬ (1980),
ਕਾਲਾ ਬੱਦਲ, ਕੂਲੀ ਧੁੱਪ (1984),
ਨਵੇਂ ਯੁਗ ਦਾ ਵਾਰਸ (1991),
ਔਰਤ ਈਮਾਨ (1993),
ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ (1993)

ਸਨਮਾਨ : 'ਔਰਤ ਈਮਾਨ' ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵੱਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਾ ਬੇਈਮਾਨ

ਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ

(1924)

ਤੇ ਅਖੀਰ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾ ਹੀ ਲਈ। ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜਿਸ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਤੀਵੀਂ ਅਤੇ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦੀ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ। ਵਿਚਾਰੇ ਸਤਿੰਦਰ ਕੋਲ ਇਕ ਸਾਈਕਲ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ ਤੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਹੋਏ ਉਸ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਵੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਮਕਾਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਨੇ ਹੀ, ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਣ ਕਾਰਣ, ਉਸ ਦਾ ਕਚੂਮਰ ਕੱਢ ਸੁਟਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਸੌ ਗਜ਼ ਦਾ ਪਲਾਟ ਤਾਂ ਉਸ ਭਲਿਆਂ ਵਕਤਾਂ ਵਿਚ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਗਜ਼ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਖਰੀਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੇ ਉਸ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ, ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਸ ਕੋਲ ਚਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹਰ ਸਮਾਗਮ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਾਂਗ ਮਕਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਉਸਰਦੇ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਤੱਕ-ਤੱਕ ਕੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਲਾਲੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਧਾਰਨ ਆਮਦਨੀ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮਾਇਕ ਖੁੜਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀਆਂ ਪੀੜਾਂ ਵਾਂਗ, ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਾਅ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਬਾਬੂ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਬੈਂਕ ਵਿਚ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਹੈਸਨ ਤੇ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਿਆ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਕਰਜ਼ਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਕਾਨ ਵਰਗੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੌਂਕ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਬੜੇ ਸੁਹਜਾਤਮਕ ਹੋਣ, ਉਸ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਗੂਣੀ ਰਕਮ ਨਾਲ ਮਕਾਨ ਉਸਰਵਾਣਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿੰਦਰ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਖਿੱਚ ਕੇ ਰਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਣਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਗਈ ਰਕਮ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਰੁਪਏ ਇੰਜ ਗਾਇਬ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਤੇ ਤਲਾ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠੇ ਡੱਢੂ।

ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਉਸ਼ਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਓਹਨਾਂ ਦਾ ਮਕਾਨ ਮੁਹੱਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਉਸਰੇ। ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਉਹ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਕਿਰਸ ਕਰਦਾ ਵੇਖਦੀ ਤਾਂ ਆਖੇ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਦੀ, “ਵੇਖੋ ਨਾ ਪਾਰ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਕਿਤਨੀ ਵਧੀਆ ਬਣ ਰਹੀ ਹੈ !”

“ਓਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕੁਤਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਘਟੋ ਘਟ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤਾਂ ਹਾਂ।”

“ਚਟਦੇ ਰਹਿਣਾ ਇਸ ਆਪਣੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨੂੰ”, ਤੇ ਬੁੜਬੁੜ ਕਰਦੀ ਉਹ ਉਸਰਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ।

ਸੁਦੇਸ਼ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦੇ ਦੋਸਤ ਮਿਸਟਰ ਭਾਟੀਆ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਜੋ ਉਸੇ ਕਾਲੋਨੀ ਵਿਚਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਤਿੰਦਰ ਦੇ ਮਕਾਨ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਪੈ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਲਸਤਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਫਰਸ਼ ਬਝ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਕੁਝ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਬਸ ਉਪਰਲੀ ਟੀਪ ਟਾਪ—ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਲਗਾਏ, ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਬਣਨੀਆਂ, ਗਰਿਲਾਂ ਜੜਵਾਣੀਆਂ ਆਦਿ ਤੇ ਏਹ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਸਤਿੰਦਰ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੈਸਾ ਤਕਰੀਬਨ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਇਕ-ਤੰਗੀ ਦੀ ਡਾਇਣ ਦੂਰੋਂ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਆਉਂਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਅੱਧ-ਪਚੱਧਾ ਛੱਡਦਾ ਵੀ ਬੜੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਕਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਦੀ ਕੋਈ ਗਵਾਂਢੀ ਤੇ ਕਦੀ ਕੋਈ !

ਸਤਿੰਦਰ ਇਕੱਲਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਵਿਚਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਧੁਪੇ ਛੱਤਰੀ ਲੈ, ਜਾਂ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਖਲੋਤਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਜਾਂ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਨਸ ਭੱਜ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਕੜਾਕਵੇਂ ਦਿਨ, ਇਕੱਲਾ ਕਮਾਊ ਸਰੀਰ ਤੇ ਫਿਰ ਤਕਰੀਬਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘਬਰਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਹਾਲਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਛੱਡਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਕੰਬਲ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੱਡਦਾ। ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਿਆਹ, ਮਕਾਨ ਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਬੰਦਾ ਨਾ ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਪਿੱਛੇ ਦਾ। ਤੇ ਆਖ਼ਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਸਨ ਉਹ ਕਿਤਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਟਾਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਿਸਤਰੀ ਸਾਫ਼ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਬਾਊ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਚੁਕਾਉ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜਾ ਤਰੀਕਾ ਵਰਤਣਾ ਪਏਗਾ।” ਇੱਟਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਟਾਲਣ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਨੀ ਪਈ ਸੀ, “ਜੇਬ ਵਿਚ ਪੈਸੇ ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਲੋਕੀਂ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਨੇ।”

ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਮੁੱਕਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਘਰੋੜੀਆਂ ਵੀ ਆਸਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਗੱਲ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦੀ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਰੁਪਏ ਖਰਚਣ ਵਾਲਾ ਸਤਿੰਦਰ ਹੁਣ ਆਨੇ ਦੁਆਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੋਚ ਸੋਚ ਕੇ ਖਰਚਦਾ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਕੁਝ ਪੈਸੇ ਪਏ ਹਨ। ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਲੱਭੀ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਝੀ ਰੁਪਏ ਬਕਾਇਆ ਲਿਖੇ ਪਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਡੇਢ ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਸ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਨਾ ਕੁਝ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੁਝ ਕਢਵਾਇਆ ਸੀ। ਨਾਲੇ ਪੰਝੀ ਰਹਿ ਚੁਕੇ ਰੁਪਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗੇ ਕਢਵਾਉਣ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਠਦਾ। ਮਕਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਚੰਗਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਕਦੀ ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਲੋੜ ਪੈਂਦੇ ਤਾਂ ਬੈਂਕੋਂ ਕਢਾ ਲੈਂਦਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਏਹਨਾਂ ਪੰਝੀਆਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਅੱਜ ਤੀਕ ਖ਼ਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਦੀ ਆਇਆ। ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੁਭਾ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਉਸ ਕਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਥੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਰਕਮ ਬਕਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਝੀਆਂ ਦੀ ਰਕਮ ਵੀ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਜਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਾਲੋਨੀ ਦੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਹਿਸਾਬ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਫ਼ਾਰਮ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਆਇਆ।

ਹਫ਼ਤੇ ਵਿਚ ਉਹ ਦੋ ਵਾਰੀ ਪਤਾ ਕਰਨ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਾਪੀ ਹਾਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੁੜੀ। ਹਫ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਪੀ ਮਿਲੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਕਾਪੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਬਕਾਇਆ ਰਕਮ ਇਕ ਸੌ ਅਠਾਈ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਡਾਕਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਬਾਊ ਨੂੰ ਇਹ ਗ਼ਲਤੀ ਸੋਧਣ ਲਈ ਆਖੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਭਗਵਾਨ ਆਪ ਬੋਹੜਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਆਪ ਭੁਖਾ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਆਈ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਆਪ ਧੱਕੇ ਦੇਵੇ।

ਕਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਉਸ ਜਕੋਤਕੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਤ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਤੇ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਕਰੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਵਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਇਕ ਸੌ ਅਠਾਈ ਨਾਲ ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇ ਸਕਾਂਗਾ, ਇੱਟਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਵੀ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਮਾਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਝੁੱਗੇ 'ਚੋਂ ਅੱਸੀ ਰੁਪਏ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਕਿਵੇਂ ਆਕੜ ਆਕੜ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਚਲੋ ਸਾਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਤੇ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਭਗਵਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਛੱਤ ਪਾੜ ਕੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਖੁਸ਼ਖ਼ਬਰੀ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਏ, ਪਰ ਫਿਰ ਕੁਝ ਝਿਜਕ ਗਿਆ। ਕੀ ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੀਕ ਆਪਣੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅੱਜ ਉਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸੌ ਰੁਪਏ ਪਿਛੇ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਜ਼ਲੀਲ ਹੋਵਾਂ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਕਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਭੇਦ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਲਾਭ ਵੀ ਤੇ ਨਹੀਂ।

ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਮਾਨਸਕ ਤਕੜੀ ਦਾ ਛਾਬਾ ਪਲਟ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਤੇ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦੋਵੇਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਦੋ ਰਸਤੇ ਹਨ। ਕਦਮ ਇਧਰ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਈਮਾਨਦਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਦਮ ਵੀ ਉਧਰ ਪੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਦੇ ਦਮਗਜੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਅੱਜ ਕੇਵਲ ਸੌ ਛਿਲੜਾਂ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਹੀ ਰਕਮ ਲਈ ਜ਼ਲੀਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਲਾਲਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਲਕੋ ਕੇ ਰਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਆ ਵੜਿਆ ਹੈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਪਾਪ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਬਣ ਕੇ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਥਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਕਰਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਬੇਈਮਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਦਬੋਚ ਸਕੇ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇਹ ਭੇਦ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਫਿਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਸੋਚ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਵਾਗਾਂ ਫਿਰ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪਰ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦਸਣ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੇ ਬਾਊ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖਾਂ। ਬੇਈਮਾਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਣ ਚੁਕਾ ਹਾਂ। ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਹ ਬੇਈਮਾਨ-ਨੀਅਤ ਦਸ ਕੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਬੇਈਮਾਨ ਨੀਅਤ ਰਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਬੇਈਮਾਨ ਤੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਵਾਲਾ ਵੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਦਾ ਈਮਾਨਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਹੀ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੇ ਬਾਊ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦਿੰਦਾ।

ਫਿਰ ਉਸ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਕਾਪੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਲਿਖੇ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਵਰਕਾ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਪੰਝੀ ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਸੂਦ ਦੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਜੋੜ ਅਠਾਈ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਲਿਖਣ ਦੀ ਥਾਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਇਕ ਸੌ ਅਠਾਈ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਿਚਾਰੇ ਕਲਰਕ ਦੀ ਹੀ ਨਾ ਕਿਧਰੇ ਗਰੀਬਮਾਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਹੀ ਡੇਢ ਸੌ ਮਿਲਦੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੇ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਏਗਾ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕਲਰਕ ਭਰਾ ਦਾ ਪੇਟ ਇੰਜ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣੇ ਹੀ ਡਾਕਖਾਨੇ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਪਰ ਘੜੀ ਵਲ ਜਦੋਂ ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਛੇ ਵਜ ਚੁਕੇ

ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤਾਂ ਡਾਕਖਾਨਾ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਅੱਜ ਤਾਂ ਸ਼ਨਿਚਰਵਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੀ ਗੱਲ, ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਲ ਦੱਸਣੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਦਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਧਰੇ ਆਂਢ ਗੁਆਂਢ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਪੈਸੇ ਮੋੜ ਕੇ ਦੇਣ ਤੇ ਵੀ ਐਵੇਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਕਲ੍ਹ ਐਤਵਾਰ ਹੈ ਤੇ ਪਰਸੋਂ ਸਵੇਰੇ ਸਵੇਰੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਬਾਊ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਵਾਂਗਾ।

ਐਤਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਹਾਲਾਂ ਉਹ ਜਾਗਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਬੰਦ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਕਿਤਨੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਆ ਸ਼ਕਲ ਦੱਸੀ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਉਸ ਅਵਾਜ਼ਾ ਕਸਿਆ, “ਬਾਊ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਹੋਇਐ ਕਿ ਨਹੀਂ।”

ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਬੇਸਮਝ ਤੇ ਜਾਹਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਚਪੇੜਾਂ ਜੜ ਦੇਵੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਤਮੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਚੂੰਕਿ ਉਸ ਇਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣੇ ਸਨ ਤੇ ਗੱਲ ਵਧਾਣ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਸਭ ਗੁੱਸਾ ਪੀ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੜੇ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, “ਕਲ੍ਹ ਆ ਕੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਜਾਈਂ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕਰ।”

“ਠੀਕ ਏ, ਕਲ੍ਹ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਜੋ ਹੋਈ।” ਤੇ ਉਹ ਬਾਊ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਉੱਤੇ ਵਿਅੰਗ ਕਰ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸਤਿੰਦਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਜਾਹਲਾਂ ਨਾਲ ਵਾਹ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਕਿਤਨੀ ਆਕੜ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਮਰਦਾ ਕੀ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਪੈਸੇ ਦੀ ਘਾਟ ਦੀ ਲਾਅਨਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਿਸਤਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਇਕਰਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ। ਮੇਰੀਆਂ ਫ਼ੈਲ-ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਡਰਪੋਕ ਕੌਣ ਹੋਣਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਚਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਤਨਾ ਜਿਗਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ਓਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜਿਹੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਡਕਾਰ ਮਾਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੱਲ ਦਾ ਪੁੰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਦਿੰਦੇ। ਕਲ੍ਹ ਤਾਰੀਖ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹਿਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੜਪ ਕਰਨ ਲਈ ਖਰਚੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਮੂੰਹ ਅੱਡੀ ਖਲੋਤੇ ਹਨ। ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਇੱਟਾਂ ਵਾਲੇ ਦੇ, ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ, ਚਾਲ੍ਹੀ ਰੁਪਏ ਰੇਤੇ ਵਾਲੇ ਦੇ, ਚਾਲ੍ਹੀ ਰੁਪਏ ਚੂਨੇ ਵਾਲੇ ਦੇ, ਤੀਹ ਪੈਂਤੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਦੇ ਜਿਸ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰਾ ਮਹੀਨਾ ਉਧਾਰ ਖਾਧਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਖਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਖ਼ਤਮ।

ਪਤਨੀ ਦੇ ਆਖਣ ਉੱਤੇ ਉਹ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈਣ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਬਜ਼ੀ ਲੈਣ ਪਿਛੋਂ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਨੇ ਚੁਕਾਏ ਭਾਅ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਦਸ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਘਟ ਦਸੇ ਅਤੇ ਇਸ ਝਟਪਟ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਚੇਤੇ ਨਾ ਆ ਜਾਏ। ਦਸ ਪੈਸੇ ਮਾਰਨ ਉੱਤੇ, ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਅਨਤ ਪਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਗਿਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਸੌ ਤੋਂ ਡਿਗ ਕੇ ਦਸਾਂ ਦਸਾਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਝਖ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੇ ਸੱਚਮੁਚ ਮੇਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰੇਗਾ।

ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਸਾਫ਼ ਦਿਸ ਪੈਣ ਕਰ ਕੇ, ਦਿਨੇ ਧਰਮੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਲ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਿਆ। ਮੁੰਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਠੰਢੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਬੂਟ ਲੈਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਇਕ ਦੋ ਸੂਤੀ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵੀ ਲੈਣੀਆਂ ਸਨ, ਸਕੀ ਭੈਣ ਦਾ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਖੜਨੇ ਸਨ। ਬਾਊ ਸਤਿੰਦਰ ਨਾਥ ਸਭ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜ਼ਰਾ ਨਾ ਉਭਾਸਰਿਆ। ਖਰਚ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ ਅਤੇ ਉਧਰ

ਮਕਾਨ ਵੱਖ ਕਚੂਮਰ ਕੱਢ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਜ਼ਨ ਦਿਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਓਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਰਾਏ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਹੁਣ ਜੇ ਹੋਵੇਗਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏਗਾ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੀ ਭੁਲ ਨਾ ਦਸਣ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸੋਮਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਕੇਵਲ ਤਨਖ਼ਾਹ ਲੈਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਹਾਲਾਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਹੋਰ ਹੈ ਸੀ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਸੌ ਰੁਪਏ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਮ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਾਲਾ ਬਾਉ ਆਖਰੀ ਰਕਮ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਸੁਟਦਿਆਂ ਸਾਰ ਗਲਤੀ ਫੜ ਲਏਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਪੈਸੇ ਕਢਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਨਖ਼ਾਹ ਵਿਚੋਂ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਰੁਪਏ ਕਢਾਣ ਵੇਲੇ ਕਲਰਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਗਲਤ ਜੋੜ ਉੱਤੇ ਪਏ ਹੀ ਨਾ।

ਤੇ ਉਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਡਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਕਲਰਕ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਵੇਖ ਹੀ ਨਾ ਲਏ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸੌ ਅਠਾਈ ਰੁਪਏ ਪੰਜਾਹ ਨਵੇਂ ਪੈਸੇ ਜੋੜ ਕਰ ਕੇ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਾ ਇਸ ਨੂੰ ਕਾਪੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਕੀਤੀ ਚਲਾਕੀ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ।

ਦਿਲ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਚਲਾਕੀ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਦਸੇ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਤਨੀ ਅੱਗੇ ਆਪ ਹੀ ਜ਼ਲੀਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਹਾਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ ਕਿ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਫੋੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਚੀਸਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਪੁਲਸ ਵਾਲੇ ਹਥਕੜੀਆਂ ਫੜੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਰਾਹ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਠਠਬਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਨਾਲ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਦੀ ਈਮਾਨਦਾਰ ਪਤਨੀ ਤੇ ਈਮਾਨਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਸੁੱਤੇ ਘੁਰਾੜੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਰ ਰਹੇ ਮਕਾਨ ਦਾ ਬੇਈਮਾਨ ਮਾਲਕ, ਹਾਲਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖੀ ਪੁਲਸ ਕਾਰਨ ਪਸੀਨੇ ਪਸੀਨਾ ਹੋਇਆ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੀਕ ਨੀਅਤ ਫਿਰ ਨਾ ਬਦਲ ਜਾਏ। ਪਰ ਝਟ ਹੀ ਉਸ ਆਪਣੇ ਮਰਦਉਪੁਣੇ ਉੱਤੇ ਲਾਅਨਤ ਪਾਈ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਇਕ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਡਟੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦਾ ?

ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਣ ਤੇ ਪਤਨੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਿੰਡਾ ਬੁਖਾਰ ਕਾਰਣ ਅੰਗੀਰ ਵਾਂਗ ਤਪ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿੰਦਰ ਫੌਰਨ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਪੁਆੜਾ ਉਸ ਸੌ ਰੁਪਏ ਨੇ ਹੀ ਪਾਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਉਹ ਹਰਾਮ ਦਾ ਰੁਪਿਆ ਘਰ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਆ ਜਾਏਗਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਗੁਲ ਖਿਲਾਏਗਾ। ਉਸ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੇ ਭਗਵਾਨ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਹੀ ਡਾਕਖਾਨੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਟੰਟਾ ਮਕਾ ਆਵਾਂਗਾ ਤੇ ਅਗੋਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਕਮੀਨੀ ਗੱਲ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਫਟਕਣ ਦਿਆਂਗਾ।

ਡਾਕਟਰ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਤਿੰਦਰ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਘਬਰਾਹਟ ਦਾ ਕਾਰਣ ਉਸ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਸਮਝਿਆ।

“ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਅਗੇ ਤਾਂ ਕਦੀ ਇਤਨੇ ਨਹੀਂ ਘਾਬਰੇ, ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਹੌਂਸਲਾ ਦਿਆ ਕਰਦੇ ਸੋ, ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋ ਕੀ ਗਿਆ ਏ ?”

ਤੇ ਉਹ ਬਿਨਾ ਜਵਾਬ ਦਿਤੇ ਬਾਹਰ ਡਾਕਖਾਨੇ ਵਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਡਾਕਖਾਨਾ ਖੁਲ੍ਹਣ ਵਿਚ ਹਾਲਾਂ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਉਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਡਾਕਖਾਨੇ ਦੇ ਬਾਊ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦੇ ਕੁਰਸੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਣ ਸਾਰ ਇਸ ਕਾਪੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰਖ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗਲਤੀ ਵਲ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਇਆ। ਬਾਊ ਨੇ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਗਲਤੀ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਡੇਢ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਬਾਊ ਕੋਲੋਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਬਕਾਇਆ ਕੱਢਣ ਵੇਲੇ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਘਟ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਤਿੰਦਰ ਇੰਜ ਮਾਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਲਥ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਮਾਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤਾਂ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣਾਈ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸੁਹਜਾਤਮਕ—ਕਲਾਤਮਕ ; ਕਿਰਸ—ਕੰਜੂਸੀ ; ਨਮੋਸ਼ੀ—ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ; ਘਰੋੜੀਆਂ—ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ; ਆਨਾ—ਰੁਪਏ ਦਾ ਸੋਲਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ; ਦੁਆਨੀ—ਰੁਪਏ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ; ਜਕੋਤਕੀ—ਦੁਬਿੱਧਾ ; ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ—ਸੱਚਾਈ, ਈਮਾਨਦਾਰੀ ; ਦਮਗਜੇ ਮਾਰਨਾ—ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਨੀਆਂ ; ਫੈਲਸੂਫੀਆਂ—ਫਲਾਸਫੀਆਂ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਾ ਬੇਈਮਾਨ’ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਬਿਧਾ ਤੇ ਪੀੜਾ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀਆਂ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤੋਂ ਇਮਾਨਦਾਰ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣਨ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਾ ਬੇਈਮਾਨ’ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਮੁੱਖ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਨਾਇਕ ਕਿਸ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਮੱਧਵਰਗੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਆਰਥਕ ਤੰਗੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

“ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਛੱਡ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕੁਤਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ। ਅਸੀਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਮਾਨਦਾਰ ਤਾਂ ਹਾਂ।”

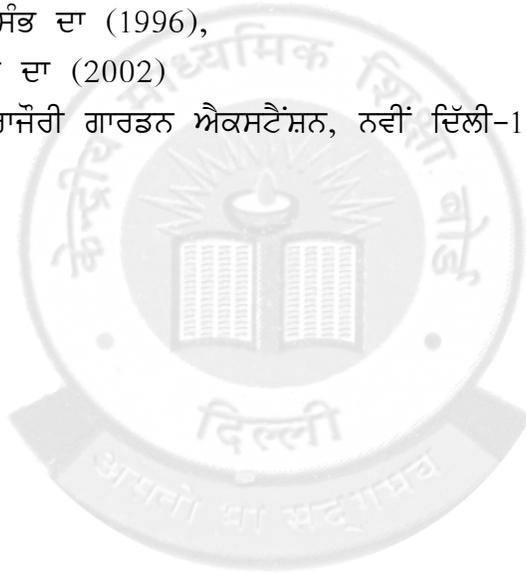
ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਕੁਤਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ’ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਧਮਿਆਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ
(8.4.1924)
- ਕਿੱਤਾ : (1) ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਯੂਨੀਅਨ ਪਬਲਿਕ ਸਰਵਿਸ ਕਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਰਿਸਰਚ ਆਫੀਸਰ ਰਹੇ।
(2) ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ
ਅਧਿਆਪਨ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਰਿਟਾਇਰਡ ਹੋਏ।
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਕੁੜੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ (1950),
ਢਹਿੰਦੇ ਮੁਨਾਰੇ (1954),
ਭਰਾ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ (1956),
ਦੁੱਧ ਤੇ ਬੁੱਧ (1967),
ਮਹਿਕਾਂ (1977),
ਆਪਣਾ ਦੇਸ ਪਰਾਇਆ ਦੇਸ (1985),
ਹਾਲਾਂ ਬੀ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ (1990),
ਕੱਚਾ ਰੰਗ ਕੁਸੰਭ ਦਾ (1996),
ਵਾਸਾ ਸਵਰਗ ਦਾ (2002)
- ਸੰਪਰਕ : ਜੇ-11/26, ਰਾਜੌਰੀ ਗਾਰਡਨ ਐਕਸਟੈਂਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110027

ਸੂਲੀ ਉਤੇ ਲਟਕੇ ਪਲ

ਅਜੀਤ ਕੌਰ

(1934)

ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਉਠੀ, ਤਾਂ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਉਹ ਲੀਨੂੰ ਨਾਲ ਕਿੰਜ ਬਿਤਾਵੇ। ਐਤਵਾਰ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਮਨ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉੱਠਣ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਅੱਧ-ਹੋਸ਼ੀ, ਇਕ ਅਜੀਬ ਸਿਥਲਤਾ ਉਹਦੇ ਅੰਗ ਅੰਗ ਉਤੇ ਕਾਈ ਵਾਂਗੂੰ ਜੰਮ ਗਈ ਸੀ।

ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਰਾਤਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਖੁਭ ਕੇ ਨੀਂਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਉਹਨੂੰ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਠਦੀ, ਉਹਨੂੰ ਲਗਦਾ ਮੀਲਾਂ ਦੇ ਮੀਲ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਟੁਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੱਤੀ-ਸਵੇਰੀਂ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਹੌਲੇ ਫੁਲ ਹੋ ਕੇ ਜਾਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਣਾਂ-ਮੂੰਹੀਂ ਥਕਾਵਟ ਨਾਲ ਲੱਦੀ ਹੋਈ ਜਾਗਦੀ।

ਤੇ ਅੱਜ ਰਾਤ ਤਾਂ ਨੀਂਦਰ ਉਹਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ ਪ੍ਰਭਾਤ ਵੇਲੇ ਕੁਕੜ ਬੋਲਦੇ ਉਹਨੇ ਸੁਣੇ ਸਨ, ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਠ ਕੇ ਉਹ ਲੀਨੂੰ ਦੀ ਮੰਜੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਉਹਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੋਲ ਗਲੂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਲੂ ਜੋੜੀ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ।

ਸਵੇਰੇ ਜਾਗੀ, ਤਾਂ ਕਰੁਣਾ ਸੋਚਣ ਲਗੀ, ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਤਾਵੇ। ਸੁੱਤੀ ਰਹੇ ? ਲੇਟੀ ਰਹੇ ? ਜਾਂ ਉਠ ਜਾਏ ? ਬੜੀ ਦੇਰ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਟੀ ਰਹੀ। ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਪਧਰੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ। ਉਹਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗਰਮ ਪਿਆਲਾ ਚਾਹ ਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਛੋਟੇ ਮੇਜ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਠ ਬੈਠੀ।

“ਬੀਬੀ, ਆਜ ਕਾ ਬਾਤ ਹੋਈ ? ਉਠੋਗੀ ਨਹੀਂ ?”

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਟੋਰੀਆ। ਬਸ, ਅਜ ਐਤਵਾਰ ਨਾ ...।”

“ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਏ, ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਸੋਮਵਾਰ। ਤੇ ਸੋਮਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ...।”

ਬੱਸ, ਬੱਸ, ਬੱਸ ਕੁਝ ਨਾ ਸੋਚ ! ਕੁਝ ਨਾ ਸੋਚ !” ਉਹਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਚੀਕਿਆ।

ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨੇ ਵਾਪਸ ਮੇਜ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹਨੇਰੀ ਦੇ ਵਗਣ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਹੈ, ਘੱਟੇ ਦਾ ਗ਼ਬਾਰ ਹੈ, ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਕਾਰ ਤੇ, ਬਸ ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ।

ਅੱਜ ਐਤਵਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਸੋਮਵਾਰ, ਸੋਮਵਾਰ ਸਵੇਰੇ ...

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਘੜੀ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਨ। ਕਲ੍ਹ ਦਸ ਵਜੇ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ... ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ...। ਹਾਂ, ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਢੇ ਪੰਝੀ ਘੰਟੇ ਹੀ ਹੋਏ ਨਾ।

ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਲੀਨੂੰ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਲਕਾਂ ਉਹਦੀਆਂ ਗੋਲ ਗਲੂਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉੱਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਛਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੁੰਗਰ ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਪਲਮ ਆਏ ਸਨ। ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਮਿਸਿਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ, “ਹਾਏ ਜੇ ਤੇਰੀ ਧੀ ਬਸ ਛੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਲਲਿਤ ਲਈ ਇਹਨੂੰ ਬਹੁ ਬਣਾ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ। ਲੀਨੂੰ ਬੇਟਾ ਤੂੰ ਸੱਤ ਅੱਠ ਵਰ੍ਹੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੰਮੀ ?”

ਤੇ ਲੀਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾ ਕੇ ਆਖਦੀ, “ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਂਟੀ, ਇਹ ਤੇ ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਏ, ਦਸੋ, ਅੰਮੀ ...।”
ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੀ, ਮੁਸਕਾਹਟ ਸੀ, ਕਿ ਕੋਈ ਅੱਥਰੂ ਸੀ, ਕਿ ਕੋਈ ਸਾਹ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੜ ਗਿਆ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਇਕ ਖਾਲੀ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ, ਸੰਘੋਂ ਹੇਠਾਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਲੰਘਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

ਕਰੁਣਾ ਬੇ-ਧਿਆਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੇਖਣ ਲਗੀ। ਸਪਰੂ ਹਾਊਸ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਚੰਗੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਲਗੀਆਂ ਸਨ, “ਹਾਂ, ਇਹ ਠੀਕ ਏ ; ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਨੀ ਆਂ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ...।”

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ। ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।

ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਅੰਮੀਂ, ਕਿਹੜਾ ਫ਼ਰਾਕ ਪਾਵਾਂ ?”

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਅਲਮਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਫ਼ਰਾਕ ਤੇ ਸਕਰਟਾਂ; ਬਲਾਊਜ਼ ਹੈਂਗਰਾਂ ਉੱਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ, ਬਸ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੀ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਸਨ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜਿਹੜਾ ਤੈਨੂੰ ਪਸੰਦ ਏ, ਪਾ ਲੈ।”

ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਇਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਆਇਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤਕਿਆ। ਕਰੁਣਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੱਕਣ ਲਗੀ; ਦੋ ਕਦਮ ਓਧਰ ਹੋ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਕੇ ਰਖਣ ਲਗ ਪਈ। ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਰਹੀ ਖਟਰ-ਪਟਰ ਤੋਂ ਉਹਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਕਿ ਲੀਨੂੰ ਹੈਂਗਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੱਪੜਾ ਲਾਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਤਕਿਆ ਉਹਨੇ ਕਾਲਾ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲਾ ਸਕਰਟ ਲਾਹਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਗਾੜ੍ਹੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੈਂਡਲੂਮ ਸਿਲਕ ਦਾ ਬਲਾਊਜ਼।

ਚੁੱਪਚਾਪ ਕੱਪੜੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਲੀਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤੋਂ ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਦਲਦੀ। ਕਰੁਣਾ ਸੋਚਦੀ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਏ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਪਗਲੀ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈ ਏ ਇਸ ਨੂੰ, ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਲਈ ਓਸ ਪਲ ਦੀ ਔਖ ਰਤਾ ਘੱਟ ਗਈ।

ਕਰੁਣਾ ਹਾਲੀ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜੋਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਲੀਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲ ਕੇ ਆ ਗਈ। ਅੱਜ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਲਗੀ, ਅਗੇ ਨਾਲੋਂ ਲੰਮੀ ਲਗੀ।

ਕਟੋਰੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਚਾਹ ਰਖ ਗਈ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਕੱਪ ਬਣਾ ਛੇਤੀ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਆਉਨੀ ਆਂ।” ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਲੀਨੂੰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਆਏ ਪਰਛਾਵੇਂ ਲੁਕਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਬੈਠੀ ਕਰੁਣਾ ਆਪਣੇ ਕੱਪ ਵਿਚ ਚਮਚਾ ਹਿਲਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਧਾ ਚਮਚਾ ਖੰਡ ਚਰੋਕਣੀ ਘੁਲ ਚੁਕੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੀਨੂੰ ਪਰੋਂਠਾ ਤੇ ਮੱਖਣ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਲੀਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਾ ਆਵੇ।

ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਲਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਲੀਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਹਾਣ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਦੋ ਹਾਣ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਦੋ ਹਾਣ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਨ ਉਹ। ਤੇ ਇਕ ਬੋਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੋਲ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਰਖਣ ਲਈ ਮਾਸੂਮ ਜਿਹੀ ਐਕਟਿੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਲੀਨੂੰ, ਮੱਖਣ ਹੋਰ ਲੈ।”

“ਦੇ ਦਿਓ ਅੰਮੀ”, ਸਿਰਫ਼ ਅੰਮੀ ਨੂੰ ਰਿਝਾਣ ਲਈ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੱਖਣ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਲੀਨੂੰ, ਤੇਰੇ ਦੁਧ ਦੇ ਕੱਪ ਵਿਚ ਓਵਲਟੀਨ ਪਾ ਦਿਆਂ ?”

“ਪਾ ਦਿਓ ਅੰਮੀਂ।”

ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ... ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਅਗੋਂ ਸੋਚਣੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਰਜਿਆ।

ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਸਪਰੂ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਕਰੁਣਾ ਹਾਲ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀ ਫਿਲਮ ਦੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਸੀ, ਫਿਲਮ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਉਹਨਾਂ ਸਾਢੇ ਪੰਝੀਆਂ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਭਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਫਿਲਮ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕੁਈਨਜ਼-ਵੇ ਗਈਆਂ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਦੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਲੈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਦਿੱਤੀ।

“ਖਾਏਂਗੀ ਕੀ, ਲੀਨੂੰ ?”

“ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਅੰਮੀਂ !”

ਪਰ ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੀ, ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਝਟਕਿਆ,

“ਅੰਮੀਂ ਕਵਾਲਿਟੀ ਲੈ ਚਲੇਂਗੇ ? ਡਬਲ ਸੰਡੇ ਖਾਵਾਂਗੇ।”

ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਡਬਲ ਸੰਡੇ ਲਿਆ, ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਾ ਕੱਪ।

ਇਕ ਔਖੀ ਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਟੇਬਲ ਦੇ ਉੱਤੇ, ਟੇਬਲ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਮੰਡਲਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਬੇ-ਮਤਲਬ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੋਰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ ਤੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚਲੀ ਸੀ। ਕਨਾਟ ਪਲੇਸ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਟੁਰ ਕੇ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੁਣ ਘਰ ਚਲੀਏ, ਕਿ ਹੋਰ ਕਿਧਰੇ ਚਲੀਏ ?”

ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਰਤਾ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅੰਮੀਂ, ਮੈਂ ਰਜਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵਾਂ ?”

ਕਰੁਣਾ ਤ੍ਰਭਕੀ, “ਮਿਲ ਲਵਾਂ” ... ਤਾਂ ਕੀ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਡਰ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਤੇ ... ਕਿਤੇ ...

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਸੰਭਾਲਿਆ, “ਹਾਂ ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ! ਹੁਣੇ ਚਲਨੇ ਆਂ।”

ਰਜਨੀ ਜਦੋਂ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ, ਤਾਂ ਰਜਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਰਾਜ਼ਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਕੋਲ ਸੋਫੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਏ ਕਿ ...।”

ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜ਼ਦਾਰੀ ਦੀ, ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਚਿੜ੍ਹ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਗੇ ਆਪਣਾ ਦੁਖ ਫੋਲ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਣਾ ਕਿਸੇ ਭਿਖਾਰੀ ਦਾ ਰਾਹ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਕੋਹੜ ਵਾਲੇ ਅੰਗ ਦਾ ਵਿਖਾਲਾ ਪਾਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਸੀ।

ਉਹਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਓਥੋਂ ਉੱਠ ਜਾਏ। ਪਰ ਇਹ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਉਹਨੇ ਝਟਪਟ ਰਜਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੱਟ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਹਾਂ, ਕਲ੍ਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਏਗਾ।”

“ਤਰੀਕ ਏ ਕਲ੍ਹ ?” ਰਜਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਇੰਜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ।

“ਹਾਂ, ਕਲ੍ਹ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਕੁਝ ਇੰਜ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਜਨੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਗੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਪਈ।

ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਠੰਢ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਵਾਜ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਬੇਟਾ, ਵਾਪਸ ਚਲੀਏ ਹੁਣ ?”

“ਹਾਂ ਅੰਮੀਂ, ਮੈਂ ਤੇ ਥੱਕ ਵੀ ਗਈ ਆਂ”, ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ।

ਘਰ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਤਕ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ।

ਕਟੋਰੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਰੋਟੀ ਬਨਾ ਦਈਨ ਬੀਬੀ ?”

“ਤੂੰ ਤਵਾ ਚੁਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕਟੋਰੀਆ, ਮੈਂ ਔਨੀ ਆਂ।”

ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਆਪ ਫੁਲਕੇ ਬਣਾਏ, ਨਰਮ, ਗੋਲ ਫੁਲੇ ਹੋਏ। ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਚੋਪੜੇ। ਫੁਲਕੇ ਬਣਾਇਆਂ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਮਰੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿੱਕਰ ਦੀ ਤਾਜ਼ੀ ਦਾਤਣ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਮਰੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਤੋੜਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਮਗਰੋਂ ਲੀਨੂੰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚ ਵੜ ਗਈ।

ਚੁੱਪ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸਿਲ ਸੀ, ਇਕ ਵੱਡੀ ਸਾਰੀ ਚਟਾਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਰ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਲੀਨੂੰ ਬੇਟਾ, ਤੂੰ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਕਰੀਮ ਲਾ ਲਈ ਏ ?” ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਟਾਨ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

“ਓਹੋ, ਅੰਮੀਂ, ਉਹ ਤੇ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਈ”, ਲੀਨੂੰ ਨੇ ਇਕਦਮ ਰਜ਼ਾਈ ਵਿਚੋਂ ਉਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਇਹੋ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ।

“ਠਹਿਰ ਜਾ, ਮੈਂ ਦੇਨੀ ਆਂ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕਰੀਮ ਕੱਢ ਕੇ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਫੜਾਈ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਏਸ ਯਾਦ ਆਏ ਕੰਮ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਲਾਂ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਰਤਾ ਘਟਾਇਆ ਸੀ।

ਕਰੀਮ ਲਾ ਕੇ ਲੀਨੂੰ ਲੇਟ ਗਈ, ਤੇ ਉਹਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ।

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ।

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ।

ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ।

“ਹੈਲੋ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਰਿਸੀਵਰ ਚੁੱਕਿਆ।

“ਹੈਲੋ, ਕਰੁਣਾ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੈਂ ?”

“ਓਹ, ਤੋਸ਼ੀ ! ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਐਵੇਂ ਲੇਟੀ ਸਾਂ।”

“ਮੈਂ ਸ਼ਾਮੀਂ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਰਿੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤੂੰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੈਂ ?”

“ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੇ ਲੀਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਗਈਆਂ ਸਾਂ ਬਾਹਰ।”

“ਲੀਨੂੰ ਕਿਥੇ ਵੇ ?”

“ਸੌਂ ਗਈ ਏ।”

“ਹੱਛਾ, ਬਸ। ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਸੋਚਿਆ, ਪੁੱਛਾਂ ... ਕਿ ... ਕਿ ਕੀ ਪਈ ਕਰਨੀ ਏਂ।”

“ਓ, ਤੋਸ਼ੀ !” ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਜੀਅ ਕੀਤਾ, ਤੋਸ਼ੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਹ ਐਕਟਿੰਗ ਨਾ ਕਰੇ। ਤੋਸ਼ੀ ਉਹਦੀ ਬੜੀ ਸਨੇਹ ਵਾਲੀ, ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਦੋਸਤ ਸੀ।

“ਕਰੁਣਾ ਮੈਂ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਆ ਜਾਵਾਂ ?” ਤੋਸ਼ੀ ਜਿਵੇਂ ਤਰਲਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਆ ਜਾ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਰਤਾ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਹਰ ਤਕਲੀਫ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਤੋਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੀ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਤੋਸ਼ੀ ਆ ਗਈ।

“ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਏਂ ?” ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਡਰਾਈਵਰ ਆਇਆ ਏ। ਗੱਡੀ ਖੜੀ ਏ ਥੱਲੇ।”

ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਬੈਠੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

“ਕਾਫੀ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਏਂਗੀ ?” ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ”, ਤੋਸ਼ੀ ਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਕੁਝ ਅਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬਈ ਇਕ ਗਰਮ ਗਰਮ ਕੱਪ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ।

“ਚੰਗਾ ਠੀਕ ਏ।”

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਕੇਤਲੀ ਲਈ ਤੇ ਓਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਦਾ ਪਲੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਤੇ ਬਹਿ ਗਈ।

ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਇਕ ਪਲ ਕਰੁਣਾ ਵਲ ਤੱਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੱਕਣ ਲਗੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖੇ ? ਉਹਨੇ ਇਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ ਤੇ ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਕਢਣ ਲਗੀ—ਤਾਂ ਜੋ ਕਰੁਣਾ ਉਸ ਸਾਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਸੁਣ ਲਵੇ।

ਓਸ ਔਖੀ ਤੇ ਭਾਰੀ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੇਤਲੀ ਵਿਚ ਕੁਨਮੁਨਾਂਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਹਾਲੀਂ ਪਾਣੀ ਉਬਲਿਆ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਉਹਨੇ ਉਠ ਕੇ ਕੇਤਲੀ ਦਾ ਢਕਣ ਲਾਹ ਕੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਕਿਆ। ਕੇਤਲੀ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਦਾਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਪਰੋਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਢੱਕਣ ਫੇਰ ਰਖ ਦਿੱਤਾ।

“ਠੰਡ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕਾਫੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਵੀ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਂਦਾ ਏ”, ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

“ਮੇਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ ਹੁਣ ਤੇ”, ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਦੀ ਉਹਨੂੰ ਉੱਕੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਰਸੋਈ ਵਿਚੋਂ ਕੱਪ ਲੈਣ ਗਈ। ਤੋਸ਼ੀ ਵੀ ਉਹਦੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਆ ਗਈ।

ਕਾਫੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਫੜ ਕੇ ਦੋਵੇਂ ਪੀਣ ਲੱਗੀਆਂ।

“ਕਰੁਣਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰ”, ਤੋਸ਼ੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਉਠੀ ਸੀ।

ਅਚਾਨਕ ਕਰੁਣਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਓਸ ਪਲ ਵਿਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਜ ਉਹਦਾ ਕਠੋਰ ਜ਼ਬਤ ਖੁਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਹੱਥ ਲਰਜ਼ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਆਲਾ ਉਹਨੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰਖ ਦਿੱਤਾ। ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਹੱਥ ਵਧਾ ਕੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਛੁਹਿਆ, ਤੇ ਪੋਲੀ ਜਿਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਥਾਪੜ ਦਿੱਤਾ।

ਤੋਸ਼ੀ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਈ। ਕਾਰ ਸਟਾਰਟ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਈ। ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਏ, ਕਿ ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਏਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗੀ।”

ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਏਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਨਾ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ, ਨਾ ਉਲਝਣ ਹੋਈ। ਬੱਸ, ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਹ ਬੈਠੀ ਰਹੀ। ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਏ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਖਾਮੋਸ਼ ਤੱਕਦੀ ਰਹੀ।

ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹਦਾ ਕੱਪ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਚੁਕ ਕੇ ਉਹ ਕਾਫੀ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਘੁੱਟ ਭਰਨ ਲਗੀ।

ਮੈਂ ਏਸੇ ਘੜੀ ਤੋਂ, ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਪਲਾਂ ਤੋਂ, ਏਨੇ ਵਰ੍ਹੇ ਤ੍ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਏਸੇ ਘੜੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਤੇਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਓਸ ਘਰ ਵਿਚ ਕਟੇ, ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਰਦੀ ਰਹੀ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਮਰਦੀ ਰਹੀ”, ਕਰੁਣਾ ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਤੇ ਥੋੜੀ ਤੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤੋਸ਼ੀ ਚੁੱਪ ਸੀ।

“ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਉਸ ਘਰ ਦੀਆਂ ਦਲੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਆਇਆ, ਲੀਨੂੰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਆ ਖਲੋਤਾ। ਏਸੇ ਘੜੀ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਬੱਝ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।”

“ਵੇਖ ਕਰੁਣਾ, ਇਕ ਵਾਰ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਤੂੰ ਇਕ ਕਦਮ ਚੁਕਿਆ ਏ। ਹੁਣ ਜੀਅ ਛੋਟਾ ਨਾ ਕਰ।”

“ਨਹੀਂ, ਤੋਸ਼ੀ ਦਿਲ ਤੇ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਏ”, ਪਰ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਤਰੁੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉੱਠ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕੇਤਲੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਪਾਣੀ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਪਲੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਠਣ ਬਹਿਣ ਨਾਲ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਖਿਲਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।

“ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੈਂ ?”

“ਨਹੀਂ, ਕਲ੍ਹ ਮਿਲੀ ਸਾਂ।”

“ਕੁਝ ਆਖਦਾ ਸੀ ?”

“ਓਹੀ ਗੱਲ ਕਿ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਜਾਂ ਪਿਓ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਜੱਜ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ—ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਠੀਕ ਸਮਝੇ।”

“ਜਹਨਮ ਵਿਚ ਜਾਏ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ। ਮਾਂ ਦਾ ਬੱਚੇ ਉੱਤੇ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ? ਜੰਮੇਂ ਮਾਂ, ਪਾਲੇ ਮਾਂ, ਜ਼ਫਰ ਜਾਲੇ ਮਾਂ—”, ਤੋਸ਼ੀ ਝੁੰਜਲਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜ਼ਫਰ ਜਾਲੇ ਹੋਏ ਯਾਦ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿੰਜ ਲੀਨੂੰ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ, ਕਿੰਜ ਮਾਂ ਤੇ ਪਿਓ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਦੇਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਕਿੰਜ ਆਨੰਦ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਲਈ ਰਤਾ ਮੋਹ ਨਹੀਂ। ਸ਼ੇਰ ਚੀਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਇਹ ਆਨੰਦ ਸੀ ਕਿ ...

“ਏਸ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਬਸ, ਇਹੋ ਤਰੀਕਾ ਲਭਿਆ ਢਾਈਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਤੂੰ ਇਹ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਲੀਨੂੰ ਵੀ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਏ। ਏਨੇ ਸਾਲਾਂ ਮਗਰੋਂ ਰਤਾ ਤੈਨੂੰ ਚੈਨ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਸੂ ਅਰਜ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਬਈ ਬੱਚੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਏ। ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ, ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਉਹਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਉਹਦੇ ਉੱਤੇ ਖਰਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ? ਇਹ ਅਰਜ਼ੀ ਸਿਰਫ ਦੁਖ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ... ਹੋਰ ਕੀ ...।” ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਲ ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਤੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਆਨੰਦ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੋਰ ਝੁੰਜਲਾਹਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੇਤਲੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਗੜ੍ਹਕਣ ਦਾ ਖੜਾਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਦੋ ਕੱਪ ਹੋਰ ਬਣਾ ਲਏ। ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰਖ ਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਰਤਾ ਕੁ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਝਾਕਿਆ। ਕਰੁਣਾ ਲੀਨੂੰ ਉੱਤੇ ਰਜ਼ਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੋਸ਼ੀ ਝਟਪਟ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੋਫੇ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਈ।

ਕਰੁਣਾ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਅਣ-ਵੱਗੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦਾ ਏਨਾ ਖਿਚਾਓ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਫਰਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਬਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਫਫਕ ਫਫਕ ਕੇ ਰੋਣ ਲਗੀ। ਤੋਸ਼ੀ ਵੀ ਆ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਬਹਿ ਗਈ। ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਹਨੇ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਕੰਬਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਵਲਾ ਲਈ।

“ਸੋਚਨੀ ਆਂ ... ਜੇ ... ਜੱਜ ਨੇ ਲੀਨੂੰ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ... ਤੇ ਉਹ ਲੀਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ... ਤਾਂ ਰਾਤੀ ... ਰਾਤੀਂ ਇਹਦੇ ਉੱਤੇ ਰਜ਼ਾਈ ਕੌਣ ਦਿਆ ਕਰੇਗਾ ?”

ਤੋਸ਼ੀ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ, ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਕੇ ਰੋਏ। ਉਹਦੇ ਸੰਘ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸੁਲਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਰੁਣਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।

“ਹਫਾ ਤੋਸ਼ ਤੂੰ ਏਥੇ ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਸੌਂ ਜਾਏਂਗੀ ਨਾ ?” ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੋਸ਼ੀ ਰਾਤੀਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਦੀਵਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਸੌਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਤੋਸ਼ੀ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਕੇ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਕਰੁਣਾ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਲੈ ਆਈ। ਇਕ ਰਜ਼ਾਈ ਲੈ ਆਈ। ਆਪਣਾ ਨਾਈਟ ਸੂਟ ਉਹਨੇ ਤੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਖ਼ਾਲੀ ਕੱਪ ਟਰੇਅ ਵਿਚ ਰਖ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ।

ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਕੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਲੇਟ ਗਈ।

ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ, ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ—

ਇਹ ਰਾਤ ਏਨੀ ਲੰਮੀ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਮੁੱਕੇ ਹੀ ਨਾ, ਜਾਂ ਝਟਪਟ ਮੁੱਕ ਜਾਏ, ਸਵੇਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਤੇ ਇਹ ਘੁਟਣ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹ ਰਹੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਡੀਕ ਰਹੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚ ਰਹੀ।

ਰਾਤ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ ਸੀ। ਕਰੁਣਾ ਉੱਠੀ ਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਲੀਨੂੰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੇਟ ਗਈ। ਲੀਨੂੰ ਦੀ ਗਲੂ ਉੱਤੇ ਉਹਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਬੁਲ੍ਹ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਸਥਿਲਤਾ—ਸੁਸਤੀ ; ਖੁੱਭ—ਧੱਸ ਜਾਣਾ ; ਖੰਡ—ਚੀਨੀ ; ਚਰੋਕਣੀ—ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ; ਹਾਣ ਦੀਆਂ—ਬਰਾਬਰ ਉਮਰ ; ਰਿਝਾਣ—ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ; ਮੰਡਲਾਂਦੀ—ਘੁੰਮਦੀ ਫਿਰਦੀ ; ਰਾਜਦਾਰੀ—ਭੇਦ ਭਰੇ ; ਵਿਖਾਲਾ—ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ; ਸਿੱਲ—ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ; ਕੁਨਮੁਨਾਂਦੇ—ਉੱਬਲਦੇ ; ਉੱਕੀ—ਬਿਲਕੁਲ ; ਖੁਰ—ਪਿਘਲ ਜਾਣਾ ; ਲਰਜ਼—ਕੰਬਣਾ ; ਤਰੁੰਡਿਆ—ਮਰੋੜਿਆ, ਖਿੱਚਿਆ ; ਝੁੰਜਲਾ—ਛਟਪਟਾਉਣਾ ; ਜ਼ਫ਼ਰ ਜਾਲੇ—ਕਸ਼ਟ ਸਹਿਣਾ

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਸੂਲੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕੇ ਪਲ’ ਕਹਾਣੀ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸੰਪੰਨ ਆਧੁਨਿਕ ਔਰਤ ਵਲੋਂ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਪਹਿਚਾਣ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਲਈ ਲੜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਦੀ ਇਹ ਔਰਤ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਮੇਤ ਮਰਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਸੂਲੀ ਉੱਤੇ ਲਟਕੇ ਪਲ’ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਤੋਸ਼ੀ ਕੌਣ ਹੈ ? ਉਸ ਦੀ ਅਤੇ ਕਰੁਣਾ ਦੀ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਮੂਲ ਵਿਸ਼ਾ ਕੀ ਸੀ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਰੁਣਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਮਾਨਸਿਕ ਸੰਕਟ ’ਚ ਲੰਘਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

“ਜਹਨਮ ਵਿਚ ਜਾਏ ਇਹ ਕਾਨੂੰਨ। ਮਾਂ ਦਾ ਬੱਚੇ ਉੱਤੇ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ? ਜੰਮੇ ਮਾਂ, ਪਾਲੇ ਮਾਂ, ਜ਼ਫ਼ਰ ਜਾਲੇ ਮਾਂ-।”

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਇਹ ਟੁਕਾਂ ਕਿਸ ਦੀ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਹਨ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤੋਸ਼ੀ ਕਿਹੜੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ‘ਜ਼ਫ਼ਰ ਜਾਲੇ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਲਿਖੋ।

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : 1934, ਪਾਕਿਸਤਾਨ
ਕਿੱਤਾ : ਪੱਤਰਕਾਰੀ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਗੁਲਬਾਨੋ (1963),
ਬੁਤ ਸ਼ਿਕਨ (1966),
ਮਹਿਕ ਦੀ ਮੌਤ (1966),
ਫਾਲਤੂ ਔਰਤ (1974),
ਮੌਤ ਅਲੀ ਬਾਬੇ ਦੀ (1985),
ਸਾਂਵੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ (1981)
ਨਾ ਮਾਰੋ (1990),
ਜੰਗਲ (1995),
ਨਵੰਬਰ ਚੁਰਾਸੀ (1996),
ਸਨਮਾਨ : ਸਵੈਜੀਵਨੀ 'ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼' ਉੱਤੇ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।
ਸੰਪਰਕ : ਅਕੈਡਮੀ ਆਫ ਫ਼ਾਈਨ ਆਰਟਸ ਐਂਡ ਲਿਟਰੇਚਰ, 4-6, ਸਿਰੀ ਫੋਰਟ ਇੰਸਟੀਚਿਊਸ਼ਨ ਏਰੀਆ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110049

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

(1935)

ਉਸ ਦਾ ਅਸਲ ਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਿਛਲੇ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਉਹ ਪਬਲਿਕ ਹੈੱਲਥ ਦਾ ਕੋਰਸ ਕਰਨ ਅਮਰੀਕਾ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੋਤ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਦੱਸ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਸੌਫਟ ਕਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਗੋਤ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੋਬਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸੋਹਲ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ। ਉਸ ਇਕ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਸੀ। ਚਲੋ ਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾਂ ਨੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ? ਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ ?

ਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ? ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸਟੋਨ ਜਾਂ ਸਟੀਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸੌਫਟ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਕਿੰਨੀ ਸੌਫਟ ਸੀ ਉਹ। ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ।

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਹੀ ਏਨੀ ਸਲੀਕੇ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਏਨੀ ਸੋਹਣੀ। ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੀ ਸਲੀਬ ਉਸ ਨੇ ਅੰਗੀਠੀ ਤੋਂ ਇਕ ਫੁੱਟ ਦੀ ਥਾਂ ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਤੇ ਲਟਕਾਈ ਹੁੰਦੀ। ਸਲੀਬ ਨੂੰ ਲਟਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮੇਖ ਕਿਹੜਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਲਗਵਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੇਖ ਗੱਡਣ ਸਮੇਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਇਕ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਸੂਤ ਭਰ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਤੇ ਏਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿਣਾ।

ਮੇਖ ਤੇ ਸਲੀਬ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਦੇਈਏ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਵਿਘਨ ਪੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਾਟ 69 ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਿਚ ਮਨੀਪਲਾਂਟ ਉਗਣ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈਂਪ ਸ਼ੇਡ ਠੁੱਕ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਲਿਪਸਟਿਕ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ ਡਰੈਸਿੰਗ ਟੇਬਲ ਦੇ ਤਿਕੋਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਸੱਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਖੱਬੇ ਕੋਨੇ ਉੱਤੇ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਿੰਨੀ ਫਰਿੱਜ ਚਾਰਪਾਈ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਾਰਪਾਈ ਫਰਿੱਜ ਦੀ ਥਾਂ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਕੁੱਤਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਰੈਕ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਸਜਰੀ ਡਾਕ ਲਈ ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਖੜਾ ਹੈ, ਡਰੈਸਿੰਗ ਟੇਬਲ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਥੇ ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਪਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰੁਸਿਆ ਹੋਇਆ ਡਾਕੀਆ ਲਗਣਾ ਸੀ ਤੇ ਉਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਭੌਂਕਣ ਵਾਲਾ ਗਲੀ ਦਾ ਕੁੱਤਾ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਮੋਢਿਆਂ ਤੱਕ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਛੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ, ਸਾੜੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਗੁਰਗਾਬੀ ਦੀ ਥਾਂ ਚਪਲੀ।

ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕੋਲੇ ਕੋਲ ਦੇ ਤਿਲ ਸਨ ਉਹ ਤਿੰਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਇਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨੇਵੀ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਡਾਇਟੀਸ਼ੀਅਨ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਜੰਮ ਕੇ ਤੇ ਹਿੱਪਣ ਬਣ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਸਮ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਵਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਗੋਰੇ ਨਾਲ ਖੜੱਪ ਖੜੱਪ ਪੈਰ ਧਰਦੀ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਗੜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੰਨਿਆਂ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ੁਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਤੋਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਸਟੋਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਸੌਫਟ ਨਾਂ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰੂਪਤਾ ਤੋਂ ਰੋਕੀ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਕੋਲਾਬਾ ਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਬਣੀ ਇਸ ਬਹੁ-ਮੰਜ਼ਲੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿਚ

ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਵੇਖਣ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵਧ ਵਸੋਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਧਰ ਹੀ ਲਗ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਗੋਲ ਮੋਲ ਕੱਛੂ ਵਰਗੀ ਫ਼ਾਕਸ ਵੈਗਨ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਸੈਨਿਕ ਵਰਦੀ ਪਹਿਨੀਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਬੜੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਉਤਰੀ ਸੀ। ਨਵੀਂ ਵਸੋਂ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਚੰਭਾ। ਡਰਾਈਵਰ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਤੇ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ। ਦਸਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਫਟ ਰਾਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ, ਕਮਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਲਿਫਟ ਰਾਹੀਂ ਉਤਰ ਕੇ ਉਸੇ ਮਿੰਨੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ।

ਰੁਕਦੀ ਵੀ ਕਿਉਂ ਉਹ ਤਾਂ ਥਾਂ ਵੇਖਣ ਆਈ ਸੀ। ਕਮਰਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾ ਹੀ ਲੈਣਾ ਸੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਜ ਵੀ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਾਧਰੇ ਵਿਚੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਮ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ—ਜਹਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਵੀ।

ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਅੱਧੀ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਤੱਕਦੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਡਾਈਟੀਟੀਸ਼ੀਅਨ ਮਿੱਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦੇ। ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਪਲ ਪਲ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਲੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਲੋਰੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅੰਬ ਜਾਂ ਅੰਗੂਰ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀਆਂ। ਕਿਹੜਾ ਫਲ ਕਿਹੜੀ ਮਰਜ਼ ਲਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ। ਪਤਲੇ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੋਟੇ ਤੋਂ ਪਤਲੇ ਕਿਵੇਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿਹੜੀ ਖੁਰਾਕ ਜਿਸਮ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਿਸਮ ਇਹਨਾਂ ਖੁਰਾਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਧਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਆਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵਰਦੀ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬੜੀ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰਦੀ। ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਵੀ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਉਤਰਦੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ।

ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਲ ਉੱਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾਂ ਤੇ ਉਹ ਤੀਜੀ ਉੱਤੇ। ਸ਼ਾਮ ਵੇਲੇ ਉਹ ਅਕਸਰ ਲਿਫਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਿਹਤ ਚੰਗੀ ਰਖਣ ਲਈ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੀ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਤੇ ਏਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

ਏਨੀ ਕੁ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਤੱਕੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਮੁਸਕਰਾਂਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਬੈਰਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੋਟੀ ਪਤਨੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਰਸਾਤੀ ਚੂਹੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਵਸੋਂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਕੋਲੋਂ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ, ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਲ 'ਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਕੋਲ ਖਲੋਤੀ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੀ।

ਮਿੱਸ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਮੇਰਾ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦਫ਼ਤਰੋਂ ਦਫ਼ਤਰ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਹਾਲੀਂ ਇਹ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਲਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਨੇ ਇੰਜ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇੰਜ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਖੜਿਆਂ ਖੜਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ਏਨਾ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਕਿੱਥੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਮਰਾ ਏਨੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਬੈਠੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੂੜ੍ਹੇ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬੈਠਣ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਜਾਵਟ ਲਈ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਕਹਿਣ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੁਹੱਬਤ ਵੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਨੀਯਤ ਸਲੀਕਾ ਸੀ ਤੇ ਖ਼ਾਸ ਤਰਤੀਬ।

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਰਖਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀਓ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਵਿੱਥ ਪਾ ਛੱਡੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲਸਰੂਪ ਉਹ ਅਟੰਕ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਜੀਵਨ ਜੀਉ ਰਹੀ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਚੰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੁੰਦਿਆਂ ਤੀਹ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਉਮਰ ਤਕ ਕੁਆਰੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਦਾ।

ਇੰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਵਾਕਫੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵੇਂ ਵਿਆਹੇ ਜਾਂ ਇਕ ਦੋ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਵਾਲੇ ਜੋੜੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕੋਈ ਉਸ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਣ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜੋੜਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਵਾਕਫ ਸੀ। ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਉਸੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਕੰਵਾਰਾ ਡਾਕਟਰ ਚੱਕਰ ਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਹੁੰਦਾ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਦੋਂ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਦਸ ਦਿਨ ਇਕੱਠਿਆਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਲੋਕ ਇਹ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮਿੱਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾ ਭਿੱਜਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਘਰ ਆਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਹਿੰਦੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਂਝ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭਣੇਵਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਕੋਠ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨੇ ਬਰਤਨ ਕਦੋਂ ਨਵੇਂ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਦਿਨ ਕਿਹੜਾ ਰਿਕਾਰਡ ਆਪਣੇ ਰਿਕਾਰਡ ਪਲੇਅਰ ਲਈ ਖਰੀਦਿਆ ਤੇ ਵਜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖਬਰ ਉਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਆਯਾ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਆਉਣ ਲਗ ਪਏ। ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲੀ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁਭਾਵਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਵੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣ ਸਕੇਗੀ।

ਸਾਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਧੀਆਂ ਤੀਜੀ ਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨਾਲ ਮੇਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਸੁੱਖ ਸਨ ਤੇ ਕੀ ਦੁੱਖ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਆਪ ਤਾਂ ਏਨੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਲੰਘਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

“ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਢੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਮਾਨੇ ਦੀ ਸੂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ”, ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਏਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਸੁਣਕੇ ਇਹੀਓ ਸੁਪਨੇ ਲੈਂਦੀ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ।

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਪੁੱਛੀਆਂ। ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਕ ਮੇਜਰ ਤੇ ਇਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ। ਉਸ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪਿਤਾ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ। ਹੁਣ ਉਸ

ਦੇ ਭਰਾ ਵਿਆਹੋ ਵਰੇ ਸਨ ਤੇ ਪਿੰਡ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਸਾਡੀ ਵਡੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਆਯਾ ਨੂੰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਤਰਸ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਲਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਲੱਭ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਘਰ ਵਸਾ ਕੇ ਬੈਠੇ। ਇਕੱਲੀ ਜਾਨ ਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਦਾ ਸਾਥੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁੱਖ ਦਾ। “ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੋ ਦਿਨ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਵੱਢ ਖਾਣ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ”, ਉਹ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਜੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਹ ਹੁੰ ਗਾਂ ਕਰ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀ।

ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਸੀ ਆਪਣੇ ਤਨ ਮਨ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਜੋ ਜੀਅ ਆਉਂਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਮਨ ਆਉਂਦਾ ਪਹਿਨਦੀ ਸੀ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵੀ। ਪਰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਮੁੜ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹਿੰਦੀ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਤੇ ਕੋਈ ਹਾਣ ਦਾ, ਬੰਦੇ ਬੰਦੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਵਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਅਤੇ ਬਾਹਵਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਾਹਦਾ ਜੀਵਨ।

ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਜਿਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਇਹ ਗੱਲ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਭ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਦਾ ਭਣੇਵਾਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਦਾ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦਾ ਬਿਲ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਉਹ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ। ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵੀ। ਅੰਤ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਈ।

ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਦੂਸਰੇ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਲੋਹੀ ਲਾਖੀ ਹੋ ਗਈ। “ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਝਿੜਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੁਆਕ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਡ ਕੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੱਥੇ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਹੁਣ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ। ਕਸੂਰ ਆਪਣਾ ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੁਆਕ ਉੱਤੇ”, ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਨੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਈ।

ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ।

ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੂਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਦਿਸਹੱਦੇ ਵੱਲ ਤੱਕਣ ਲਗ ਗਈ।

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਵੀ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਆਯਾ ਵੀ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਵਰਤ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। “ਵੇਖ ਲਵਾਂਗੇ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ”, ਥੱਲੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਆਯਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਮੇਰੀ ਕੰਨੀਂ ਪਏ।

ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਕਿੰਨੀ ਨਿਆਸਰਾ ਸੀ ਤੇ ਆਯਾ ਕਿੰਨੇ ਆਸਰੇ ਵਾਲੀ। ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰਨ ਲੱਗੀ ਮਿੱਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਾਲੀਂ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ।

ਏਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਤਰਿਆ ਜਦੋਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੂੜੇ ਵਾਲੀ ਟੋਕਰੀ ਬਾਹਰ ਰਖਣ ਲਗਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਆਟੋਮੈਟਿਕ ਜੰਦਰਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪੇਟੀਕੋਟ ਤੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਪਹਿਨੀ ਬਾਹਰ ਖਲੋਤੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਗਈ ਦੋ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਪੇਟੀਕੋਟ ਤੇ ਬਲਾਊਜ਼ ਪਹਿਨੀ ਉਤਰ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਸਾਡੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਸਦਾ ਵਾਲਾ ਨੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਉਹ ਨੂਰ ਮੇਰੇ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀ ਸਾਡੀ ਪਹਿਨ ਕੇ ਚੌਕੀਦਾਰ ਕੋਲੋਂ ਦੂਜੀ ਚਾਬੀ ਮੰਗ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰਤਿਆ। ਪਰ ਅੱਜ ਦੀ ਤੇ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ

ਇਕ ਪੂਰੇ ਯੁਗ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਘੁਲ ਕੇ ਹੁਸੀਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਮੁਰਦਾ ਲਾਸ਼।

ਅਸੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਆਯਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੈਸੇ ਉਸ ਦੇ ਭਣੇਵੇਂ ਨੇ ਰੱਖ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਆਯਾ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਵੀ ਸੀ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਿੱਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਆਯਾ ਤੋਂ ਬੁਰੇ ਪੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਹਿਲਾਂ ਆਯਾ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਪੈਸੇ ਦੱਬ ਜਾਣ ਦੀ ਨਾ ਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਅੱਗੇ ਲਾਚਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਏਸ ਵੇਲੇ ਆਯਾ ਚੰਡੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰੀ ਫਿਰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪੈਸੇ ਨਾ ਵਾਪਸ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਉਂਜ ਵੀ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਰਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਪਰ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਫਿਰਦੀ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਾਂ ਕਰ ਸਕੇ।

ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਵੀ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸਭ ਕੁਆਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਪਰ ਹੈ ਸਨ ਜ਼ਰੂਰ, ਇਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਸ ਦਾ ਗੁਣਾ ਕਿਧਰ ਪੈਂਦਾ।

ਕਈ ਦਿਨ ਨਾ ਹੀ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਖ਼ਬਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਗੌਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਦਫਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਦੋਂ ਪਰਤਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਹੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਜਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਵਿਚ ਵੀ ਕੀ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਪਦਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬੋਲਦੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਾਣ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।

ਉਪਰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਵੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਸੀ—ਆਯਾ ਸੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕਾਰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਬਿਨ-ਬਾਂਹੋਂ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਏਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਸੋਚਦੀ ਬੜੀ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਆਯਾ ਥੱਲਿਓਂ ਹੀ ਬੁੜਬੁੜ ਕਰਦੀ ਆਈ, “ਰੰਡੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਨੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ। ਰੰਡੀਆਂ ਦੇ ਏਨੇ ਯਾਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਜਿੰਨੇ ਇਹ ਲਈ ਬੈਠੀਆਂ ਨੇ।”

ਆਯਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਕਿ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਰੋਡ ਉੱਤੇ ਖ਼ਰੀਦ-ਦਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਟਿਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਲਾ ਕੋਲਾਬਾ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਡੀ.ਐੱਸ.ਪੀ. ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਆਯਾ ਦੇ ਭਣੇਵੇਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਵੀ ਦੱਸ ਬੈਠੀ। ਉਸੇ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਰਾਤ ਦਾ ਸ਼ੋ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਫਲੈਟ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਆਯਾ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਡਰਾਈਵਰ, ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਹੱਥ ਵਿਚ ਪਕੜੀ ਉਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਨਰਿੰਦਰ ਪਾਟਿਲ ਦੀ ਇਕੋ ਧਮਕੀ ਨਾਲ ਆਯਾ ਦਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੇ ਤੱਕਿਆ ਕਿ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਆਯਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਮੰਜਲ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵਰ੍ਹਾ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਦਿਆ ਕਾਰਨ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਨੇਕ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਨ।

ਮੇਰੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਅਨੇਕ ਭੁਜਾਂ ਵਾਲੀ ਦੁਰਗਾ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਾਂ ਸੱਪ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਨਿਸਚਿੰਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਉਠੋ ਬੇਬੀ, ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰੋ—ਸਕੂਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ”, ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਡ ਨਾਲ ਹਲੂਣ ਕੇ ਜਗਾਇਆ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਮਰਜ਼—ਬਿਮਾਰੀ ; ਸਿਧਾਇਆ—ਢਾਲਿਆ, ਬਣਾਇਆ ; ਅਟੰਕ—ਬੇਫਿਕਰਾ ; ਨਿਰਾ ਢੋਰ—ਜਾਨਵਰ ; ਬਾਹਵਾਂ—ਸਹਾਰਾ ; ਲੋਹੀ ਲਾਖੀ—ਗੁੱਸਾ ਹੋਣਾ ; ਦਿਸਹੱਦੇ—ਜਿੱਥੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਮਿਲਦੇ ਜਾਪਦੇ ਹੋਣ ਦੁਮੇਲ ; ਹਲੂਣ—ਹਿਲਾ ਕੇ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਗੁਲਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਦੀ ‘ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ’ ਅਜੋਕੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਔਰਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ’ਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਪੇੜ ਹੈ ਜੋ ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸਫਲ ਹੋਣ ’ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਰਵੱਈਆ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਹੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਵਰਗਾ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ’ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਨਾਇਕਾ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ ? ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਮਿੱਸ ਸੌਫਟ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ? ਕੋਈ ਇਕ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿਓ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :-

“ਅਨਪੜ੍ਹ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਢੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਸੂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਚਾਰ ਕਿਸ ਨੇ ਤੇ ਕਿਉਂ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕੀ-ਕੀ ਲਾਭ ਹਨ ? ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ 40-50 ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ‘ਢੋਰ’ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਕੋਟਲਾ ਬਡਲੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ (ਪੰਜਾਬ)
(26.2.1935)
- ਕਿੱਤਾ : 1. ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ੀ ਵਿਭਾਗ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ।
2. ਕੁਝ ਸਾਲ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ।
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਹੁਸਨ ਤੇ ਹਾਣੀ (1963),
ਸੋਨੇ ਦੀ ਇੱਟ (1979),
ਅਮਰ ਕਥਾ (1979),
ਗਮਲੇ ਦੀ ਵੇਲ (1984),
ਇਕ ਸਾਂਝ ਪੁਰਾਣੀ (1984),
ਰੁਦਨ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦਾ (1998),
ਇਕ ਇੱਟ ਵਾਲੀ ਹਵੇਲੀ (2003) ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
- ਸਨਮਾਨ : 'ਅਮਰ ਕਥਾ' ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ 1982 ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।
- ਸੰਪਰਕ : 1538, ਸੈਕਟਰ 36-ਡੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ

ਤਿਲਚੌਲੀ

ਮੋਹਨ ਭੰਡਾਰੀ

(1937)

ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਭਮੱਤਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ। ਪਸੀਨਾ ਉਹਦੀ ਚਿਉਕਣੀ ਗੋਗੜ 'ਤੇ ਇਉਂ ਫਿਰ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਜੀ ਹੋਈ ਭੋਂ ਉਪਰ ਕੱਸੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਘੁਸਮੁਸੇ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੌਤ ਜਿਹੀ ਚੁਪਾਸੇ ਵਰਤੀ ਚੁੱਪ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭੈਭੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਹਨੇਰਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਖਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਪੰਘਰੇ-ਲੋਹੇ ਵਰਗੇ ਭਿਆਨਕ ਖਿਆਲਾਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਲਹੂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਖਿਆਲ ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ। ਤੇ ਮੌਤ ਵਰਗੇ ਕਈ ਖਿਆਲ ਉਹ ਇਕ ਦਮ ਸੋਚ ਗਿਆ : 'ਜੇ ਭਲਾ ਇਸ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਰ ਜਾਏ। ਮੇਰਾ ਗਲ ਹੀ ਘੁੱਟ ਦੇਵੇ। ਜਾਂ ਰੱਸਿਆਂ ਨਾਲ ਨੂੜ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਭੌਣ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਜਾਏ। ਕੀੜੇ ਮੇਰੀ ਬੋਟੀ ਬੋਟੀ ਚੁੰਡ ਲੈਣ।' ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੀ ਤਿੰਨ ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਲਾਗਲੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿਓ-ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਿਓ ਦੇ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਨਾਲ ਛਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਪਿਓ ਨੂੰ ਵੀ। ਟਾਹਲੀ ਉਹਲੇ ਲੁਕਿਆ ਕੋਈ ਰਾਹੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਭੱਜ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਉਹਦੇ ਕੰਨਾਂ ਕੋਲ ਦੀ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਗੋਲੀਆਂ ਸ਼ਾਂ-ਸ਼ਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਲੰਘ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਕੰਨੀਂ ਓਸ ਬੰਦੇ ਤੋਂ ਸੁਣੀ ਸੀ।

ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਸੁੰਨਸਾਨ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਗਿਆ।

ਦੂਰ ... ਸਾਹਮਣੇ ਚੁਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੁੱਤ-ਵਿਗੁੱਚੀ ਦੇ ਬਾਲੇ ਟੂਣੇ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਭੌਣ 'ਤੇ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾਉਣ ਆਇਆ ਉਹ ਬੜੇ ਠਰੁਮੇ ਨਾਲ, ਹਵਾ ਨਾਲ ਅਠਕੋਲੀਆਂ ਕਰਦਾ, ਆਇਆ ਸੀ। ਘਰ ਨੂੰ ਮੁੜੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇ ਉਹਦੇ ਕਦਮ ਥਿੜਕ ਥਿੜਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਹਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਹ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਖੜਕਾ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਪੰਜ-ਗਜੀ ਧੋਤੀ ਦਾ ਲੜ ਉਹਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ। ਸੰਭਲ ਸੰਭਲ ਤੁਰਦਾ ਉਹ ਏਦਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆ ਵੜਿਆ, ਜਿੱਦਾਂ ਕੋਈ ਸੱਪ ਚਾਨਣ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਖੇਡਦਾ ਖੇਡਦਾ ਕਿਸੇ ਅਣਡਿੱਠ ਨਿਉਲੇ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਚੜ੍ਹਨ ਡਰਦਾ ਆਪਣੀ ਖੁਡ ਵਿਚ ਸਰਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰ ਤਾਕੀ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਵੜਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਵਾਰੀ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਪਿਆ ਪਿਆ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ। ਸੋਚਦਾ ਸੋਚਦਾ ਉਹ ਓਥੇ ਪੁੱਜ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਬਸ ਰੌਣਕੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਕੱਲਾ, ਮਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ, ਰੌਣਕੀ !

ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਕੱਪੜਾ ਵੇਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਭਰੀ ਗਠੜੀ ਕਿਸੇ ਬਾਜ਼ੀਗਰਨੀ

ਦੀ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਲੱਦੇ ਨਿਆਏ ਵਾਂਗ ਉਹਦੀਆਂ ਵੱਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵੜ ਵੜ ਜਾਂਦੀ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸੁਆਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਵੇਚਦਾ ਉਹ ਮਸਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਤੋਰਦਾ। ਥੱਕਿਆ ਟੁੱਟਿਆ ਘਰ ਆ ਕੇ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਨਾਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪੱਕੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਥਕੇਵਾਂ ਲਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਮਿਲਦੀ ਰੁਖੀ-ਮਿੱਸੀ ਰੋਟੀ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਸੌ ਸੌ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦਾ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹਦੀ ਸਾਵੀ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਦਾ ਕੱਪੜਾ ਬਹੁਤ ਵਿਕਿਆ। ਕੁਝ ਰੁਪਏ ਉਹਨੂੰ ਉਧਾਰ ਦੇ ਮਿਲ ਗਏ। ਘਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨੇ ਜਦ ਸਾਰੇ ਗਿਣੇ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਸਨ।

ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਬਹੁਤ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਟਵਾਣੀਏ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਗੱਲਾ ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਤਾਂ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਔੜਿਆ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੇ ਨੋਟਾਂ ਬਦਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਠੇਕੇ ਤੋਂ ਸੌ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਨੋਟ ਬਦਲਵਾ ਲਿਆਇਆ। ਉਹਦੀ ਤਾਂ ਤੌਰ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਘਰ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰਾਂ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਆਇਆ ਸੀ।

ਕੋਰੇ ਕੁੱਜੇ ਵਿਚ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨੇ ਨਵੇਂ ਥਾਨ ਨਾਲੋਂ ਲੀਰ ਪਾੜ ਕੇ ਉਹਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਕੁੱਜਾ ਉਹ ਕੱਚੀ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਹ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ। ਉਹ ਘੰਟੇ ਘੰਟੇ ਪਿਛੋਂ ਕੁੱਜੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸੌ ਦੇ ਨੋਟ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਟੋਹ ਟੋਹ ਕੇ ਮੁੜ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਰੱਖ ਦੇਂਦਾ।

ਉਸ ਰਾਤ ਉਹਦੀ ਅਜੀਬ ਹਾਲਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਵੇਖ ਘਬਰਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਝੱਲ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਰਾਤ। ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ।

ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਹੀ ਬਜਾਜੀ ਦੀ ਹੱਟੀ ਪਾ ਲਈ। ਤੇ ਉਹ ਰੌਣਕੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰੌਣਕੀ ਮੱਲ ਬਣ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਸੁਹਣਾ ਵਣਜ ਚਲ ਪਿਆ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਤੋਂ ਵਧਦੀਆਂ ਆਸਾਮੀਆਂ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ।

ਕੱਪੜੇ ਉੱਤੇ ਲਗੇ ਕੰਟਰੋਲ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬਲੈਕ ਕਰਨੀ ਸਿਖਾਈ। ਨਿੱਤ ਨਵਿਆਂ ਟੈਕਸਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੂਹਰੀਆਂ ਵਹੀਆਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਲ ਵਾਲ ਉਹਦਾ ਕਰਜ਼ਾਈ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹੁਣ “ਰੌਣਕ ਮੱਲ, ਰੌਣਕ ਮੱਲ” ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਛੋਟਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀ ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਗੋਗੜ ਹੁਣ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਾ ਸਕਦੀ।

ਇਕ ਰਾਤ ਉਹ ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਪਾ ਕੇ ਲਾਗਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਵੜਿਆ। ਆਸਾਮੀਆਂ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਚੱਕਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਿਸ ਦੀ ਧੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਧਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਉਹ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜਦਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਗਰਜ਼ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ। ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦਾ ਉਹ ਥੱਕਦਾ ਨਾ।

ਹੁਣ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਦੇ ਦੋ ਭੱਠੇ ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਟਰੱਕ ਚੱਲਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਕੰਪਨੀਆਂ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਏਨਾ ਕੰਮ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਗੋਗੜ 'ਤੇ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਉਹ ਹੱਥ ਫੇਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਉੱਤੇ ਰੁੱਬ ਝਾੜਦਾ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਭਾਗਵਾਨੇ, ਕੀ ਸਮਝਦੀ ਐਂ, ਜਿਹੜੇ ਰੌਣਕੀ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਪਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਰਾਤ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਈ, ਅੱਜ ਚਾਰ ਡਿੰਗਰਾਂ ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਗਿਆ ਏਨਾ ਕਮਾ ਲੈਂਦੈ।”

ਵਧੀ ਗੋਗੜ ਉੱਤੇ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਫਿਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।

ਇਸ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਇਲੈਕਸ਼ਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਮੁਖੀਆ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਤੋਂ ਹੁਣ ਉਹ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਬਣ ਗਿਆ।

ਏਨਾ ਕੁਝ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲਿਆ। ਵਪਾਰਕ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਉਲਝਿਆ ਉਹ ਦਿਨ ਰਾਤ ਭਟਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਈ ਆਸਾਮੀਆਂ ਉਹਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਕਈ ਆਸਾਮੀਆਂ ਮਰ-ਮੁੱਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਪਿੰਡ ਦਾ ਬਚਨਾ ਕਾਮਰੇਡ ਖੁੱਲ੍ਹਮ-ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਉਹਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਵੀ ਖਰੀਆਂ ਖਰੀਆਂ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਬਾਂਹ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਹਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਓਏ ਰੌਣਕਾ, ਕੀਹਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਜੋੜਦੈਂ ਇਹ ਮਿਲਖਾਂ, ਮੌਕਾ ਔਣ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਆਪੇ ਸਾਂਭ ਲੈਣੀਆਂ ਨੇ।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਲੋਕ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੀਆਂ ਹੀ ਚੁਗਲੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਉਹਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵਿਉਂਤਾਂ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਕਈ ਕਈ ਭਰਮ, ਕਈ ਕਈ ਵਹਿਮ ਖ਼ਾਹ-ਮਖ਼ਾਹ ਉਹਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ। ਉਹਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹਰਾਮ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਉੱਭੜਵਾਹਿਆਂ ਉੱਠ ਬਹਿੰਦਾ। ਭੈੜੇ ਭੈੜੇ ਸੁਪਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਇਹਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪੰਡਤਾਂ ਭਾਈਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪੂਜਣ ਲੱਗਾ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵੇਰਾਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਸਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਸਤਸੰਗ ਉਹਨੇ ਕਰਾਏ। ਸਕੂਲਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪਏ ਮਦਦ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ। ਹੜ੍ਹ-ਪੀੜਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੰਬਲ ਵੰਡੇ। ਇਲੈਕਸ਼ਨ-ਫੰਡ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਥੈਲੀ ਭੇਂਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਜੋੜ ਦਿੱਤੇ।

ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਖੋਜ ਜਿਹੀ, ਇਕ ਭਟਕਣ ਜਿਹੀ ਉਹਨੂੰ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਲੋਂ ਅਵੇਸਲਾ ਹੋ ਕੇ—ਕੰਮ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪੇ ਹੀ ਚਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਉਹ ਚੈਨ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਚੈਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਗਜ਼ ਗਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਵੇਚਕੇ ਆਏ ਥੱਕੇ ਟੁੱਟੇ ਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂਹਰੇ ਬਹਿ ਕੇ ਰੁੱਖੀ ਮਿਸੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ‘ਕਿੰਨਾ ਠਰੁਮਾ, ਕਿੰਨਾ ਚੈਨ ਸੀ ਉਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ।’ ਕਦੇ ਕਦੇ ਉਹ ਸੋਚਦਾ।

ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਪਰਤਾਪੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ। ਸਾਰੀ ਵਿਥਿਆ ਉਹਨੇ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਤਾਂ ਅੱਗੇ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕੀ ਮੱਲ ਤੋਂ ਇਕ ਤੁੱਛ ਰੌਣਕੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਦਇਆ ਆ ਗਈ ਉਹਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ। ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਘਾਹ, ਗਲ ਵਿਚ ਖੱਦਰ ਦਾ ਪਰਨਾ ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਢਹਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਜੱਗ ਕਰਾਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਲਵਾ ਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਵੰਡਾਏ। ਬਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਪਲਾਂ ਗਊਆਂ ਦਾਨ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਉਹ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸਵਾ ਮਹੀਨਾ ਰਹੇ। ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਹਨੂੰ ਅਸੀਸ ਦੇ ਗਏ ਤੇ ਕਹਿ ਗਏ, “ਦੇਖ ... ਰੌਣਕ ਮੱਲ ... ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੋਂ ਹੀ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਭੌਣ ਉੱਤੇ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰ। ਸਵਾ ਸਾਲ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪੌਂਦਾ ਰਹੀਂ। ਇਹ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਕੀੜੇ ਤੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦੇਣਗੇ। ਦੇਖੀਂ ... ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਂ।”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਤ ਨਗਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਹਰ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ

ਭੋਣ ਉੱਤੇ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾਣ ਜਾਂਦਾ। ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾ ਕੇ ਆਉਂਦਾ। ਕਈ ਕਈ ਮਿੰਟ ਉਹ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਭੋਣ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਚੋਲਾਂ ਪਿੱਛੇ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਸੁਆਦ ਲੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹਨੂੰ ਫੇਰ ਸਾਂਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਪੀ।

ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਮਾਸ਼ਾ ਕੀੜਿਆਂ ਦਾ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਛੋਟਿਆਂ ਛੋਟਿਆਂ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਵੱਡੇ ਕੱਚ-ਬੁੱਤ ਵਾਲਾ ਕੀੜਾ ਤਿਲਚੌਲੀ ਸ਼ੱਕਰ ਦੀ ਚਿਬਕੀ ਰੋੜੀ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਇਹ ਹਮਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਚੌਧਰੀ ਖਿੜ ਉੱਠਦਾ ਸੀ। “ਕਿੰਨਾ ਹਿੰਮਤੀ ਐ ਸਦਕੇ ਤੇਰੇ।” ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਆਪੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ।

ਅੱਜ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਆਏ ਉਹਦੇ ਕਰਜ਼ਾਈ ਭੋਥੇ ਪਾਈਂ, ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਗੁੱਟ, ਉਹਦੇ ਵਲ ਘੂਰ ਘੂਰ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਕਾਮਰੇਡ ਬਚਨਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਚਾਮੁਲਿਆ ਇਉਂ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਨਾਇਣ ਫਿਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਵੇਖਣਾ ਅੱਜ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਾ।

ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਕੀੜੇ ਦੇ ਦਾਓ-ਪੇਚ ਹੀ ਵੇਖੇਗਾ, ਇਹ ਸੋਚਦਾ, ਠਰੁਮੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ, ਅਠਖੇਲੀਆਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਭੋਣ ਉੱਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਚਿਬਕੀ ਹੋਈ ਤਿਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਗੁੜ ਦੀ ਰੋੜੀ ਭੋਣ ਉੱਤੇ ਸੁੱਟੀ।

ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਹ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਤਕੀਂ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ‘ਸਦਕੇ ਤੇਰੇ’ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਹ ਕੰਬ ਉਠਿਆ।

ਵੱਡੇ ਕੀੜੇ ਤੋਂ ਗੁੜ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਡਲੀ ਖੋਹ ਕੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਪੰਜ ਛੇ ਕੀੜੇ ਆਪਣੀ ਖੁੱਡ ਵੱਲ ਚਾਂਈਂ ਚਾਂਈਂ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਤਿਲਚੌਲੀ—ਤਿਲ, ਚੌਲ ਤੇ ਸ਼ੱਕਰ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ; ਭਮੱਤਰ—ਡਰ ; ਵਿਥਿਆ—ਕਥਾ ; ਪੁੱਤ-ਵਿਗੁੱਚੀ—ਪੁੱਤਰ ਵਿਹੂਣੀ ਮਾਂ ; ਤਾਕੀ—ਖਿੜਕੀ ; ਗਹਿਣੇ ਧਰ ਕੇ—ਗਿਰਵੀ ਰਖਣਾ ; ਗਰਜ਼—ਲੋੜ ; ਡਿੰਹਗਾ—ਕਦਮ ; ਮਿਲਖਾਂ—ਧਨ ਦੌਲਤ ; ਵਿਉਂਤਾਂ—ਸਕੀਮਾਂ ; ਭੋਥੇ—ਚਾਦਰਾ

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਤਿਲਚੌਲੀ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨਾਂ ਦੇ ਇਕ ਐਸੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਚਿਤਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਦਖੋਰੀ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਇੰਨਾ ਅਮੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਖਿਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤੌਰ ’ਤੇ ਭਟਕਣ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਕਮੁੱਠਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

1. ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਰੌਣਕੀ ਤੋਂ ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ?
2. ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਦੀ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਕਿਉਂ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ?
3. ਚੌਧਰੀ ਰੌਣਕ ਮੱਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਭਟਕਣ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. 'ਤਿਲਚੌਲੀ' ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨਣ ਵਿਚ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਸਹਾਈ ਹੈ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੂਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

“ਦੇਖ ... ਰੌਣਕ ਮੱਲ ... ਕੱਲ ਨੂੰ ਮੰਗਲਵਾਰ ਹੈ। ਕੱਲ ਤੋਂ ਹੀ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਭੌਣ ਉੱਤੇ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪਾ ਕੇ ਆਇਆ ਕਰ। ਸਵਾ ਸਾਲ ਤਿਲਚੌਲੀ ਪੌਂਦਾ ਰਹੀ। ਇਹ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਕੀੜੇ ਤੈਨੂੰ ਤਾਰ ਦੇਣਗੇ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੂਕਾਂ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਖੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਆਖੇ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. 'ਤਿਲਚੌਲੀ' ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਬਨਭੌਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ
(14.2.1937)

ਕਿੱਤਾ : ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ-ਤਿਲਚੌਲੀ (1965), ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੈੜ (1967), ਕਾਠ ਦੀ ਲੱਤ (1975), ਪਛਾਣ (1981), ਬਰਫ਼ ਲਿਤਾੜੇ ਰੁੱਖ (1994), ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ-ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ (1995), ਤਣ ਪੱਤਣ (1998), ਕਥਾ ਵਾਰਤਾ (2000), ਸਮੁੱਚੀ ਕਹਾਣੀਆਂ-ਗੋਰਾ ਬਾਸ਼ਾ (2004)

ਸਨਮਾਨ : 'ਮੂਨ ਦੀ ਅੱਖ' ਕਹਾਣੀ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਲਈ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ 1998 ਵਿਚ ਪੁਰਸਕਾਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ।

ਸੰਪਰਕ : 3284/1, ਸੈਕਟਰ 44-ਬੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160020

ਤੀਜੀ ਗੱਲ

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ

(1937)

ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਖਿੱਚਿਆ। ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਹੈਰਾਨ-ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਫਲੈਟਾਂ ਦਾ ਵਾਸ। ਇਹ ਤਿੰਨ-ਮੰਜ਼ਲੇ ਫਲੈਟ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਭਾਣਜੇ ਸਤੀਸ਼ ਦਾ ਫਲੈਟ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਸੀ। ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਸਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਫਲੈਟ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮੱਖਣ-ਜੈਮ ਦੀ ਉਸ ਤਹਿ ਵਰਗੀ ਲਗਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹਦੀ ਨੂੰਹ, ਭਾਵ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਪਤਨੀ, ਸੁਦੇਸ਼ ਡਬਲ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਾ ਕੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਸਮੇਂ ਉਹਨੂੰ ਦਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਘਰ ਬਾਰੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ-ਸੁਣਦਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਉਹਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ। ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਚਾਰ ਗਜ਼ ਧਰਤੀ ਆਪਣੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚਾਰ ਗਜ਼ ਅੰਬਰ ਆਪਣਾ, ਫੇਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਲੈਣ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪੈਰ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਡਿਗਦਾ-ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਡਿੱਗਣ-ਡੋਲਣ ਦਾ ਡਰ ਉਹਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੀਹਦੇ ਪੈਰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੋਣ। ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਧਰਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਜਿਵੇਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜਾਂ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਰਛ ਵਾਂਗ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਅੰਬਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਲਈ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਹੇਠਲੇ ਫਲੈਟ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਧਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਅੰਬਰ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਤਲੇ ਫਲੈਟ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਅੰਬਰ ਆਪਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਧਰਤੀ ਆਪਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਫਸੇ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਤਾਂ ਨਾ ਧਰਤੀ ਆਪਣੀ ਸੀ, ਨਾ ਅੰਬਰ ਆਪਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਫਲੈਟ ਕਤਾਰ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉੱਤੇ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਖਿੜਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਹਵਾ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਸੱਤ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਰਥ ਉਤੇ ਸਵਾਰ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਉਧਰ ਪੁਜਦਾ, ਇਸ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਧੁੱਪ ਦੀ ਕਾਤਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਖਿੜਕੀ ਦੇ ਸਰੀਏ ਉਸ ਕਾਤਰ ਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੇ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਅਸਲ ਹੈਰਾਨੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਦਸ-ਦਸ, ਪੰਦਰਾਂ-ਪੰਦਰਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਵਾਲੇ ਫਲੈਟ ਕੇਵਲ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ, ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਵੀ ਉਸਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹਨੂੰ ਘੁਟਣ ਜਿਹੀ ਹੋਈ—ਹੇਠਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਤਲਿਆਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਬੋਝ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਨਿੱਕ-ਸੁੱਕ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਭਾਰੀ ਟੋਕਰਾ ਪੱਕੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲੱਦ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਉਪਰਲੇ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਉ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨਾਲੋਂ ਸਭ ਨਾਤੇ ਖ਼ਤਮ। ਪੌੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਅਣਹੋਇਆ ਤੇ ਅਣਹੋਂਦਾ।

ਉਹਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮਕਾਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਨੀਵੀਆਂ-ਨੀਵੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤੋਂ ਦੀ ਗੁਆਂਢੀ

ਦੁਖ-ਸੁਖ ਅਤੇ ਠੱਠਾ-ਮਖੌਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੋਕ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਘਰਾਂ ਅੱਗੇ ਬਣੇ ਚੌਤਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਜਾਂ ਸੱਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਬੋਹੜਾ-ਪਿੱਪਲਾਂ ਹੇਠ ਰੋਣਕਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਗਿਆਨ-ਧਿਆਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਲਈ ਡੇਰਿਆਂ-ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜੁੜ ਬੈਠਦੇ।

ਉਂਜ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਇਹਨਾਂ ਫਲੈਟਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਵਾਧਰੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਅਗਲੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਖੜ੍ਹਨ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਮਸਾਂ ਬਚਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਵਾਰੇ-ਵਾਰੇ ਜਾਈਏ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ ਦੇ, ਉਹ ਇਸ ਥਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਜੇ ਫਲੈਟ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜਿਸ ਜੀਅ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ-ਬਹੁਤ ਵਿਹਲ ਮਿਲਦੀ, ਉਹ ਉਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਧੁੱਪ ਸੇਕਦਾ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਥੇ ਤਾਰਾਂ ਕਸੀਆਂ ਜਾਂ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਧੋਤੇ ਹੋਏ ਗਿੱਲੇ-ਸੁੱਕੇ ਕੱਪੜੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਲਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਹੇਠਾਂ ਸਬਜ਼ੀ ਦੀ ਜਾਂ ਫਲਾਂ ਦੀ ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਉਥੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹੀ ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਭਾਅ ਦੀ ਤੋੜ-ਤੁੜਾਈ ਕਰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਰੱਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਟੋਕਰੀ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਟੋਕਰੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਹ ਸਬਜ਼ੀ-ਫਲ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਪਾ ਕੇ ਟੋਕਰੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲਟਕਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਰੇੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੋਰ ਕੇ ਉਥੇ ਖਲੋਤੀਆਂ ਹੀ ਉਹ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਖਰੀਦੀ ਸਾੜ੍ਹੀ ਤੇ ਨਵੀਂ ਦੇਖੀ ਫਿਲਮ ਦੀ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਗੁਆਂਢਣਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ-ਚੁਗਲੀ ਤਕ ਦਾ ਪੈਂਡਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦਿਨ-ਭਰ ਲਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।

ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਬਸ ਇਥੇ ਖਲੋ ਕੇ ਹੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਅੰਬਰ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਕਾਤਰਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਸਨ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੱਤ ਆਪਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿਚ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸੌਂਦੇ। ਸਭ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪੱਖਿਆਂ ਦੇ ਆਦੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਵਾ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦੇ ਅੱਧੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਪਰਸ਼ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਓਹਲੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅੱਧਾ ਸਰੀਰ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ, ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਪੂਰਾ ਆਸਮਾਨ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ? ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਚੰਦੋਏ ਵਾਂਗ ਤਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਪਾਹ ਦੇ ਫੁੱਟਾਂ ਵਾਂਗ ਖਿੜੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ? ਸੁਚੱਜੀ ਮੁਟਿਆਰ ਦੀ ਕੱਢੀ ਹੋਈ ਫੁਲਕਾਰੀ ਵਰਗਾ ਤਾਰਿਆਂ-ਭਰਿਆ ਅੰਬਰ ਜਿਸ ਦੇ ਧਰੂ ਭਗਤ, ਬੋੜੇ ਖੂਹਾਂ, ਤਿੰਗੜਾਂ, ਸਪਤ-ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਛੜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ-ਦਾਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸੁਣੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ। ਇਥੇ ਤਾਂ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਟੋਟਾ ਅੰਬਰ ਦਿਸਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਤਾਰੇ ਵੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਧੜਕਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਹ ਦੇ ਰੋਗੀ ਹੋ ਗਏ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਨਿਕਲਦੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਜਾਂ ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਦੇਖ ਵੀ ਲਵੇ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਗੰਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਉਛਲਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ, ਕੂੜੇ-ਕਚਰੇ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਤੇ ਟੁੱਟੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨੇ ਕੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਬਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪੂੜ-ਪੂੰਏਂ ਦੀ ਮੋਟੀ ਤਹਿ ਨੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਮੋਕਲੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅੰਬਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦਿਸਦਾ ਅੰਬਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਰਤੀ ਉਹਦੇ ਚੁਫੇਰੇ ਵਿਛੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਅਥਾਹ ਅੰਬਰ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਰੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਧਰਤੀ-ਅੰਬਰ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਜਾਗਦਾ, ਕਿਤੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਲ

ਦੇ ਖੁੱਲਾ ਜਾਂ ਤੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਹਨੂੰ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦਿਸਦੇ ਧਰਤੀ-ਅੰਬਰ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਤੰਗ ਹੋਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ? ਜਿਵੇਂ ਦੋ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਬੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨਾਲ ਗਮਲੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਬੂਟਾ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਉਗੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਪਾਸਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਅਤੋਲਵੀਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅਮਿਣਵੇਂ ਅੰਬਰ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਗਸਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਰੀਸ ਧਰਤੀ ਤੇ ਅੰਬਰ ਨੂੰ ਫੁੱਟਾਂ-ਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਮਿਣਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਹਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਉੱਤੇ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਾਦ ਆ ਗਈ : “ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ’ਚੋਂ, ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਪੰਜ ਫੁੱਟ ਆਕਾਸ਼ !”

ਉਹਨੂੰ ਹੈਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਸੀ ਪਿਛਲੀ ਕਤਾਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਫਲੈਟ ਵਾਲੇ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਆਦਤ। ਫਲੈਟਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕਤਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਤੰਗ ਪੱਕੀ ਗਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਵਿਸ ਲੇਨ ਆਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਮਿਹਤਰਾਨੀ ਵਗੈਰਾ ਦੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ, ਨਾ-ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਉੱਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਫਲੈਟਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੇਢੀ ਕਤਾਰ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਨੇ ਵਾਲੇ ਹੇਠਲੇ ਫਲੈਟ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਕਾਨ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕਾਊਂਟਰ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਸਿਗਰਟਾਂ ਦੀ ਡੱਬੀ ਫੜਾ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਪੈਸੇ ਫੜ ਲੈਂਦਾ। ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁਠ-ਪੈਰੀਂ ਚਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੂਹੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦਾ।

ਲੋਕ ਮੂੰਹ-ਹਨੇਰੇ ਲੰਮੀਆਂ ਸੈਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਕੰਮ-ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਪੰਧ ਮਾਰਦੇ ਸਨ। ਤੇ ਇਹ ਆਦਮੀ ਸੀ ਕਿ ਦਸ ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਸਿਗਰਟ ਖਰੀਦਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਨਖ਼ਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਦਸ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ, ਉਹ ਸਕੂਟਰ ਨੂੰ ਕਿੱਕਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗਦਾ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਉਹਦੇ ਭਾਣਜੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਨੇੜੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ, ਹੇਠਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਖਲੋਤਾ ਸਕੂਟਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ। ਅਗਲੇ ਸਟਾਪ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਬਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਖਲੋਤੇ ਉਬਾਸੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਤਕ ਪੈਦਲ ਜਾਣ ਵਿਚ ਲੱਗਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਹੱਦ ਹੀ ਦੇਖ ਲਈ ਜਿਸ ਦਿਨ ਨੇੜਲੇ ਛੋਟੇ ਪਾਰਕ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਹ ਸਤੀਸ਼ ਤੋਂ ਰਾਹ ਪੁੱਛ ਕੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਿਆ। ਪਾਰਕ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਾਰਾਂ-ਸਕੂਟਰਾਂ ਦੀ ਅਥਾਹ ਭੀੜ ਸੀ। ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਲੋਕ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸੈਰ ਕਰਨ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਨਾਲ ਬਕਾਏ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਤੱਕ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਰਾਤ ਦੀ ਗੱਡੀ ਵਾਪਸ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘਰੇ ਕੀਤੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਣਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤੀਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਉਹਦੇ ਆਉਣ ਉੱਤੇ ਦਿਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਹ ਆਖਦੇ ਸਨ, “ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਮਹੀਨਾ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਰਹੋ। ਘਰ ਕਹਿ ਤਾਂ ਆਏ ਹੀ ਹੋ, ਫੇਰ ਵੀ ਚਿੱਠੀ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।” ਪੋਤਾ-ਪੋਤੀ ਜਦੋਂ ਘਰ ਹੁੰਦੇ, ਦਾਦਾ ਜੀ-ਦਾਦਾ ਜੀ ਕਰਦੇ ਉਹਨੂੰ ਰੁਝਾਈ ਰਖਦੇ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨ੍ਹਾ-ਧੋ ਕੇ, ਵਰਦੀ ਪਾ ਕੇ, ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ, ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਲਗਦੇ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਚੁੰਮਦਾ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦਾ।

ਇਹੋ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਾ ਦਿਲ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ। ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀ ਦਾ ਸਕੂਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟੇਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੇਲੀਆਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਉਹਦੇ ਸੀਨੇ ਠੰਢ ਪਾ ਦਿੰਦਾ।

ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਡੂੰਘੇ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਛੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋਈ ਕਿ ਇਥੇ ਵੀ ਸੁਵਖਤੇ ਉੱਠਣ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਟੱਬਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪੈਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸੁਦੇਸ਼ ਉਹਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਉੱਠ ਖਲੋਂਦੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਤੀਸ਼ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਮੂੰਹ ਧੋਂਦਾ, ਕੁਰਲੀ ਕਰਦਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰਦਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੂਰ ਬਣੇ ਹੋਏ ਪਾਰਕ ਵਿਚ ਸੈਰ ਲਈ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਲਗਦਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੇ ਓਨੀਂ ਵਾਟ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਨਹਿਰ ਦੀ ਪਟੜੀ-ਪਟੜੀ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ।

ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਪਿੱਠਾਂ ਪਿੱਛੇ ਬਸਤੇ ਲਟਕਾਈਂ ਬੱਚੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਪੈਂਦੇ। ਨ੍ਹਾਤੇ-ਧੋਤੇ, ਸਕੂਲੀ ਵਰਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਜੇ-ਸੰਵਰੇ ਮੁੰਡੇ-ਕੁੜੀਆਂ ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢ ਪਾ ਦਿੰਦੇ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਕ ਝੋਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚੀ ਤਾਲੀਮ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਟਰਿਕ ਕਰ ਕੇ ਅਧਿਆਪਕ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਓ.ਟੀ. ਕੋਰਸ ਵੀ ਉਹਨੇ ਮਗਰੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਨਦ ਉਸ ਕੋਲ ਮੈਟਰਿਕ ਦੀ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਲਗਨ ਸਦਕਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅਧਿਆਪਨ-ਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਉਹਦਾ ਜਤਨ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਜਾਗਰਿਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਕੇਵਲ ਉਹਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਕੂਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਰਿਵਾਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਆ। ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਮੁੰਡੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਿਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਕੋਈ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਦਸਵੀਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੁੰਦਾ।

ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਮਾਤੀ ਮੁਕੰਦ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਜੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭੌਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਾਂ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਢਲੀ ਤੋਂ ਉਹ ਪੋਣੇ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਚੂਰੀ ਖਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸਕੂਲੋਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆਂ ਵਾਂਗ ਬਾਕੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਜਿਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾਣ ਦੇ ਦਿਨ ਘਟਦੇ ਗਏ। ਆਖ਼ਰ ਨਾਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਘਰਦਿਆਂ ਦੀ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਘੂਰ-ਘੱਧ ਤੇ ਫਿੱਟ-ਲਾਹਨਤ ਮਗਰੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਇਸ ਜੰਜਾਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਖੁੰਝਾਏ ਹੋਏ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਪਛਤਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਹਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੇਲੇ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਭੇਜਣ।

ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ-ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਕੂਲ ਉਸਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨ ਵਾਲਾ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਹੀ ਸੀ। ਤੇ ਫੇਰ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਛਾਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਕੂਲ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਅਜੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਫਲੈਟਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੀ ਬੱਚਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਕੂਲ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਮਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਕਿ ਸਰਸਵਤੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮੋਰ-ਖੰਭ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਸਤਕਾਂ ਉੱਤੇ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਉਲੀਕ ਰਹੀ ਹੈ।

ਪਰ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੇ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਉਹਨੂੰ ਮੁਕੰਦ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਚੇਤਾ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮਸਤਕ ਉੱਤੇ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸਰਸਵਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਪਰ੍ਹਾਂ ਝਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਕੂਲੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਉਹ ਬਸਤਾ ਸੁੱਟਦਾ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ ਬਿਨਾ ਹੀ ਗੋਂਦ-ਬੱਲਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ, ਉਸੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਕਾਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਹਰ ਸਵੇਰ ਉਹਦਾ ਪਿਤਾ ਸਿਗਰਟਾਂ

ਖਰੀਦਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਮੁੰਡੇ ਹੋਰ ਆ ਜੁੜਦੇ। ਫੇਰ ਖੇਡ ਦੀ ਚੱਲ ਸੋ ਚੱਲ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਕੁਝ ਖਾ-ਪੀ ਲੈਣ ਲਈ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਮਾਂ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰ-ਘੱਪ ਕੇ ਕੰਧ ਉਤੋਂ ਦੀ ਸੇਬ ਜਾਂ ਕੇਲਾ ਫੜਾ ਦਿੰਦੀ। ਉਹ ਇਕ-ਅੱਧ ਬੁਰਕੀ ਭਰਦਾ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਵਗਾਹ ਕੇ ਸੁਟਦਿਆਂ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਰਲਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਪਹਿਰ ਇਕ ਅਧਿਆਪਕ ਟਿਊਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਅਣਮੰਨੇ ਜਿਹੇ ਮਨ ਨਾਲ ਘਰ ਪਰਤਦਾ, ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਅਧਿਆਪਕ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸੁੱਟ ਕੇ ਘਰੋਂ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ।

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਖ਼ਰਾਬ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੁਖ-ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ।

ਦੂਰੋਂ, ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਜਲ-ਜਲੌਅ ਉਸ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੂਬਸੂਰਤ ਪੱਥਰ ਲਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਸਜਿਆ-ਧਜਿਆ ਅਤੇ ਭਰਿਆ-ਭਕੁੰਨਿਆ ਰਸੋਈ ਦਾ ਅੰਦਰ ਦਿਸਦਾ ਸੀ। ਚੌੜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਡਰਾਇੰਗ-ਰੂਮ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਗਲੀਚੇ ਅਤੇ ਸੋਫੇ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਸ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਉਹ ਤਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਪਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਲੈਂਦੇ। ਪਰ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਸਭ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਸ ਤਿੰਨ-ਨੇਤਰੇ ਜੁੱਗ ਵਿਚ ਦੋ-ਨੇਤਰਾ ਰਹਿਣ ਦੇ ਪੁੱਠੇ ਰਾਹ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਵਰਗੇ ਕੰਮ ਵੀ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ-ਲਿਖਿਆਂ ਦੇ ਕਰਨ ਜੋਗੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਸੋਚਦਾ, ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਅਨਪੜ੍ਹ ਰਹਿ ਕੇ ਪਿਉ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕੰਮ-ਪੰਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਂਭੇਗਾ ?

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਾ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਸਾਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਥਾਂ-ਟਿਕਾਣੇ ਪੁੱਛੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਸਾਂਝ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੇ ਘਰ ਤਾਂ ਜਾ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਤੁਰਦਿਆਂ-ਫਿਰਦਿਆਂ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ-ਖਲੋਤਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਹੈ। ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੀ ਇਸ ਬਰੀਕ ਜਿਹੀ ਤੰਦ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣਾ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ। ਪਰ ਸਤੀਸ਼ ਅਤੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਉਹ ਝਿਜਕ ਜਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ ਉਹ—ਮਾਮਾ ਜੀ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਤੁਰੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ !

ਇਕ ਦਿਨ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਹੀਰਾ ਲਾਲ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਸੁਦੇਸ਼ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੂਟ ਦੀ ਦੂਰੋਂ ਦੇਖੀ ਕਢਾਈ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੇ ਇਹ ਕਰਵਾਈ ਕਿਥੋਂ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੇ ਤਾਂ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਹਨੇ ਸੁਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਨਮਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸੁਦੇਸ਼ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਤਾਂ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿਚ ਬੈਠਦਿਆਂ-ਉਠਦਿਆਂ ਦੇਖਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ।”

ਉਹ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਬੈਠੀਆਂ ਤਾਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰ ਆਈ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਰੇ।

ਸੂਟ ਦੀ ਕਢਾਈ ਦੀ ਪੁੱਛ-ਦੱਸ ਮੁੱਕ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਸੁਦੇਸ਼ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਓਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਆਈ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਕਾਕੇ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ ?” ਸੁਦੇਸ਼ ਨੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚਾਹ ਤੋਂ ਲਾਂਭੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਭੈਣ ਜੀ, ਕੀ ਦੱਸਾਂ ! ਮੂੰਹ ਕਿਹੜਾ ਕਰਦੈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਲ। ਜਿਉਂ ਬਸਤਾ ਸੁੱਟ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦੈ, ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਖੱਕ ਜਾਈਦੈ।” ਉਹਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੁਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਾ ਦਿਲ ਗੱਲ ਵਿਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਨੂੰ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਝਿਜਕ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਫੜ ਕੇ ਬਿਠਾਇਆ ਕਰੋ ਉਹਨੂੰ। ਹੁਣ ਅਕਲਾਂ ਬਿਨਾ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਨਹੀਂ। ਅਨਪੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਢੋਈ ਕਿੱਥੇ !” ਸੁਦੇਸ਼ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਅਕਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਹ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਗਏ, ਭੈਣ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ, ਅਕਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਅਕਲ ਵੀ ਗਲੀ-ਗਲੀ ਵਿਕਦੀ ਐ। ਆਪਣੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬੰਦਾ ਖਰੀਦ ਲਵੇ”, ਲਕਸ਼ਮੀ ਬੜੀ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। “ਔਹ ਤੁਹਾਡੇ ਹੇਠਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖ ਲਓ। ਮਰ-ਮਰ ਕੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਐ ਇਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਠੇਕੇਦਾਰ ਕੋਲ !”

ਸੁਦੇਸ਼ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਬੇਬਫ਼ੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਉੱਤਰ ਦੇਵੇ। ਦੇਵੇ ਵੀ ਕਿ ਨਾ ਹੀ ਦੇਵੇ। ਏਨੇ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਗੱਲ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕੜੀ ਫੜ ਲਈ, “ਸਾਡੇ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੂਆ ਦਾ ਪੁੱਤ, ਭੈਣ ਜੀ, ਡਿਗਦੇ-ਢਹਿੰਦੇ ਨੇ ਮਸਾਂ ਦਸਵੀਂ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਂਜ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੜਾ ਐ ਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਵੀ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਕੋਈ ਥੋੜ ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਆਪਣਾ ਨਰਸਿੰਗ ਹੋਮ ਬਣਾਇਆ ਐ, ਐਨਾ ਵਧੀਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ। ਚੰਗੇ-ਚੰਗੇ ਡਾਕਟਰ ਉਹਨੇ ਨੌਕਰ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਨੇ।”

ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦੀ ਸਹਿਜਤਾ ਡੋਲਣ ਲੱਗੀ। ਉਹਨੂੰ ਸੁਦੇਸ਼ ਦੀ ਚੁੱਪ ਚੁਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੁਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗਿਆ, ਉਹਦੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਲਕਸ਼ਮੀ ਉਹਦੀ ਹਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਫਿਰੇਗੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, “ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਹ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਠੀਕ ਨੇ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤਾਂ, ਭੈਣ ਜੀ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਐ। ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ !”

ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੱਸ ਪਈ, “ਏਸ ਤੀਜੇ ਨੇਤਰ ਨੂੰ ਤਾਂ, ਭੈਣ ਮੇਰੀਏ, ਏਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਸੋਲਾਂ-ਸੋਲਾਂ ਪੜ੍ਹੇ ਕੰਧਾਂ-ਕੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਵਜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਪੈਸਾ ਹੈ !”

ਲਕਸ਼ਮੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਕੌੜੇ ਸੱਚ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਕਦੀ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ।

ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਹੁਣ ਉਹਨੂੰ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੈਰਾਨ-ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲੱਗੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਕਾਤਰ—ਕਤਰੀ ਹੋਈ ਲੀਰ ; ਉਸਾਰੇ—ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣਾ ; ਅਣਹੋਇਆ—ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਵਰਗਾ ; ਚੌਂਤਰਿਆ—ਥੜਾ ; ਪੈਂਡਾ—ਮਾਰਕੇ—ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ; ਫੁਲਕਾਰੀ—ਕਸੀਦੇ ਨਾਲ ਬਸਤਰ ਉੱਤੇ ਕੱਢੀਆਂ ਫੁੱਲ ਪੱਤੀਆਂ ; ਅਮਿਣਵੇਂ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਣਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ ; ਵਿਗਸਣ—ਵਧਣਾ ਫੁਲਣਾ ; ਵਾਟ ਕਰਨਾ—ਰਸਤਾ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ; ਝੋਰਾ—ਪਛਤਾਵਾ ; ਕਿਰਦੇ ਰਹਿਣਾ—ਘੱਟ ਹੋਈ ਜਾਣਾ ; ਸਰਸਵਤੀ—ਗਿਆਨ ਦੀ ਦੇਵੀ ; ਬੇਬਫ਼ੀਆਂ—ਅਰਥਹੀਣ ਗੱਲਾਂ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

‘ਤੀਜੀ ਗੱਲ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਂਡੂ ਤੇ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਗੱਲ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਨਗਰੀ ਬੰਦਾ ਸੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਦੌਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਪੈਸਾ ਹੀ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. 'ਤੀਜੀ ਗੱਲ' ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਫਲੈਟਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੋ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਭਰਮ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟਦਾ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਪੇਂਡੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੁਲਨਾ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਉ :-

“ਭੈਣ ਜੀ, ਕੀ ਦਸਾਂ ! ਮੂੰਹ ਕਿਹੜਾ ਕਰਦੈ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੱਲ। ਜਿਉਂ ਬਸਤਾ ਸੁੱਟ ਕੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਦੈ, ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਥੱਕ ਜਾਈਏ।”

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਕੌਣ ਹਨ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਪਿਥੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ
(18.3.1937)
- ਕਿੱਤਾ : ਪੱਤਰਕਾਰੀ - ਰੂਸ ਦੀ ਅੰਬੈਸੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਤੌਰ ਪੱਤਰਕਾਰ ਰਹੇ
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਓਪਰਾ ਮਰਦ (1969),
ਸੂਹੇ ਫੁੱਲ (1970),
ਵਖਤਾਂ ਮਾਰੇ (1975),
ਮੈਂ ਗਜਨਵੀ ਨਹੀਂ (1985),
ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀ ਅੱਖ (1986), ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ -
ਅਗਨੀ ਕਲਸ਼ (2000),
ਤਿੰਨ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਮੰਦਰ (2001),
ਬਾਰਾਂ ਰੰਗ (2002)
- ਸਨਮਾਨ : 'ਅਗਨੀ ਕਲਸ਼' ਉਤੇ 2005 ਵਿਚ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ।
- ਸੰਪਰਕ : ਐੱਨ ਡੀ-50, ਵਿਸ਼ਾਖਾ ਇਨਕਲੇਵ, ਪੀਤਮ ਪੁਰਾ, ਦਿੱਲੀ-110034

ਵਹਿੰਗੀ

ਚੰਦਨ ਨੇਗੀ

(1937)

ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਚੌਂਕ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੈ। ਭੀੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕ ਮਜ਼ਮੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਮਦਾਰੀ ਹੋਵੇ। ਮਦਾਰੀ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਡੁਗਡੁਗੀ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੋਵੇ। ਡੁਗਡੁਗੀ ਵਜਾਂਦਾ, ਕਰਤਬ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਉਹ ਥੱਕ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੋਏ ਜਾਂ ਇਕ ਖੇਡ ਹੋਰ ਦੱਸਣ ਲਗਾ ਹੋਏ : “ਮਿਹਰਬਾਨੋ ... ਕਦਰਦਾਨੋ ! ਹੁਣ ਵੇਖੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਦਸਦਾ ਹਾਂ ... ਵਜਾਉ ਤਾੜੀ, ਲਉ, ਮੈਂ ਮਰਨ ਲੱਗਾ ਜੇ।”

ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਵੀ ਮੱਚੀ ਹੈ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਵਾਜ਼ਾਂ ਹਨ। “ਕੌਣ ਹੈ ?”

“ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ ਸ਼ਾਇਦ ?”

“ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨਸ਼ਈ ਹੈ ... ਸ਼ਰਾਬੀ-ਕਬਾਬੀ, ਹਫੀਮਚੀ।”

ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਅਵਾਜ਼ਾਂ, ਅੱਡੋ-ਅੱਡਰੇ ਖਿਆਲ, ਪਰ ਇਹ ਹੈ ਕੌਣ ? ਕਿਸੀ ਪਛਾਣਿਆ ਨਾ, ਕਿਸੀ ਅਗੇ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਨਾ। ਵੇਖੇ ਵੀ ਕੌਣ ? ਹਰ ਕੋਈ ਪੁਲੀਸ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਪਏ ਇਸ ਖਲਜਗਣ ਵਿਚ ਤੇ ਕੌਣ ਭੁਗਤੇ ਰੋਜ਼ ਪੇਸ਼ੀਆਂ ?

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੱਕ-ਮ-ਪੱਕੇ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀ ਅਗੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਲੰਮੇ ਪਏ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਕਦਮ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਧਰਤੀ ਖਿਸਕ ਗਈ, ਅੱਖਾਂ ਪੱਥਰਾ ਗਈਆਂ, ਕੰਨਾ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਕਿਆਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਉਬਲਦਾ ਤੇਲ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਲ-ਪਰਲ ਅੱਥਰੂ ਗਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀਂ ਧਾਰਾਂ ਬਣ ਵਗਦੇ ਰਹੇ। ਮੈਂ ਦੋਹੇਂ ਬਾਹਵਾਂ ਉੱਚੀ ਚੁੱਕ ਚੀਕਿਆ, “ਉਏ, ਇਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬੀ-ਕਬਾਬੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੈਨਾਨੀ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ... ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਘਾਲਾਂ ਉੱਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਮਹੱਲ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ-। ਦੇਸ਼ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ... ਅਸੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਫ਼ਿਜ਼ਾ ... ਆਜ਼ਾਦ ਹਵਾ ਵਿਚ ਜਿਊਣ ਲਗ ਪਏ ... ਹੁਣ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੀ ਵੀ ਕੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ... ? ਕੰਬਖ਼ਤੋ ! ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ... ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਜਾਣੋ ... ? ਇਹ ਮੇਰੇ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨੇ ...।”

ਮੈਂ ਰੋਂਦੇ ਚੀਕਦੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਧਰ ਲਿਆ।

ਕੁਝ ਸੁਹਿਰਦ ਲੋਕ ਨੇੜੇ ਆਏ। ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਸਪਤਾਲ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਪ੍ਰਾਣ-ਪੰਖੇਰੂ ਤਾਂ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਡ ਚੁਕੇ ਸਨ।

* * *

ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਮੇਰੇ ਮਾਸੜ ਜੀ ਸਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ, ਸਿੱਧੇ-ਸਾਦੇ, ਸ਼ਰੀਫ਼, ਸੰਤ-ਸੁਭਾਅ, ਨਾ ਵੱਲ-ਨਾ ਛੱਲ। ਮੈਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ-ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ—ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਸਾਡਾ ਜਨਮ ਸਿਧ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ” ਰਟਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਗੁਲਾਮ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਂਦੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਦੋ-ਦੋ ਵਰ੍ਹੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਟੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਰਾਜ ਗੁਰੂ, ਚੰਦਰ ਸ਼ੇਖਰ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਾਂ ਲੋਕ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰਨ ਲਈ ਮਤਵਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਦੇਸ ਰਾਜ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨੇ ਚੌਥੀ ਵਾਰੀ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਬਾਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕੈਦ ਕਟੀ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸੈਂਟਰਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਸਿੱਖ ਸਵਤੰਤ੍ਰਤਾ ਸੈਨਾਨੀ ਕੈਦ ਸਨ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ, ਦੇਸ਼ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਜ਼ਿੰਦਾਂ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਨਿਤਨੇਮੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਕੀਰਤਨ, ਅਰਦਾਸ “ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ” ਤੇ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ “ਰੰਗ ਦੇ ਬਸੰਤੀ ਚੋਲਾ-ਮੇਰਾ ਰੰਗ ਦੇ” ਗਾਉਂਦੇ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਗੂੰਜਣ ਲਗਦੀਆਂ।

ਉਹਦੇ ਹੀ ਮਾਸੜ ਜੀ ਸਿੰਘ ਸਜ ਕੇ ‘ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ’ ਬਣ ਗਏ। ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ। ਨਿਤਨੇਮ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਘਰ ਅਤੇ ਦੁਕਾਨ, ਇਸੀ ਗੇੜ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ।

ਮਾਸੀ ਤੇ ਮਾਸੜ ਜੀ ਹਰ ਐਤਵਾਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਣੀ ਖੂਹੀ ਦੇ ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਬੀਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਖਣਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀਚੰਦ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੂਣੇ ਦੀ ਭਿਬੂਤੀ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਲਗਾ ਸੁਖਣਾ ਸੁਖਦੇ, ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ।

ਕਈ ਵਾਰੀ ‘ਪੰਜ ਤੀਰਥੀ’ ਵੀ ਜਾਂਦੇ। ਇਸ ਥਾਂ ਠੰਡੇ, ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੰਜ ਚਸ਼ਮੇ ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਵਗਦੇ ਸਨ। ਕਥਨ ਸੀ ਕਿ ਬਣਵਾਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ (ਪਿਸ਼ਾਵਰ) ਕਈ ਵਰ੍ਹੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮੰਦਰ ਵੀ ਹੈ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਵੀ ਉੱਥੇ ਮੰਨਤ ਹੀ ਮੰਨਣ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਮਾਸੀ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲ ਪਲੇਠੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਸੱਸ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੋਗ ਵਿਚ ਸਾਲ ਭਰ ਕੌਰੇ ਖਾਸੇ ਦਾ ਮੈਲਾ ਦੁੱਧ ਕੀਤੀ ਰਖਿਆ। ਸਾਲ ਭਰ ਬੁਹਿਓਂ ਪੈਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕੱਢਿਆ, ਕੰਮਕਾਰ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਵੈਣ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਤੇ-ਤਿਤੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁੜੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਵੀ ਮੁੰਡੇ ਲਈ ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨਦੀ, ਸੁਖਣਾ ਸੁਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੀਜੀ ਕੁੜੀ ਮੇਰੇ ਹਾਣ ਦੀ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਦੀ ਛੇਤਦੇ ਸਨ, “ਤੂੰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੇਡਦਾ ... ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਗੁੱਤ ਦਾ ਪਰਾਂਦਾ ਬਣੀ ਫਿਰਦੈਂ ... ਕੰਜਕਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕੜਾ ...”, ਤੇ ਮੈਂ ਹੱਸ ਕੇ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਛੱਤ ਦੀ ਮੰਮਟੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸਾਂ। ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਮੰਮਟੀ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿਸਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛਵਾੜੇ ਦੂਰ ਹੇਠਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸਨ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਉਹ ਕਬੂਤਰ ਉਡਾਂਦੇ। ਕਬੂਤਰ, ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਮੰਮਟੀ ਕੋਲ ਉਡਦੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਖਲੋਤਾ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਸੀਟੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਪੰਛੀ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ? ਮੇਰਾ ਬਾਲ ਮਨ ਕੁਝ ਸਮਝ ਨਾ ਸਕਦਾ।

ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪੰਜ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਤਖ਼ਤ-ਏ-ਤਾਉਸ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਈ।

ਹਾਲੀਂ ਤਾਂ ਮੁੰਡੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਖਣਾ ਪੂਰੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਹਫ਼ਤਾ-ਦਫ਼ਤੀ ਮੱਚ ਗਈ। ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚਾਕੂ, ਕ੍ਰਿਪਾਨਾਂ, ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੁੱਕ ਲਈਆਂ। ਧਰਤੀ ਵੰਡੀ ਗਈ, ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਹਿੰਦੂ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸੋਚਿਆ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਸਨ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਵੀ ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਗ਼ੈਰਾਂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਹੋ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਰਹੇ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, “ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ... ? ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੋਈ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਸਦੇ ਲੋਕ, ਭਰੇ ਭਰਾਏ ਘਰ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਸ਼ਹਿਰ, ਦੇਸ਼, ਗਲੀਆਂ,

ਆਪਣੇ ਲੋਕ-ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕਿਵੇਂ ਪਰਾਏ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ? ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ... ? ਨਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਆਸਰਾ ! ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤਾਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਗੀ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀਆਂ”, ਪਰ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ? ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਮਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਆਂਢੀ ਪਠਾਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਖ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਲੁਟੀਂਦੀ ਆਪ ਵੇਖਦੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ‘ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਏ ?’

ਉਸੀ ਪਠਾਣ ਗੁਆਂਢੀ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬੂਹਾ ਆ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ, “ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾ ਸਰਦਾਰਾ ... ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਟੱਬਰ ਟ੍ਰੀਰ ਏ ਤੇਰਾ ... ਉੱਠ ਚੁੱਕ ਜੋ ਚੁੱਕ ਸਕਨੈ ... ਫਰੰਟੀਅਰ ਮੇਲ ਨੂੰ ਹਾਲੀਂ ਦੇ ਘੰਟੇ ਬਾਕੀ ਨ ... ਚਲ ਤਨੂੰ ਟੇਸ਼ਨ ਛੋੜ ਆਵਾਂ ...।”

ਹਫ਼ਤਾ-ਦਫ਼ਤੀ ਵਿਚ ਕੀ ਚੁਕਦੇ ਘਰੋਂ ? ਮਾਸੀ ਨੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਢਿੱਡ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਈ। ਮਾਸੀ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਵੀ ਨਿਢਾਲ ਸੀ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਲਈ ਉਸ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ... ਤੇ ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਦਿਨ ... ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ... ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਪੰਜ ਬੱਚੀਆਂ, ਕੁੱਛੜ ਮੁੰਡਾ ਕਿਥੇ ਜਾਣ ?

ਉਹ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਏ ਗਏ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮਾਸੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਰੋਈ ਸੀ। ਭੱਜੇ ਟੁੱਟੇ, ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਨ ਵਾਂਗ ਮਿਲਟਰੀ ਟਰੱਕਾਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਲੱਦੇ ਕੰਡਿਆਲੀ ਵਾੜ ਤੋਂ ਪਾਰ ਗਏ। ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਮਾਸੜ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਇਕ ਗਰਾਹੀ ਵੀ ਨਾ ਭੰਨੀ “ਉੱਜੜ-ਪੁਜੜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਘਰ ਬਣੇ ... ਹੁਣ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ ਢਿੱਡ ਭਰਾਂ ... ? ਖਰਾਇਤ ਖਾਵਾਂ ... ? ਦਾਨ ਲਵਾਂ ... ? ਕਿਉਂ ... ? ਇਸੀ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਹੰਟਰਾਂ ਤੇ ਲਾਠੀਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਆਹੀ ... ? ਮਰ ਜਾਣ ਸਾਰੇ ਭੁੱਖੇ ... ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਸਾਂ ... ਸਰਕਾਰਾਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਨੇ ...।”

ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਘਰ ਤਾਂ ਨਾ ਪਰਤੇ ਪਰ ਮਾਸੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਪੋਟਲੀ ਹਲਕੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਛਾਬੇ ਤੋਂ ਪਟੜੀ ਇਕ ਸ਼ਹਿਰ ... ਪਟੜੀ ਤੋਂ ਦੁਕਾਨ ਦੂਜੇ ਸ਼ਹਿਰ। ਨਾ ਕੰਮ ਚਲਿਆ ਨਾ ਕਿਸੀ ਥਾਂ ਦਿਲ ਟਿਕਿਆ। “ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕ, ਹੋਰ ਹੀ ਬੋਲੀ, ਨਾ ਕਿਸੀ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਨਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ... ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉਖੜ ਕੇ ਨਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ...”, ਉਹ ਛਿਥੇ ਪੈਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਜਦੋਂ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਲਭਦੇ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮਨ ਪਰਚਿਆ “ਇਥੋਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਮਿੱਠਾ ਏ ਨਾ ਪਿਸ਼ੌਰ ਗਾਂਗਰ ... ਬੰਦਾ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਵੀ ਨਾ ਰੱਜ ਕੇ ਪੀ ਸਕੇ ... ਤ੍ਰੇਹ ਹੀ ਨਾ ਮਿਟੇ ... ਉਥੇ ਖਾਕ ਰਹਿਣਾ ਹੋਇਆ ...”, ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵੀ ਚਲ ਪਿਆ ਤੇ ਮਾਸੀ ਦੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਗੰਢੜੀ ਨੂੰ ਠਲੂ ਪੈ ਗਈ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਕੁੜੀਆਂ ਸਿਰ ਕੱਢ ਲਏ, ਨਾ ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ “ਰੋਟੀ ਪਕਾਣੀ ਸਿਖਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ... ਇਹਨਾਂ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਚੌਂਕਾ ਹੀ ਸਾਂਭਣੈ ...”, ਮਾਸੜ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦੂਜੀ ਉੱਤੇ-ਤਿਤੀ ਹੀ ਵਿਆਹ ਛੱਡੀਆਂ।

ਵੇਲਾ ਲੰਘਦਾ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਕੀਰਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਬੀ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸਿਧੀ ਹੋਈ। ਉਹਨਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਹੁਣ ਕੀਰਤ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠੇਗਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮੁੜਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਪਰ ਕੀਰਤ ਤਾਂ ਵਿਟਰ ਬੈਠਾ ਸੀ “ਮੈਨੂੰ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਏ ... ਕੋਈ ਫੈਸ਼ਨ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੂਟ-ਬੂਟ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬੈਠਾਂ ...”, ਤੇ ਕੀਰਤ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ।

ਬੜਾ ਕਲਪੇ ਸੀ ਮਾਸੜ ਜੀ “ਕੀਰਤ ਮੇਰੇ ਨੌਕਰ ਜਿੰਨੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੈ—ਕਿਹੜੀ ਮਲ ਮਾਰ ਲਿਤੀ ਉਸ ...”, ਘਰ ਵਿਚ ਕਲੇਸ਼ ਵੀ ਪਿਆ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਵੀ—“ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ... ਮਾਂ ਪਿਉ ਨੇ

ਜੇ ਚਾਹਿਆ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ... ਹੁਣ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਨੇ ... ਸਾਨੂੰ ਕੀ ... ਆਪੇ ਤੰਗ ਹੋਸੀ ...।”

ਕੀਰਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤੇ ਮਾਸੀ ਨੱਚ-ਨੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥੱਕਦੀ। ਕੀਰਤ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਬਚਿਆ-ਖੁਚਿਆ ਸਾਰਾ ਸੋਨਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ... ਉਸ ਦੀਆਂ ਖਾਤਰਾਂ ਕਰਦੇ ਦੋਵੇਂ ਥੱਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਨੂੰਹ ਰਾਣੀ ਨੇ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਟਿਆ ਕਿ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਨੀ ਰੱਟਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਮਾਸੀ ਰੋਈ ਕੁਰਲਾਈ-“ਕੀਰਤ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਸਾਂ ... ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੁਖਣਾ ਤੇ ਮੰਨਤਾਂ ਨਾਲ ਲਿਆ ਏ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ... ਹਿਕ ਪਲ ਨਾ ਦਿਸੇ ਤਾਂ ਅਖੀਆਂ ਅਗੇ 'ਨੋਰਾ ਆਂਦੈ ... ਹਾਏ ! ਕਿੰਨੇ ਜ਼ਫਰ ਜਾਲੇ ਮੈਂ ... ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ...। ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਰਾਈ ਹੋ ਗਈ ... ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਚਾਹੀਦੀ ਏ ... ?”

ਕੀਰਤ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਤਾਂ ਮੋਟੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਸੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰੋ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ। ਦੋ ਦਿਨ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਰਵੀ ਨੇ ਐੱਮ.ਏ. ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਾਸਤ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਲ ਫੇਰ ਡੋਲਿਆ, “ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਬਾਬੂ ਬਣਸੀ ... ਚਾਹੇ ਸਾਰਾ ਮੁੰਨਾ ਪੈਸਾ-ਪੈਸਾ ਗਿਣਦੇ ਰਹਿਣ ...”, ਰਵੀ ਤਾਂ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਮਾਸਤ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਭਰਿਆ ਸੀ। ਰਵੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸੀ ਵੀ ਰੁੱਝ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ‘ਕੀਰਤ’ ਦਾ ਵੱਖਰੇ ਹੋਣਾ ਘੱਟ ਅਖਰਦਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਬੀਤੇ ਕਿ ਨਵੀਂ ਨਵੇਲੀ ਵਹੁਟੀ ਨੇ ਤਾਂ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤੇਜ਼ ਹਥਿਆਰ ਫੜ ਲਏ, ਜ਼ਬਾਨ ਕੈਂਚੀ ਵਾਂਗ ਚਲਣ ਲਗੀ-“ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ, ਮੈਂ ਘਰ ਦੀ ਬਾਂਦੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ... ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਦਾ ਧੰਧਾ ... ਇਕ ਧੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ਦੂਜੀ ਟੱਬਰ ਟ੍ਰੀਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਏ ... ਵੱਡੇ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋ ਕਿਨਾਰਾ ਕਰ ਗਏ ... ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ... ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿਓ ...।”

“ਹਿੱਸਾ ... ? ਹਿੱਸਾ ਕਿਆ ... ? ਹਾਲੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ... ਹਿੱਸੇ ਵੰਡੀਆਂ ਤਾਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦੇ ਨੇ”, ਉਸ ਦਿਨ ਮਾਸਤ ਜੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲੇ।

ਘਰ ਵਿਚ ਕਲ-ਕਲੇਸ਼ ਵਸਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਨੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਰਵੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਪੁੱਤਰ ਰਵੀ, ਧੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪੇਕੇ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦੈ ... ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਘਰ ਲੈ ਲਓ ... ਸੁਖੀ ਵਸੋ ਰਸੋ ... ਠੰਡੀ ਵਾਹ ਪਈ ਆਵੇ ..।”

“ਵੱਖਰਾ ਘਰ ... ? ਵੱਖਰਾ ਕੰਮ ... ? ਕਿਉਂ ... ? ਦੁਕਾਨ ਵੀ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਏ ਤੇ ਘਰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਦਾ ਏ ... ਯਕੀਨ ਨੂੰ ਆਂਦਾ ਤਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਕੇ ਦਸਾਂ ... ਭਾਧਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਕੀਤਾ ਏ ...”, ਛੋਟੀ ਨੂੰਹ ਨੇ ਰਵੀ ਦੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਹੱਥ ਧਰਦੇ ਕਿਹਾ।

ਮਾਸੀ ਤੇ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬੁੱਤ ਬਣ ਗਏ, “ਇਹ ਕਿਵੇਂ ? ਕਦੋਂ ?” ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਹਿਬੜ ਪਏ, “ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਟੁੱਕ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ? ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਉੱਤੇ ਕਿਹੜੇ ਬਹਾਨੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਾ ਲਏ ? ਉਹ ਤਾਂ ਉਰਦੂ ਹੀ ਮਸਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਲਗਿਆ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਧਰਤੀ ਪਰਾਈ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਬੇਘਰੀ, ਨਿਥਾਵੀਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣ ? ਨਾ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਨਾ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜੋਰ। ਸਿਰ ਸੁੱਟ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਕੋੜਾ ਘੁੱਟ ਨਿਗਲ ਲਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਵੀ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਦੁਕਾਨ ਤੇ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰੋ ... ਗਾਹਕਾਂ ਨਾਲ

ਖਹਿਬੜਦੇ ਓ ... ਮਨੂੰ ਸ਼ਰਮਾ ਆਂਦੀ ਏ ... ਆਪਣਾ ਜੇਬ ਖਰਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰੋ ਤੇ ਘਰ ਹੀ ਬੈਠੋ ...”, ਉਸ ਦੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਮਾਸੜ ਜੀ ਨੇ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰੇ ਸਨ।

ਮਾਸੀ ਨੇ ਬੜੀ ਵਾਰੀ ਮਨੂੰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਉਹ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਾ ਟਲੇ—“ਘਰ ਬੈਠ ਕੇ ਕੇਹ ਕਰਾਂ ... ਦਸ ! ਹੁਣ ਇਸ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਓਪਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ... ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ-ਘੂਰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਨ ... ਦਿਲ ਕਰਦੈ ਇਹਨਾਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਟੱਕਰਾਂ ਮਾਰ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਭੰਨ ਲਵਾਂ ... ਕਦੇ ਮਰਦ ਵੀ ਘਰ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠੇ ... ?” ਤੇ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਨੇਮ ਨਾਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਘੰਟਾ ਦੇ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਘਰ ਵਾਪਸ ਪਰਤਦੇ।

ਹੁਣ ਉਹ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਇਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੇਸ ਰਾਜ, ਸਰਕਾਰ ਫਰੀਡਮ ਫਾਈਟਰਜ਼ ਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਵੇਗੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਹੂਲਤਾਂ ਵੀ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਤੂੰ ਵੀ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦੇ ... ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਜੇਲ੍ਹ ਕਟੀ ਏ ... ਕਦੇ ਗੱਲ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈਦੀ ਏ ...।”

“ਲਾਹਨਤ ਏ, ਅਜੇਹੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੂੰ ਯਾਰ ... ਇਹ ਲੋਕ ਕੀ ਜਾਣਨ ਕਿਵੇਂ ਕਟੀਂਦੀਆਂ ਨੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ— ਕਿੰਨੇ ਤਸੀਹੇ ਝਲੇ ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ—ਉਦੋਂ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਆਜ਼ਾਦੀ—ਨਹੀਂ ... ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਬਰਬਾਦੀ ਮਿਲੇਗੀ ... ਤੌਬਾ ! ਹਰ ਥਾਂ ਰਿਸ਼ਵਤ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਝੂਠ, ਫਰੇਬ ... ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲੈਣੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਪੂਨਸ਼ਨ ...”, ਉਹਨਾਂ ਬੜੇ ਰੋਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮਰ ਖੱਪ ਗਏ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਲੜਨ ਵਾਲੇ—ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਨੇ—ਲੋਕ ਜਾਣ ਢੱਠੇ ਖੂਹ ਵਿਚ—”

ਮਾਸੀ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਛਿੱਥੇ ਪੈਂਦੇ ਕਿਹਾ, “ਅੱਜ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੱਥ ਤਾਂ ਨਾ ਤੰਗ ਹੁੰਦਾ, ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਗਾਏ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਾ ਫਲ ਤਾਂ ਖਾਂਦੇ ... ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਨੇ।”

“ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਫਲ ਨੇ ... ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਗਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਹੋੜ ਏ—ਫੇਰ ਕਦੇ ਨਾ ਕਹੀਂ ਇਹ ਗੱਲ।”

ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮਾਸੜ ਜੀ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਵੱਲ ਟੁਰ ਪੈਂਦੇ। ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਛੱਡ ਥੜ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਦੇ ਬੋਰਡ ਵੱਲ ਘੂਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ ਘੁੰਮਦੇ ... ? ਤੁਕਾਲਾਂ ਪਏ ਘਰ ਪਰਤਦੇ। ਮਾਸੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਖਲੋਤੀ ਉਡੀਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ, ਅੱਜ ਮਾਸੜ ਜੀ ਇਸ ਬਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਏ ? ਦੁਕਾਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਗਏ ਜਾਂ ਜਾਣ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ? ਕਿਵੇਂ ਡਿੱਗੇ—? ਟੁਰਦੇ ਟੁਰਦੇ ਲੱਤਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਗਈਆਂ—? ਚੱਕਰ ਆਇਆ ...? ਠੁੱਡਾ ਲੱਗਾ ...? ਮਾਸੜ ਦੇਸ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਡਿਗਦੇ ਹੀ ਇਹ ਧਰਤੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਗਏ।

ਉਦੋਂ ਲੋਕਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਵਿਚਾਰਾ ! ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਰੁਲਦਾ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ ... ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵੀ ਸਰਵਣ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ ... ਇਕ ਨੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕੀਤੀ—ਘਣੇ ਟੱਬਰ ਦਾ ਭਾਰ ਹੀ ਢੋਹਦਾ ਰਿਹਾ ...।”

ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ, ‘ਕਲਜੁਗ ਤੇ ਸਰਵਣ ਪੁੱਤਰ ...? ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸਰਵਣ ਪੁੱਤਰ ਕਾਰਣ ਕਿੰਨਾ ਉਪਧਰ ਮਚਿਆ ਸੀ... ? ਜੇ ਸਰਵਣ ਦੀ ਵਹਿੰਗੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ... ਜੇ ਉਹ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਾ ਸਰਾਪ ਦਸ਼ਰਥ ਨੂੰ ਲਗਦਾ ... ਨਾ ਰਾਮਾਇਣ ਹੁੰਦੀ ... ਨਾ ਯੁੱਧ। ਮਹਾਂਬਲੀ ਮਹਾਂਯੋਧਾ—ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਰਾਵਣ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਸ਼ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇ ਜਾਂਦਾ। ਨਹੀਂ ? ਸੀਤਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤਾਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਸੀਤਾ ਦੀਆਂ ਆਹੂਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਬਾਲਣ ਦੀ ਥਾਂ ਤੰਦੂਰ ਵਿਚ ਸਾੜੀ ਜਾਂਦੀ ਏ—ਸਟੋਪ ਫੱਟ ਜਾਂਦੈ ਤੇ ਉਹ ਸੜ ਮਰਦੀ ਏ। ... ਕੌਣ ਸਰਵਣ ਬਣ ਸਕਦਾ ਏ ? ... ਤੇ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਏ ਵਹਿੰਗੀ। ਇਕ ਰਾਮ ਲੱਖਾਂ

ਰਾਵਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਾਰੇਗਾ-? ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੋਰ ਸੀਤਾ ਦੀਆਂ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਹੋਣਗੀਆਂ—ਬਸ-ਬਸ ! ਹੋਰ ਸਰਵਣ ਨਹੀਂ ... ਨਾ ਹੀ ਸਰਵਣ ਦੀ ਵਹਿੰਗੀ ... ਨਾ ਰਾਮ ... ਬਸ ... ਬਸ !

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਖਲਜਗਣ—ਮੁਸੀਬਤ ; ਕਿਆਫ਼ਿਆਂ—ਅੰਦਾਜ਼ਾ ; ਬਾਮੁਸ਼ੱਕਤ—ਮਿਹਨਤ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਸਮੇਤ ; ਗੋੜ—ਚੱਕਰ ; ਵਿੱਥਾਂ—ਦੂਰੀਆਂ ; ਜ਼ਫ਼ਰ ਜਾਲੇ—ਮੁਬੀਬਤਾਂ ਸਹਿਣੀਆਂ ;

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਇਕ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਘੁਲਾਟੀਏ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਰਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਸ਼-ਬਟਵਾਰੇ ਕਾਰਨ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਆਰਥਾਂ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬੇਘਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਹੇ ਅਨਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਏ ਹੋਏ ਤ੍ਰੇਤਾ ਯੁੱਗ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸਰਵਣ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਵਹਿੰਗੀ’ ਸਿਰਲੇਖ ਕਿਥੋਂ ਤੱਕ ਚੁੱਕਵਾਂ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਦੇਸ਼ ਵੰਡ ਸਮੇਂ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਕੀ-ਕੀ ਦੁਖ ਸਹੇ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਦਾ ਕੀ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਦੇਸ਼ ਰਾਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸੀ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :-
- “ਧਰਤੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲੀ ਜਾਂਦੀ ਏ ... ? ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੋਈ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ-ਦਰ-ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਸਦੇ ਲੋਕ, ਭਰੇ ਭਰਾਏ ਘਰ, ਕਾਰੋਬਾਰ, ਸ਼ਹਿਰ, ਦੇਸ਼, ਗਲੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਲੋਕ-ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕਿਵੇਂ ਪਰਾਏ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਧਰਤੀ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ’ ਕਥਨ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ?
 - ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ‘ਆਪਣੇ ਲੋਕ-ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਕਿਵੇਂ ਪਰਾਏ ਹੋ ਗਏ ਨੇ ?’ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੋ।

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਜਨਮ : ਪਿਸ਼ਾਵਰ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ
(26.6.1937)

ਕਿੱਤਾ : ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ

- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਚਿਤ੍ਰ ਗੁਪਤ (1978),
ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਮੋੜ ਦੇ (1976),
ਕਰੜਾ ਸਾਰੂ (1980),
ਗੰਧ ਕਥੂਰੀ (1982),
ਬਾਰਿ ਪਰਾਇ (1986),
ਸਗਲ ਸੰਗਿ (1989),
ਮੈਂ ਸੀਤਾ ਨਹੀਂ (1991),
ਚੋਣਵੀਆਂ ਇੱਕੀ ਕਹਾਣੀਆਂ (1995),
ਹਰਖ ਸੋਗ (2004)
- ਸਨਮਾਨ : ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਪਰਮ ਸਾਹਿਤ ਸਨਮਾਨ
ਸੰਪਰਕ : ਏ-2 ਬੀ, 89-ਸੀ, ਐੱਮ.ਆਈ.ਜੀ. ਪੱਛਮ ਵਿਹਾਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110063

ਮਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ

ਬਚਿੰਤ ਕੌਰ

(1940)

“ਨੀ ਕੰਮੋ ਦੇਖ ਜ਼ਰਾ ਬਾਹਰ ਕੌਣ ਬਲਾਉਂਦੈ ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ?”

ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਂਦੀ ਬਚਨੋ ਨੇ ਬਾਹਰਲੀ ਡਿਊਡੀ ਵਲ ਧਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਕੰਮੋ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਗਈ ਤੇ ਝੱਟ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਆ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਬੇਬੇ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।”

“ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਊ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਵਾਜ ਤਾਂ ਆਈ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਿਆਣੇ ਦੀ।”

ਬੇਬੇ, ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਜੀਤ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਿਕਾ ਨਿਆਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੜਿਆ।

ਘਰ ਵਿਚ ਭੋਰਾ ਰੌਣਕ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਜੀਤੇ ਬਿਨਾ।

ਹਾਂ ਕੰਮੋ ਭਾਵੇਂ ਜੀਤਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਖਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਘਰ ਭਰਿਆ ਭਰਿਆ ਲਗਦਾ ਸੀ।

ਬੇਬੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਿਆਣਾ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ ਪਿਛੇ ਫਿਰਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ।

ਆਹੋ ਸਾਰੀ ਬੀਹੀ ਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਜੋ ਸੀ।

ਬਚਨੋ ਭਰੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਕੰਮੋ ਦੀ ਗਲ ਦਾ ਉਤਰ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬੇਬੇ ਖਾ-ਮਖਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਪੱਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਪੂ ਵੀ ਸੈਣੀਆਂ ਦੇ ਬੁੱਤੇ ਦੀ ਐਵੇਂ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਪੂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਉਹ ਜੋ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਲੁੰਭੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਿਖਣਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜਮਾਂ ਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਦਾ ਖਬਰੇ ਕੀ ਮਾਰ ਵਗ ਗਈ ਸੀ। ਭੇਜੋ ਸਕੂਲੇ ਉਹ ਬੇਰੀਆਂ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀਆਂ ਖਾਹ, ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਆ ਵੜਦਾ ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਲਿਆਂ ਦਾ। ਕੰਮੋ ਤੇ ਬਚਨੋ ਦੋਵੇਂ, ਮਾਂ ਧੀ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਯਾਦ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

ਹੁਣ ਬਚਨੋ ਨੇ ਕੰਮੋ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅਥਰੂ ਆਪਣੀ ਖਦਰ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਲੜ ਬੰਨ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਦਿਲ ਹੀ ਦਿਲ ਜੀਤੇ ਦੀ ਮਮਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੁੱਗ ਭਰ ਭਰ, ਉਸ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋ ਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਦੁਖਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਾਲੁਜੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋ ਜ਼ਰੂਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਲਫਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਸ ਸਕਦੀ।

ਰੋਟੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪੇੜਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੇ ਵੇਲ ਕੇ ਮਸਾਂ ਹੀ ਤਵੇ ਉਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਆਟੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਲਿਬੜਾਏ ਹੱਥ ਲੈ ਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ, ਨੀਰੇ ਵਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਫੇਰ ਸੁਣਾਈ ਪਈ। ਤੇ ਉਹ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਬੂਹੇ ਵਲ ਵਧੀ। ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ, ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੰਮੋ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਮੁਣਾ ਦੀ ਕੁੜੀ ਜਸੋਧਾਂ ਕੋਲ ਦਸੂਤੀ ਦੀ ਕਢਾਈ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਚਾਦਰ ਤੇ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਪਿਛਲੀ ਬੀਹੀ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਅੰਦਰ ਜਾ, ਰੱਜ ਕੇ ਰੋ ਲਵੇ।

ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਜੀਤਾ ਬੱਚਾ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਬਚਨੋ ਅਕਸਰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹੌਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਨੀ ਬਹਾਨੀ ਇਕਲੀ ਬੈਠ, ਹੰਝੂ ਕੇਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜੀਤੇ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਚਨੋ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ—ਤੇਰਾ ਇਹ ਨਲੈਕ ਪੁਤ ਘਰ ਵਿਚ ਜਾਂ ਮੈਂ। ਜਿਸਨੂੰ ਮਰਜ਼ੀ ਏ ਘਰ ਵਿਚ ਰਖ ਲੈ। ਮੈਂ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਦੀਆਂ

ਬਦਮਾਸ਼ੀਆਂ ਹਥੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਅਲ੍ਹਾਂਭਾ, ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਕੁਟਾਈ। ਘਰੋਂ ਆਨੀ ਬਹਾਨੀ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਤੇ ਸਕੂਲੋਂ ਆਏ ਤੀਏ ਦਿਨ ਗੈਰ ਹਾਜ਼ਰੀ। ਮੈਥੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਦਿਹਾੜੀ ਸਿਰ ਖਪਾਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਨਮਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਰੁਪੈ ਚੋਰੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੀਰੀਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਨੀਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕੀ ? ਗਾੜੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਇਹ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਗਵਾਈ ਜਾਂਦੇ। ਬਚਨੋ ਤੈਨੂੰ ਆਖਰੀ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਲੰਬੜਾਂ ਦੇ ਬੁੜੇ ਨੇ ਕਹੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦੇਈਏ। ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਇਸ ਹਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਖਾਤੇ ਵਿਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।”

ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਬਚਨੋ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਢੇ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪਿਆ। ਸੋ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਰੁੜਕੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਘਰੋਂ ਗਿਆ ਤਾਂ ਅਜੇ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਇਕ ਸਾਤਾ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਬਚਨੋ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਉਸੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹਰਾਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਖਤ ਸੁਭਾ ਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਹ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ, ਤਾਰੇ ਗਿਣਤੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਬਿਸ਼ਨੇ ਦੇ ਮੰਜੇ ਵਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਦੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਘੁਰਾੜੇ ਸੁਣਦੀ। ਜਦ ਉਹ ਗੂੜੀ ਨੀਂਦ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉਠਦੀ ਤੇ ਚੁਪਕੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਤੇਰਾਂ ਚੌਦਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤ ਜੀਤੇ ਨਾਲ ਜਾ ਸਾਉਂਦੀ।

ਜੀਤਾ ਵੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਦੇ ਔਖੱਲ-ਬੱਤੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਥੱਕ ਟੁੱਟ ਕੇ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਬਚਨੋ ਚੁਪਕੇ ਜਿਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲੈਂਦੀ। ਉਹਦਾ ਜੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਮਾਰਨ ਲਗਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਬੋਲ ਉਠਦੀ। ਜੀਤਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਤਪਾਉਂਦਾ ਏ ਮੈਨੂੰ ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਹੈ। ਮਾਂ ਜੋ ਹੋਈ ਤੇਰੀ।

ਫੇਰ ਬਚਨੋ ਦੇ ਚੌੜੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਜੀਤੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਮਮਤਾ ਫੁੱਟ ਫੁੱਟ ਰੋਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀ। ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪਾਸਾ ਪਰਤ ਜੀਤੇ ਵਲੋਂ ਮੂੰਹ ਦੂਜੀ ਬਾਹੀ ਵਲ ਕਰ, ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਆਪਣੀ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਪਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਰਦੇ ਹੰਝੂ ਪੁੰਝਦੀ। ਤੇ ਤੜਕਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਿਵ ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਸੰਖ ਬਜਾਉਂਦਾ, ਖੜਤਾਲ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਬਚਨੋ ਜੀਤੇ ਨਾਲੋਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਇਉਂ ਲੇਟ ਜਾਂਦੀ ਜਿਵੇਂ ਸਿਰ ਉਤੇ ਆਏ ਸੂਰਜ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਭੋਰਾ ਸੁੱਧ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਰਾਤਾਂ ਜੀਤੇ ਦੇ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਚਨੋ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਰਾਤ ਤਾਂ ਬਚਨੋ ਲੱਖ ਜਤਨ ਕਰਨ ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਭੁੱਲਦੀ। ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੀ ਉਹ ਰਾਤ ਜਦ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵੇਲਾ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਉਤੇ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ। ਬਚਨੋ ਨੇ ਏਧਰ ਓਧਰ, ਬੀਹੀ ਵਿਚ ਡੱਹੇ ਮੰਜਿਆਂ ਉਤੇ ਇਕ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਨਿਗਾ ਮਾਰੀ। ਸਾਰਾ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਜਾਗ ਰਹੇ ਸਨ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਚੰਨ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਤੇ ਬਚਨੋ।

ਉਸ ਰਾਤ ਜੀਤੇ ਦੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਤੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਹੋਰ ਬਚਨੋ ਜੀਤੇ ਨਾਲ ਸੌਂ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਸੋਚਦੀ ਹੋਈ ਬਚਨੋ ਪੋਲੇ ਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉਠੀ ਤੇ ਝੱਟ ਜੀਤੇ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਉਹ ਪਤੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਜੀਤੇ ਦੇ ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਗਈ, ਜੀਤੇ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਭੜਵਾਹੇ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਚੋਰ...ਚੋ...ਚੋ...ਝੱਟ ਬਚਨੋ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠਦੀ ਹੋਈ ਬੋਲੀ, “ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਪੁੱਤ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇਰੀ ਬੇਬੇ।”

“ਬੇਬੇ ਤੂੰ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਅਜੇ ?”

ਜੀਤੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਲ ਪਈ ਕੰਮੇ ਵੀ ਉਠ ਪਈ ਪਰ ਬਚਨੋ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਝੱਟ ਕੰਮੇ ਤੇ ਜੀਤੇ

ਨੂੰ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ। “ਸੌਂ ਜਾਓ ਪੁੱਤ ਅਜੇ ਸਵੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।” ਤੇ ਆਪ ਉਹ ਫੇਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਜੀਤੇ ਨਾਲ ਜਾ ਲੇਟੀ।

ਅੱਜ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪਤਾ ਲਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੀਤੇ ਨੇ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਭਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਸਭ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਉਂ ਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂਗੀਓਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਘੁੱਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਫਿਰ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਬਚਨੋ, ਜੀਤੇ ਦੀਆਂ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਲਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਕੋਸੇ ਕੋਸੇ ਹੰਝੂ ਵਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਬੁੱਧ, ਬੁੱਧ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਅੱਜ ਪੂਰੇ ਅੱਠ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿੱਦਣ ਦਾ ਜੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਚਨੋ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰ ਬਾਹੀ ਉਤੇ ਮੂੰਹ ਰਖ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਰੋਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਦੁਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਜ਼ਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ।

ਕਿਸ ਨੂੰ ਦਸੇ ? ਕੰਮੋ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੋਂਦੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੋ ਪਉਗੀ। ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਬਿਸ਼ਨੇ ਅਗੇ ਤਾਂ ਅੱਖ ਗਿੱਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਡਬ-ਡਬਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਹਿੰਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਪਿਓ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਪਿਓ ਜੋ ਨਾ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਪਿਘਲਿਆ ਸੀ ਨਾ ਪਿਲਘਣ ਦੀ ਆਸ ਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਐਨੇ ਸਖ਼ਤ ਸੁਭਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਤਾਂ ਜੀਤਾ ਬਿਗੜਿਆ ਸੀ।

ਬਿਸ਼ਨਾ, ਜੀਤੇ ਦੇ ਬਿਘੜਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਦੋਸ਼ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਬਚਨੋ ਤੇ ਹੀ ਲਾਉਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਜੀਤਾ ਕੋਈ ਪੁੱਠੀ ਸਿੱਧੀ ਇੱਲਤ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਬਿਸ਼ਨਾ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਧੌੜੀ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਕੁਟਦਾ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਬਚਨੀਏ ਤੈ ਏਸ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸਿਰ ਚੜਾ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਲਾਡਾਂ ਨੇ ਪਟਿਆ ਏਸ ਨੂੰ।” ਉਸ ਨੇ ਜੀਤੇ ਦੇ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਸਾਫ਼ ਬਚਨੋ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਨਾ ਪਰ ਪਿਛੋਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘਸੁੰਨ ਦੇ ਦੇ ਰੋਈ, ਮੈਥੋਂ ਬੁਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।”

ਏਸੇ ਗਲੋਂ ਡਰਦੀ ਉਹ ਬਿਸ਼ਨੇ ਅਗੇ ਜੀਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਛੇੜਦੀ। ਰੋਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ।

ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਗਲੀ ਵਿਚ ਜੀਤੇ ਦੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡਦਾ ਕੁੱਦਦਾ ਜਾਂ ਸਕੂਲ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਦੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਭਰ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਹੱਥ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਚੋ ਛੱਡ ਦੂਰ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਲ ਦੇਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਫੇਰ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਘ ਲੁਘ ਰੋਂਦੀ।

ਅੱਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਫੇਰ ਜੀਤੇ ਦੀ ਉਹੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਨ 'ਚ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਝੱਟ ਭੱਜ ਕੇ ਡਿਊੜੀ ਦਾ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਸੱਚਮੁਚ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਏਧਰ ਓਧਰ ਗਲੀ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਬੀਹੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਨਿਆਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਕਿਥੋਂ ਆ ਪੈਂਦੀ।

ਉਹ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਚੁਲ੍ਹੇ ਅਗੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਐਨੇ ਵਿਚ ਕੰਮੋ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਆਈ। ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਬੇਬੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਰੀਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਘਰ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ।” ਬਚਨੋ ਬਿਨਾਂ ਹਾਂ ਹੂੰ ਕੀਤਿਆਂ ਚੁਲ੍ਹੇ ਮੂਰੇ ਬੈਠੀ ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ ਰਹੀ। ਕੰਮੋ ਨੇ ਰੀਲ ਅੰਦਰੋਂ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਝਾਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਬਚਨੋ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਡਬ-ਡਬਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮੋ ਕੋਲੋਂ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੰਮੋ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ।

ਲਾਲ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਰੀਲ ਸੁਈ ਵਿਚ ਟੰਗਦੀ ਕੰਮੋ ਬੋਲੀ, “ਬੇਬੇ ਜੇ ਤੇਰਾ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਭੇਜਣ

ਦਾ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜੀਤੇ ਨੂੰ ਬੱਚਾ-ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਉਣਾ।” “ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਪੁੱਤ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਅਗੇ ਮੇਰੀ ਗਈ ਐ ਪੇਸ਼ ਕੋਈ। ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਜੇ ਹਿੰਮਤ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਇਹ ਨੌਬਤ ਹੀ ਕਿਉਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਡਰਦੀ ਦਾ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਉਸ ਦੇ ਅਗੇ। ਉਸ ਦੇ ਐਨੇ ਸਖਤ ਸੁਭਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੀ ਤਾਂ ਅੱਜ ਜੀਤਾ ਐਨਾ ਬਿਗੜਿਆ ਹੈ। ਹਦੋਂ ਵਧ ਸਖਤੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬਿਗੜਦੀ ਹੈ ਧੀਏ ਤੇ ਪਿਆਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ।”

“ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਬੇਬੇ ਕਿ ਹਦੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ।”

ਕੰਮੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਬੇਬੇ ਬਚਨੋ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਭੋਰਾ—ਬਿਲਕੁਲ ; ਬੀਹੀ—ਗਲੀ ; ਬੁੜੇ—ਬਜ਼ੁਰਗ ; ਜਮਾ ਈ—ਬਿਲਕੁਲ ; ਚਾਲਿਆਂ—ਕਾਰਨਾਮੇ ; ਖਦਰ—ਖਾਦੀ ਦਾ ; ਨੀਰੇ—ਤੂੜੀ ਵਾਲਾ ਕੋਠਾ ; ਦਸੂਤੀ—ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਨਾਂ ; ਤੀਏ—ਤੀਸਰੇ ; ਸੀਰੀਆਂ—ਮਜ਼ਦੂਰ ; ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ—ਬਿਨਾਂ ਮੁੱਲ ਦੇ ; ਸਾਤਾ—7 ਦਿਨ, ਹਫ਼ਤਾ ; ਔਖੱਲ-ਬੱਤੇ—ਅਕੇਵੇਂ ਭਰੇ ਕੰਮ ; ਸ਼ਿਵ ਦੁਆਲੇ—ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਮੰਦਰ ; ਭੋਰਾ ਸੁੱਧ—ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਖਬਰ ਨਾ ਹੋਣਾ ; ਇੱਲਤ—ਸ਼ਰਾਰਤ ; ਲੁਘ ਲੁਘ—ਛੁਪ ਕੇ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹੁੰਚ ਸੰਤੁਲਿਤ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਜੀਤੇ ਦੇ ਪਿਓ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਸਖਤੀ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਦੋਂ ਵਧ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਰ ਵਿਗੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਬੱਚਾ ਤੇ ਮਾਪੇ ਦੋਵੇਂ ਕਸ਼ਟ ਭੋਗਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਮਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ’ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਜੀਤੇ’ ਨੂੰ ਬੱਚਾ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਜੀਤੇ ਦੇ ਬੱਚਾ ਪਲਟਣ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ’ਚ ਲਿਖੋ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਜੀਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਕੰਮੇ, ਜੀਤੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦੀ ਹੈ ? ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸੋ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :-

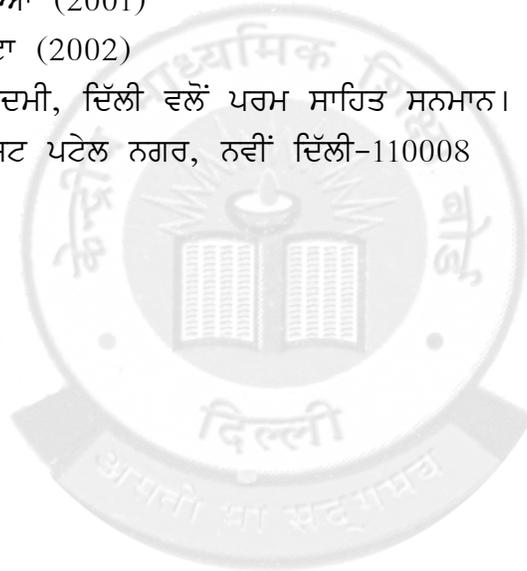
“ਪਰ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਬੇਬੇ ਕਿ ਹਦੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਿਗੜਦਾ ਹੈ।”

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੂਕਾਂ ਕਿਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ? ਇਸ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦੱਸੋ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਉਪਰੋਕਤ ਟੂਕਾਂ ਕੌਣ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਉਂ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਭੁਚੋ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ
(18.2.1940)
- ਕਿੱਤਾ : ਟੈਕਨੀਕਲ ਅਫਸਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਰੀਟਾਇਰਡ
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਮੰਜ਼ਿਲ (1972),
ਸੂਹਾ ਰੰਗ ਸਿਆਹ ਰੰਗ (1974),
ਭੁੱਬਲ ਦੀ ਅੱਗ (1977),
ਖੁਰੇ ਹੋਏ ਰੰਗ (1979)
ਕਿਆਰੀ ਲੋਂਗਾਂ ਦੀ (1983),
ਮੁਕਲਾਵੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤ (1989),
ਵਾਟਾਂ ਅਧੂਰੀਆਂ (2001)
ਕਾਸ਼ਨੀ ਦੁਪੱਟਾ (2002)
- ਸਨਮਾਨ : ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ ਪਰਮ ਸਾਹਿਤ ਸਨਮਾਨ।
- ਸੰਪਰਕ : 12/20, ਈਸਟ ਪਟੇਲ ਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110008

ਬਰਫ਼ ਦਾ ਦਾਨਵ

ਜਸਬੀਰ ਭੁੱਲਰ

(1941)

ਝੱਖੜ ਬੜਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਸੀ।

ਬਰਫ਼ ਦੇ ਗੁਬਾਰ ਅੰਬਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਏ।

ਉਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸ ਰਿਹਾ। ਜੋ ਅਸਲੀ ਸੀ ਵੀ ਤਾਂ ਚਿੱਟੀ ਬਰਫ਼ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਉਹ ਟਿੱਬਾ ਜੋ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਅਚਨਚੇਤੀ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਉਹ ਟਿੱਬਾ ਤਿੜਕ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਚਿੱਟੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਹੱਥ ਨੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੇ ਜਤਨ ਵਿਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੁੱਠ ਖੋਲੀ ਤੇ ਬੰਦ ਕੀਤੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਹੱਥ ਹਵਾ ਨੂੰ ਫੜ ਵੀ ਸਕਿਆ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਲਾ ਦੂਸਰਾ ਹੱਥ ਵੀ ਬਰਫ਼ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਸਮਾਨ ਵੱਲ ਫੈਲ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਕੈਦ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਗੋਠੜੀਆਂ ਮੂਧੀਆਂ ਮਾਰੀ, ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਲੰਮੇ ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਾਹ ਕੁਝ ਸਾਵੇਂ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸਿਰ ਛੰਡਿਆ, ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਮੁੱਕੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਲਹੂ ਨੂੰ ਹਰਕਤ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਤਣ ਕੇ ਖਲੋ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਹਿਮ-ਮਾਨਵ ਆਪਣੇ ਚਿੱਟੇ ਰਾਜ ਭਾਗ 'ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਨ ਉਠਿਆ ਹੋਵੇ।

ਕਿੰਨੀ ਸਾਰੀ ਬਰਫ਼ ਉਹਦੇ ਉੱਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਵਾਂਗੂੰ ਝੜ ਗਈ। ਉਹਦਾ ਉੱਚਾ-ਭਰਵਾਂ ਕੱਦ-ਕਾਠ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਉੱਤੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵੀ ਭਾਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਆਦਮ ਬੋਅ ! ... ਆਦਮ ਬੋਅ !

ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਾੜਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।

ਦਾਣਾ ਖੰਡ ਵਰਗੀ ਬਰਫ਼ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਖਹਿ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵੱਜ ਕੇ ਰੁਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਬਰਫ਼ ਦੀ ਵਾਛੜ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਚੁੱਭ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਝੱਖੜ ਦਾ ਵੇਗ ਏਨਾ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਉਖੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੇ ਉਹ ਟਾਹਣੀਓਂ ਟੁੱਟਾ ਪੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹਵਾ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਉੱਡਦਾ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਸੈਨਿਕ ਸੀ, ਉਹਦੇ ਲਈ ਘੋਰਨਾ ਪੁੱਟ ਕੇ ਬੈਠਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਾਜ਼ਬ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਲੀ ਨਾਲ ਤੂਫ਼ਾਨ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮੁੱਠਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਉਸ ਬਰਫ਼ 'ਤੇ ਟਿਕਾਅ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਹਾਰੇ ਹੁੱਟੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਂਗ ਉੱਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਹ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਹਦੇ ਜ਼ਿਹਨ 'ਤੇ ਪੱਸਰੀ ਹੋਈ ਧੁੰਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਛਣੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਲ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ?

ਤੁਰਨ ਵੇਲੇ ਉਹ ਪੂਰੇ ਬਾਰਾਂ ਸਨ, ਦਸ ਤੇ ਦੋ ਬਾਰਾਂ।

... ਤੇ ਹੁਣ ?

ਉਸ ਪਲ ਉਹਨੇ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਵੇਖਣਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਅਣਵੇਖਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਖੋਪਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਐਨਕਾਂ 'ਤੇ ਬਰਫ਼ ਜੰਮ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਲਾ ਹੱਥ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਰਗੜ ਕੇ ਬਰਫ ਪੂੰਝੀ।

ਬਰਫ ਦੀ ਬੁਛਾੜ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਉਹਨੇ ਚਿਹਰੇ ਸਾਹਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਉਹਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪੌਣ ਪਿਛਾਂਹ ਮੋੜੀ। ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਬਰਫ 'ਤੇ ਵਿਛਿਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਢਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੱਥ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉਪਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇਕ ਕਾਂ ਮਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਬਰਫ ਸੀ, ਨਿਰੀ ਬਰਫ ! ਉੱਥੇ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫੁੱਟ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਉੱਗਦੇ। ਉੱਥੇ ਕਰੂੰਬਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਫੁਟਦੀਆਂ। ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸੀਤ ਵਿਚ ਬਸ ਇਕ ਲਦਾਖੀ ਕਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਤੀਹ ਤੋਂ ਪੰਜਾਹ ਡਿਗਰੀ ਸੈਂਟੀਗਰੇਡ ਦੇ ਮਨਫ਼ੀ ਤਾਪਮਾਨ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਲਹੂ ਤੱਕ, ਉੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਡਿੱਬੇ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਫੌਜੀ ਸੁੱਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੂੜ੍ਹੇ ਕਾਲੇ ਕਾਂ ਉਹਨਾਂ ਡੱਬਿਆਂ ਤੇ ਠੂੰਗੇ ਮਾਰਦੇ ਅਕਸਰ ਵਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਉੱਥੇ ਕਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮਰੇ ਹੋਏ ਕਾਂ ਨੂੰ ਬਰਫ ਨੇ ਅੱਧ-ਪਚੱਧ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੋਚ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜਾਗ ਪਈਆਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਲੋਕਾਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਭਖੀ ਹੋਈ ਜੰਗ ਦਾ ਮੁਹਾਜ਼ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰਿਆ। ਹੁਣ ਕਾਂ ਮਰ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸੌ ਵਿਸ਼ਵੇ ਪੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਰਿਆ।

ਪਲਟਨਾਂ ਦੀ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਮਿਥੀ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਸੂਬੇ ਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਵਧੀ ਹੋਈ ਦਾਹੜੀ, ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰੇ, ਬੁੱਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਮੌਤ ! ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਤੋਂ ਜਿਉਂਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਜਾਨਲੇਵਾ ਠੰਢ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਏਨੀ ਨੀਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਮੌਤ ਦੀ ਪਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੂੰਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਪਲਟਨਾਂ ਭਰੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ 'ਤੇ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਕਦੀ ਭਰੀਆਂ-ਪੂਰੀਆਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਅਚੇਤੇ ਉਹਨਾਂ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਠਹਿਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਤੋਂ ਜਿਉਂਦੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤ ਸਕਣਗੇ।

ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਾਨਵ ਸੀ, ਬਰਫ਼ ਦਾ ਦਾਨਵ ! ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸੈਨਿਕ ਇਸ ਦਾਨਵ ਦੇ ਤਪ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰੱਅਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਕਰੋਧ ਨੂੰ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਸਨ।

'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' 'ਤੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਜੈਕ ਐਲ.ਆਈ. ਨੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਡੋਗਰਾ ਦੀ ਅਲਫ਼ਾ ਕੰਪਨੀ ਨੇ 'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' ਦਾ ਚਾਰਜ ਸੰਭਾਲਣ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲਿਆਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜੈਕ ਐਲ.ਆਈ. ਦੇ ਗਾਈਡਾਂ ਨਾਲ ਅਲਫ਼ਾ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਟੋਲੀਆਂ 'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੌਰ ਕੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਬਰਫ ਹੀ ਬਰਫ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਹ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸੜਕ ਦੇ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਰਫ ਨੂੰ ਬੱਜਰੀ ਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਟੋਲੀਆਂ ਉਹਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਹੱਦ ਟੱਪ ਕੇ ਬਰਫ ਦੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਢਾਇਆਂ ਉਹਲੇ ਗਵਾਚ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਪਿਛਲੀ ਟੋਲੀ ਦੇ ਜਵਾਨ ਹਾਲੇ ਵੀ ਧੱਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਰਹੀ ਕੀੜੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਵੀ ਪਹਿਲੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਦੀ ਮਿੱਥੀ ਹੋਈ ਬਰਫ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਿਤਾੜਦੇ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗਲੇ ਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਖਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਕੋ ਰਾਹ ਵਰਤਣਾ ਹੀ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਿਥਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਹ ਹਰ ਵਾਰ ਸਿਆਚਨ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ 'ਤੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੁਰਦਾ। ਉਸ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜ ਜਣੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲੱਕ ਪਹਿਲੇ ਸੈਨਿਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸੈਨਿਕ ਤੱਕ ਇਕੋ ਰੱਸੇ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਰੱਸੇ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ, ਬੜਾ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਤ੍ਰਬਕਿਆ ਉਹਨੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ।

ਬਰਫ ਦੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪਾੜ ਪੈ ਚੁਕਿਆ ਸੀ।

ਬਰਫ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸੈਨਿਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਪਾਟੀ ਤੇ ਪਾੜ ਫੈਲ ਕੇ ਅਗਲੇ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸੈਨਿਕ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਜਣੇ ਸੰਭਲ ਕੇ ਬਚਾਅ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦੇ, ਉਹ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਜਵਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪਾੜ ਵਿਚ ਖਿੱਚੇ ਗਏ। ਇਹ ਪਾੜ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੁੱਟ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹਾਦਸਾ ਕੋਈ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਬਰਫ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵਾਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਸੈਨਿਕ ਉਹਨਾਂ ਪਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਨਿੱਘ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਤੱਕ ਜਿਊਂਦਾ ਵੀ ਰਖਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਪਾੜ ਅੰਦਰ ਹੀ ਆਖਰੀ ਨੀਂਦ ਸੌਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਹੋਣੀ ਸੀ।

ਅਣਗਿਣਤ ਸੈਨਿਕ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੇ ਪਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਿਸਮਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਨਿੱਘ ਨਾ ਬਰਫ ਦੀ ਫਿਤਰਤ ਹੀ ਬਦਲ ਸਕੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੀ ਮੁੱਕੀ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਹੈਰਾਨ ਜਿਹਾ ਹੋ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਮਲੀਆਂ। ਬਰਫ ਦਾ ਪਸਾਰ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਸਲੇਟੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਿੱਟੀ ਬਰਫ ਉੱਤੇ ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਅਲਫਾ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵੇਲਾ ਸੱਥਰ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਮੁੱਢ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਆਮ ਵਾਂਗ ਜਾਪਣ ਲੱਗ ਪੈਣੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਥਾਵਾਂ ਮੁੜ ਭਰ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਸੀ।

ਮੋਇਆਂ ਦੇ ਫਿਕਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਫਿਕਰ 'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਦਾ ਸੀ। ਪਲਟਨ ਦੇ ਕਮਾਨ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਵੀ ਵਾਧੂ ਅਫਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਹਨੂੰ 'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸਾਰੇ ਅਫਸਰ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਈਂ ਪੋਸਟਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫਿਲਹਾਲ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਬਿਲਾ ਫੋਂਡ ਲਾ' ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਜਦੋਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਟੋਲੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਤਾਂ ਅੰਬਰ 'ਤੇ ਤਾਰੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਚੰਨ ਚਾਨਣੀ

ਵਿਚ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕੋਰ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਰਫ਼ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀਆਂ ਚੰਨ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਮਾਂ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚਿੱਟੇ ਦਿਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਾਲਾ ਸੀ।

ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਤੁਰੀ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਬੂਟਾਂ ਨਾਲ ਬਰਫ਼ ਘੱਟੇ ਵਾਂਗੂੰ ਉੱਡਦੀ ਰਹੀ।

ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਚੰਨ ਤਾਰੇ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਗਏ ਤੇ ਫਿਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।

ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਸੀਤ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੇ ਰੋਣ ਵਰਗੀ ਸੁਰ ਜਾਗ ਪਈ।

ਮੌਸਮ ਵਿਗੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਤੋਂ ਬਚਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਤੋਖ਼ਾਨੇ ਦਾ ਗੋਲਾ ਆ ਕੇ ਡਿੱਗਿਆ। ਬਰਫ਼ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਉੱਡੀ ਤੇ ਦਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਤੌਕਾ ਦੇ ਗਈ। ਇਹ ਅਣਕਿਆਸਿਆ ਹਮਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਤੋਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਉਹ ਯੱਕ ਦਮ ਬਰਫ਼ 'ਤੇ ਢਹਿ ਪਏ ਤੇ ਓਟਾਂ ਭਾਲਣ ਲਈ ਇਧਰ ਉਧਰ ਰੀਂਗਣ ਲੱਗੇ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਤੋਖ਼ਾਨੇ ਦੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਵਿਚ ਨਿੱਕਿਆਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਨੇ ਝੱਖੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਤੂਫ਼ਾਨ ਦੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਬਰਫ਼ ਉੱਡਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਪੁਣਛਾਣ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੂੰ ਝੱਖੜ ਦੇ ਬੁਣੇ ਜਾਲੇ ਵਿਚ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਦਿੱਤੀ। ਠਿੱਸ ! ਉਹਦੀ ਸਟੇਨ ਚਲਣ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਮਨਫ਼ੀ ਤਾਪਮਾਨ ਨੇ ਸਟੇਨ ਦੇ ਪੁਰਜ਼ੇ ਜਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਗੋਲੀ ਚਲ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਬੈਰਲ ਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਤਾਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣੀਆਂ ਸਨ। ਬੈਰਲ ਨੇ ਗਰਮ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਟੇਨ ਲਈ ਨਿੱਘ ਕਿਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਵੇ ? ਉਹਨੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਵੇਖਿਆ, ਕੁਝ ਜਵਾਨ ਮੋਰਚੇ ਸੰਭਾਲੀ ਗੋਲੀਆਂ ਦਾਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੇ ਖਿਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਝਗੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬੇਲਾਗ ਹੋ ਕੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਿਚਕੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗਰਨੇਡ ਦੀ ਪਿੰਨ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਸਰਕ ਰਹੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ 'ਤੇ ਪੂਰੇ ਤਾਣ ਨਾਲ ਗਰਨੇਡ ਦੇ ਮਾਰਿਆ। ਐਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਧਮਾਕਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਗਰਨੇਡ ਫਟਣ ਦੇ ਖੜਾਕ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਨ ਪਾੜਵਾਂ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਹਾੜੀ ਤਿੜਕ ਕੇ ਬਰਫ਼ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਰਿੱਬ ਵਾਂਗ ਵਗਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਛਾਂਹ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਬਚਾਅ ਲਈ ਉੱਥੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਨੱਸਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਗਾਰ ਜਿਹੀ ਉਹਦੇ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਅਗਾਂਹ ਵਗ ਗਈ।

ਉਹਦੇ ਲਈ ਸਮੁੱਚਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਜਵਾਬ ਉਹ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਬਚਾਅ ਦਾ ਬਸ ਤਰਲਾ ਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ।

ਬਰਫ਼ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਉਹ ਅਚੇਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਤੈਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਏਨਾ ਕੁ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਜੋਗੀ ਥਾਂ ਬਣੀ ਰਹੀ। ਉਹਦੇ ਸਿਰੜ ਨੇ ਟੁੱਟਣ ਲੱਗੇ ਸਾਹ ਉਹਨੂੰ ਮੁੜ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ।

ਬਰਫ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਢੇਰੀ ਹੋਇਆ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਹਨ ਤੋਂ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਧੁੰਦ ਪੇਤਲੀ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਲ ਪਰਤਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਝੱਖੜ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਲੋਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਣੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਦਾ ਰੌਲਾ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਰੌਲੇ ਉੱਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਲੇਅ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਦਸਤਾਨੇ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਐਨਕ ਤੋਂ ਬਰਫ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹੱਥਾਂ ਦਾ ਉਹਲਾ ਕਰਕੇ ਨਿਗਾਹ ਮਰੇ ਹੋਏ ਕਾਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਗਿਆ।

ਉਹਦੇ ਹੇਠਲਾ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਬਰਫ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਨਾ ਕੁ ਲੁਕਾਅ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕਬਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਸਿਰਫ਼ ਬਰਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਫ਼ਸਲ ਵੀ ਉਗਦੀ ਸੀ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਜਣੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਇਕ ਮੋਟੀ ਪਰਤ ਜੰਮ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਹ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਉਣਗੇ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਰਜ਼ਾਈ ਤਾਣ ਕੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਪਈਆਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ।

ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਏਡੀ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਮਰਨ ਦੇਵੇਗਾ।

ਉਹ ਨੇੜਲੀ ਲਾਸ਼ ਕੋਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ। ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਬਰਫ਼ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਹ ਉੱਠ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਰਾਈਫ਼ਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੋਏ ਸੈਨਿਕ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਪੁੱਠੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ।

ਆਖ਼ਰੀ ਸਲੂਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸੈਨਿਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਯਾਦ ਨਾ ਆਇਆ।

“ਖੈਰ ! ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਨੰਬਰ ਸੀ, ਨਾਮ ਸੀ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆਂ, ਸਮਝਿਆਂ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਤੇ ਮਰ ਗਿਆ।” ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਲੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਵੇਖਿਆ, ਪਰ ਏਨੀ ਕੁ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਵਾਜਬ ਹੀ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਲਈ ਟੋਇਆ ਪੁੱਟਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਖ਼ਿਆਲ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਮੋਇਆਂ ਲਈ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਟੋਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੁੱਟਿਆ।

ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਵਿਦਾਇਗੀ ਸਲੂਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸੈਨਿਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਅਹੁਲਿਆ। ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਇਕੋ ਕਾਰਵਾਈ ਦੁਹਰਾਈ ਤੇ ਫਿਰ ...

... ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਲਾਸ਼ ਉੱਤੇ ਉਹ ਝੁਕਿਆ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸ ਲਾਸ਼ ਦਾ ਅੱਧਾ ਸਿਰ ਹੀ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਗੋਲੇ ਦਾ ਕੋਈ ਟੁਕੜਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਤੋੜ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਉਸ ਅਲੁੰਏਂ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿੰਦਰ ਸੀ।

ਜਿਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਲਟਨ ਨੂੰ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੀ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪਿੰਡ ਛੁੱਟੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਧੀ ਹੁਣ ਨਿੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਏਨੀ ਵੱਡੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫਿਕਰ ਨੂੰ ਮੱਥੇ ਦੇ ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਵਾਂਗ ਪੂੰਝ ਦੇਵੇ।

ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਦੋਂ ਧੀ ਦੇ ਸੰਸਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ ਸੀ, “ਫਿਕਰ ਕਾਹਦਾ ਹੈ ? ਬਰਫ਼ ਅੱਗ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਜਿੰਦਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ ?”

ਉਸ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਏਨਾ ਕੁ ਕਰੀਬ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤੋਪਾਂ-ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦੱਬਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਬੇਵਸੀ 'ਤੇ ਖਿਝ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਅੰਬਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਗਾਲੂ ਕੱਢੀ।

ਪਰ ਉੱਥੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਸੀ ?

ਉਹ ਬਰਫ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚੇ ਟਿੱਲੇ 'ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਲਗਾਤਾਰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਗਾਹਲਾਂ ਕੱਢੀ ਗਿਆ।

ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗਾਹਲਾਂ ਬਰਫੀਲੇ ਤੂਫਾਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚ ਗਈਆਂ।

ਉਹਨੇ ਪਿੱਛਾਂ ਭੇਂ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਬਰਫ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਸੀ। ਪੁੱਠੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬਰਫ ਹੇਠ ਲੁਕ ਜਾਣਗੀਆਂ !

ਬਰਫ !... ਬਰਫ ...! ... ਬਰਫ !

ਕੀਹਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਬਰਫ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਬਰਫ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ ਇਹਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਵੀ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਬਰਫ ਖਾਤਰ ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬਰਫ ਦਾ ਤੂਫਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਤੂਫਾਨ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਤੂਫਾਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਚੀਕਿਆ, “ਭੁੱਖਿਓ ! ਕਿੰਨੀ ਬਰਫ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤੁਹਾਨੂੰ ?”

ਉਹਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਤੂਫਾਨ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਖਲੋ ਗਿਆ।

ਉਹ ਝੁਕ ਕੇ ਦਾਣਾ ਖੰਡ ਵਰਗੀ ਬਰਫ ਸਾਹਮਣੇ ਝੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, “ਐਹ ਲਵੋ ! ... ਹੋਰ ਲਵੋ ! ... ਹੋਰ ...!”

ਉਹਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਥਾਏਂ ਰੁਕ ਗਏ। ਉਹ ਇਕ ਛਿਣ ਅਧ ਝੁਕਿਆ ਜਿਹਾ ਖਲੋਤਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁੜ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਬਰਫ ਝੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, “ਲਓ !... ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਲਓ !... ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਭੁੱਖੇ ਓ !... ਐ ਲਓ !”

ਉਹ ਬਰਫ ਦੇ ਟਿੱਬੇ 'ਤੇ ਖਲੋਤਾ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਕਦੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਰਫ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ। ਉਹ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹਦੇ ਬੋਲ ਬਰਫ ਵਿਚ ਹੀ ਠਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ।

ਠੀਛੂੰ !

ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਗਿਣ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਬਰਫ ਦੀ ਚਾਦਰ ਪਾੜ ਕੇ ਉਹਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਹਨੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁੜ ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਿਆ।

ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਸੀ ਕਿ ਬਰਫਾਂ 'ਚ ਭਟਕਦੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਰੂਹ ਇਕ ਮੌਤ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਬੇ-ਘਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ।

... ਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ।

ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਦੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਬਰਫ ਉਹਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢੱਕ ਰਹੀ ਸੀ।

ਅਚਨਚੇਤੀ ਬਰਫ ਉਹਦੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਈ। ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਪਈ ਉਹਦੀ ਮੁਰਦਾ ਦੇਹੀ ਟੇਢੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਰਿੜ੍ਹ ਗਈ।

ਉਹ ਰਿੜ੍ਹ ਕੇ ਇਧਰਲੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣਾ। ਉਹ ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ ਸੀ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਝੱਖੜ—ਹਨੇਰੀ ; ਗੋਠੜੀਆਂ—ਗੋਡੇ ਮੂਧੇ ਮਾਰ ਕੇ ; ਹਰਕਤ—ਹਿਲਾਣਾ ; ਹਿਮ-ਮਾਨਵ—ਬਰਫ ਭਾਵ ਸਖ਼ਤ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ; ਘੋਰਨਾ—ਟੋਆ ; ਖੋਪਿਆਂ—ਵੱਡੀਆਂ ਐਨਕਾਂ ; ਮਨਫੀ—ਜ਼ੀਰੋ ; ਅਲੋਕਾਰ—ਅਨੋਖੀ ; ਮੁਹਾਜ਼—ਫਰੰਟ ; ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਾਨਵ—ਵੱਡਾ ਦੈਂਤ, ਰਾਖਸ਼, ਜਿੰਨ ; ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ—ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ; ਸਿਰੜ—ਜਿੱਦ, ਹਠ, ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ; ਸੰਸਿਆਂ—ਸੰਕਿਆਂ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਬਰਫੀਲੀ ਚੋਟੀਆਂ 'ਤੇ ਯੁੱਧ ਲੜ ਰਹੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਪਾਤਰ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਾਹਸ, ਸਿਰੜ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਅਣਥੱਕ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੇਖਕ ਨੇ ਫੌਜੀ ਨੂੰ 'ਵਰਤਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਅ' ਕਹਿ ਕੇ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਲੁਕਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਅੰਗ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਬਰਫ ਦੇ ਦਾਨਵ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੂਝਿਆ ? ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿਓ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਨੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਨੋਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿੰਜ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ?

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਬਰਫ ਦੇ ਦਾਨਵ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਦਿਤੇ ਵੇਰਵੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਲਿਖੋ।

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਲਿਖੋ :-

“ਗਲੇਸ਼ੀਅਰਾਂ ਦੀ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਪਈ।”

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਕਿਹੜੀ ਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ‘ਅਲਾਹੁਣੀਆਂ ਗਾਉਣ’ ਤੋਂ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਕਿਉਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਜਨਮ : ਸਹਿੰਸਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਜਾਬ)
(4.10.1941)

ਕਿੱਤਾ : ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਲੇਖਕ ਕਾਰਜ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ- ਕੋਰਾ ਕਾਗਜ਼ (1966),
ਸੁੱਕੀ ਨਦੀ ਦਾ ਤੈਰਾਕ (1976),
ਪੌਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਗੇ ਜਿਸਮ (1977),
ਨੌ ਮੈਨਜ਼ ਲੈਂਡ (1977),
ਵਾਵਰੋਲਾ (1980) ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ,
ਪਨਾਹਗੀਰ (1984),

ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਤੇ ਪਾਗਲ ਹਵਾ (1988),
ਤੋਸ਼ਾਖਾਨਾ (1993) ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ
ਸਮੁੰਦਰ ਵੱਲ ਖੁਲ੍ਹਦੀ ਖਿੜਕੀ (1995),
ਜੰਗਲ ਟਾਪੂ (1989)
ਜੰਗਲ ਬੂਟ (2000) ਚੋਣਵੀਆਂ 51 ਕਹਾਣੀਆਂ
ਚੱਟੇ ਹੋਏ ਪੈਰ (2001)

ਸੰਪਰਕ : 582, ਫੇਜ਼-3 ਏ, ਮੁਹਾਲੀ (ਪੰਜਾਬ)

ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ

ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ

(1945)

ਮੱਝ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਖੁਰਲੀ ਵਿਚ ਤੂੜੀ ਤੇ ਛਟਾਲਾ ਰਲਾਉਂਦਿਆਂ ਘੁੱਦੂ ਨੇ ਮੱਝ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਡਦੀ ਹਵਾੜ ਨੂੰ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਧਾਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਬਾਲਟੀ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, ਫਿਰ ਮੱਝ ਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਪਾਈ ਗੋਹੇ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਪਾਟੀ ਦਰੀ ਨੂੰ ਸੂਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਲੇ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ, ਪੁੰਦ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਪੁੰਦ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇੰਜ ਨੱਪ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਭਲਵਾਨ ਮਾੜੇ ਭਲਵਾਨ ਦੀ ਗਿੱਚੀ 'ਤੇ ਗੋਡਾ ਦਿੱਤੀ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਘੁੱਦੂ ਦਾ ਹੱਥ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਭਲਵਾਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਜਿੰਦੇ ਪੱਧਰੀ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਜ਼ੋਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇ ਘੁਲਦਿਆਂ ਝੱਲੀ ਸੀ। ਉਂਜ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਢਾਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਢਹਿਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਾਬੇ 'ਝਰਲ' ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਮਖੌਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਉਏ ਧਰਮਿਆ ! ਭੈਣ ਦੇਣਿਆਂ ਕਿੱਡਾ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਆ। ਜੇ ਰੋਜ਼ ਢਹਿਣ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਫੜਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਏਦੂੰ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕੰਜਰਾ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਚੋਂ ਮੋਢੇ ਕਰਕੇ ਦੋ ਬੰਦੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ—ਇਕ ਹੱਲ ਵਾਹਿਆ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਕ ਪੱਠੇ ਪਾਉਂਦਾ। ਰੱਬ ਵੀ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਟਕੇ ਦੀ ਅਕਲ ਨੂੰ...” ਤੇ ਸਾਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਚੋਂ ਛੋਟਾ ਧਰਮਾ ‘ਘੁੱਦੂ’ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਨਾ ਭਲਵਾਨ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਧੌਣ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਗੋਡੇ ਦਾ ਡਰ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਾ ਉਹਦੇ ਧੌਣ ਜਿਵੇਂ ਧੌੜ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ 'ਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਦਾ ਗੋਡਾ ਸੀ !

ਮੱਝ ਚੋਣ ਲਈ, ਭਾੜਾ ਤੇ ਬਾਲਟੀ ਲਈ ਆਉਂਦੀ ਭੈਣ ਬਚਨੋ ਜਿਹੜੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਦੀ ਸਹੁਰਿਉਂ ਆਈ ਸੀ, ਇਥੇ ਹੀ ਸੀ। ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਬਾਲਟੀ ਫੜਾ ਕੇ ਪੱਠਿਆਂ 'ਤੇ ਆਟਾ ਧੂੜਨ ਲੱਗੀ।

ਘੁੱਦੂ ਮੱਝ ਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਥਾਪੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬਹਿ ਗਿਆ।

“ਹੈਂ ਵੀਰਾ ਵੇਖੋਂ ਨਾ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਭਾਉ ਆਉਣ ਈ ਵਾਲੇ ਨੇ ... ਵੱਡਾ ਭਾਉ ਰਾਤ ਦਾ ਕਰਮ ਸੂੰਹ ਕੋਲ ਅੱਡੇ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਤੂੰ ਜਿਹੜਾ ਸਾਬੁ ਕਤਾਬ ਬਣਦਾ ... ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਨਬੇੜ ਲੈ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਮਾਂ ਦਾ 'ਕੱਠ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ ... ਉਹਦੇ ਫੁੱਲ ਵੀ ਹਰਦਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣੇ ਆਂ ... ਸਿਆਣਿਆਂ ਆਖਿਆ ਲੇਖਾ ਮਾਵਾਂ ਪੀਆਂ ਦਾ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ...।”

ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖਿੱਝ ਆਈ।

“ਇਹ ਆ ਗੀ ਵੱਡੀ ਬੇਬੇ ਮੈਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਦੇਨ ਵਾਲੀ।”

ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਬਚਨੋ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਜ਼ਹਿਰੀ ਖੁੱਕ ਅੰਦਰ ਲੰਘਾ ਗਿਆ, “ਕੱਲ ਦੀ ਭੂਤਨੀ ...।”

ਬਚਨੋਂ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, “ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਤੰਗ ਆ ... ਪਰ ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਅਕਸਰ ਕਰਨੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਖਿਆ ਸੀ ... ਤੁਡਾ ਸਰਦੈ ... ਤੁਡਾ ਹੱਥ ਖੁਲੈ ... ਕੋਈ ਨੀਂ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਆਂਹਦੇ ਅਸੀਂ ਖਾਣ ਲਈ ਦਾਣੇ ਈ ਖੜਦੇ ਆਂ। ... ਜ਼ਮੀਨ ਵੀ ਇਹ ਮੁਖਤ 'ਚ ਵਾਹੀ ਜਾਂਦੈ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਸਾਰੇ ਤੇਰੇ ਭਾਈਏ ਅਰਗੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਜਾਣ ... ਸਾਰੇ ਮੁਲਖ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਲਈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਪਰ ਉਹਨੇ ਕਦੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ...।”

ਘੁੰਦੂ ਜਿਵੇਂ ਗਲ ਵਿਚ ਡੱਕਾ ਦਿੱਤੀ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਚੀਕ ਹੀ ਪਿਆ, “ਓ ਤੂੰ ਵੀ ਲੈ ਜਾਹ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਲੈ ਜਾਣ ... ਜ਼ਮੀਨ ਸਹੁਰੀ ਨੇ ਵੜਾ ਮੈਨੂੰ ਕਾਰੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬਣਾ 'ਤਾ ...।”

ਉੱਚੀ ਚੀਕਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਥਣ ਨੱਪਿਆ ਜਾਨ ਕਰਕੇ ਮੱਝ ਭੁੜਕ ਪਈ। ਘੁੰਦੂ ਪਿੱਠ ਪਰਨੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਬਚਾਉਂਦਿਆਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਦੁੱਧ ਡਲ੍ਹਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਉਸ ਉੱਠ ਕੇ ਭੌੜਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਤੇ ਮੱਝ 'ਤੇ ਕਾੜ੍ਹ ! ਕਾੜ੍ਹ !! ਵਰ੍ਹ ਪਿਆ।

“ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਸਿੱਧਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਆਉਂਦੈ ...”, ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਬਚਨੋਂ “ਭੂੰ ਭੂੰ” ਕਰਦੀ ਬਾਲਟੀ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰ ਗਈ।

“ਇਹਨੇ ਬੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਤੇਰਾ ਕੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ?” ਚੌਂਕੇ 'ਚੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਘੁੰਦੂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਤਨੀ ਚੀਕੀ, “ਹੋਰਨਾਂ ਦਾ ਸਾੜ ਵਿਚਾਰੇ ਪਸੂ ਤੇ ਕਿਉਂ ਕੱਢਦਾ ਫਿਰਦਾਂ ...।”

ਮੱਝ ਡਰ ਕੇ ਖੁਰਲੀ ਦੇ ਇਕ ਬੰਨੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਡੈਂਬਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ‘ਖਿਮਾਂ ਜਾਚਨਾ’ ਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿਚ ਖੜੀ ਕੰਬੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੂਰੋਂ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਘੁੰਦੂ ਡੰਗਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਐਵੇਂ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੇ ਭੌਂਕਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਗਈ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਆ ਖੜੋਤਾ। ਰਤਨੀ ਨੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਲਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਡਿਉਢੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਉਹਦੇ ਦੋਵੇਂ ਜੇਠ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਾ ਕੇ ਕੱਚੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੱਡੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਐਨਕਾਂ ਲਾਹੀਆਂ, ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਦਸਤਾਨੇ ਪਹਿਨੇ ਹੱਥਾਂ ਲਾਲ ਓਵਰਕੋਟ ਤੋਂ ਸਿੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੁੰਝਦਾ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਪਏ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਛੋਟੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਰਮ ਲੋਈ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਸਵਾਰੀ ਤੇ ਤਿੱਲੇ ਵਾਲੀ ਜੁੱਤੀ ਹੇਠਾਂ ਲੱਗਾ ਗੋਹਾ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਪੈਰ ਨੂੰ ਚੌਂਤਰੇ ਦੀ ਵੱਟ ਨਾਲ ਘਸਾਉਂਦਿਆਂ ਬਚਨੋਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ।

“ਘੁੰਦੂ ਕਿੱਥੇ ਆ ?”

ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਬੁੱਕਲ 'ਚੋਂ ਬਾਂਹ ਕੱਢ ਕੇ ਡੰਗਰਾਂ ਵੱਲ ਕੀਤੀ, ਜਿਥੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਖੜਾਕ ਨਾਲ ਕਿੱਲਾ ਪੁਟਾ ਗਏ ਵਹਿੜਕੇ ਨੂੰ ਘੁੰਦੂ ਫੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਓ ਆ ਭਈ ਭਲਵਾਨਾ ! ਰਤਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਲੀਏ। ਭਾ ਜੀ ਹੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ ਨੀਂ ਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ... ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੌ ਕੰਮ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ ... ਨਾਲੇ ਬੁਢੜੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਜੇ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਤੂੰ ਸਹੀ ... ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਸਹੀ ... ਗੰਗਾ ਪਾ ਆਈਏ ...।”

“ਆਉਨਾ” ਘੁੰਦੂ ਨੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੁੱਟੇ ਹੋਏ ਕਿੱਲੇ ਨਾਲ ਬੱਝਾ ਵਹਿੜਕੇ ਦਾ ਰੱਸਾ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਕਾਕੂ ਮੰਜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਬਾਪੂ ਆਵਦੇ ਕੋਲ ਡਿਉਢੀ 'ਚ ਡਾਹ ...।”

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕਾਕੂ ਮੰਜਾ ਲਿਆਉਂਦਾ, ਬੁੱਢੇ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਕਾਕੂ ਖੁਰਸੀ ਲੈ ਆ”, ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਖਿਸਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਲਈ ‘ਓਨਾ ਚਿਰ’ ਬੈਠਣ ਲਈ ਮੰਜੀ ਤੇ ਥਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਪੱਗ ਦਾ ਪੱਲਾ ਠੀਕ ਕਰਦਾ ਮੰਜੀ ਲਾਗੇ ਖੜੋਤਾ ਦਾੜ੍ਹੀ ਪਲੋਸਣ ਲੱਗਾ।

ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨਾਂ ਭਰਾਵਾਂ 'ਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਹ ਓਵਰਸੀਅਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਚੰਗੀ ‘ਕਮਾਈ’ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਕੋਠੀ ਪਾ ਕੇ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ ਉਸ ਨੇ ਚੰਗੇ ਘਰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਚੰਗੀਆਂ ਨੌਕਰੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚੰਗੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਸੰਪਰਕ ਸੀ, ਲੈਣ ਦੇਣ ਸੀ, ਮਿਲਵਰਤਣ ਸੀ। ਇਕ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾਇਰਾ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਪਿੰਡ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਘੱਟ ਹੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਦੋ ਢਾਈ ਕਿੱਲੋ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦੀ, ਉਹ ਘੁੱਦੂ ਹੀ ਵਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਬਕੋਲ ਉਸ ਦੇ “ਖਾਣ ਲਈ ਸਾਲ ਦੇ ਦਾਣੇ ਹੀ ਖੜਦਾ ਸੀ।” ਆਪਣੇ ਅੰਗਾਂ-ਸਾਕਾਂ ਤੇ ਯਾਰਾਂ-ਦੋਸਤਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਇਹੋ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਾਕੂ ਖੁਰਸੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਲੋਹੇ ਦੀ ਇਹ ਇਕੋ ਇਕ ਕੁਰਸੀ ਬੜੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੀ।

“ਪੁੱਤ ! ਖੁਰਸੀ ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਫੇਰ ਲੈ ਜਰਾ”, ਬੁੱਢੜੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉੱਡੇ ਰੰਗ ਵਾਲੀ ਖੱਦਰ ਦੇ ਅਮਰੇ ਦੀ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਜਟੂਰੀ ਕਰਕੇ ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੈਲੀ ਪੱਗ ਸਿਰ ’ਤੇ ਲਪੇਟਣ ਲੱਗਾ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਅਵਸਥਾ ਇੰਜ ਹੀ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜੱਟ ਤਹਿਸੀਲਦਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਲੱਗਦਾ, ਜਿਹੜੀ ਡਾਢੀ ਸਾਫ਼ ; ਵਧੀਆ ਤੇ ਚੀਕਨੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਦੇ ਖ਼ਬਰੇ ਗੁੱਡੀਆਂ ਤੇ ਬਾਵੇ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਨ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪੋਚਾ ਪਾਚੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਖੁਰਦਰਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਸਵਰਨ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕੂਲੇ ਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਟਿਕ ਸਕਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਉਸ ਘਰ ਵਿਚ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਉੱਠ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਹਦੀ ਨੂੰਹ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਉਹਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਘੂਰ ਘੂਰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਣ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੁਰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਖੇਡਦੇ ਸਹੇ ਨੂੰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚ ਛੱਡ ਆਇਆ ਹੋਵੇ।

ਕਾਕੂ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਸਵਰਨ ਨੂੰ ਇਕ-ਵਚਨ ਜਾਂ ਬਹੁ-ਵਚਨ ਵਿਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦੀ ਦੋ-ਚਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸਵਰਨ ਕੁਰਸੀ ’ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ’ਚ ਡਾਢਾ ਕੱਚਾ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੁੰਗਾਰ ਉਠਦਾ, “ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਵੈਸਰਾਏ ਦਾ ਬੀ ਐ, ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਈ ਐ ... ਮੈਂ ਕਿਉਂ ?”

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਹੀ ਮੰਜਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਹ ਘੁੱਦੂ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਲੋਂ ਲਾਪਰਵਾਹ ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ’ਚ ਨੰਬਰ ਇਕ। ਉਹ ਸੰਤੀ ਮਹਿਰੀ ਦੇ ਬਾਲਣ ਵਿਚ ਬਸਤਾ ਲੁਕਾ ਕੇ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੋ-ਖੁੰਡੀ ਖੇਡਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਛੁੱਟੀ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਬਸਤਾ ਚੁੱਕ ਘਰ ਜਾ ਵੜਦਾ। ਛੋਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘੁੱਦੂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਉਹ ਸਕੂਲ ਗਏ ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿਚੇ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪਿਉ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਜਵਾਨੀ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਕਰਮਾ ਤਾਂ ਪਾਂਡੀ ਬਣ ਕੇ ਸਮਗਲਿੰਗ ਦਾ ਮਾਲ ਢੇਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਘੁੱਦੂ ਜਿਸਮ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਤੇ ਹੱਡਾਂ-ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਖੁਲ੍ਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਲਵਾਨੀ। ਕਰਮੇ ਦਾ ਪਾਂਡੀ ਹੋਣਾ ਤਾਂ ਸੁਕਾਰਥੇ ਆਇਆ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹਨੇ ਬਲੈਕ ਦੇ ਮਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਹਿੱਸਾ ਪੱਤੀ ਰੱਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜ ਹੋਰ-ਕਲ੍ਹ ਹੋਰ। ਤੇ ਕਰਮਾ ਵੀ ਲਾਗਲੇ ਕਸਬੇ ਦੇ ਚੌਂਕ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾ ਕੇ ਠਾਠ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਡੇਅਰੀ ਤੇ ਮੁਰਗੀਖਾਨਾ ਖੋਲ੍ਹ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਪੂਰੀ ਲਹਿਰ ਬਹਿਰ ਸੀ।

ਤੇ ਭਲਵਾਨੀ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਘੁੱਦੂ ਦਾ ਘੁੱਦੂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਉ ਵਾਲੀ ਹਲ ਦੀ ਜੰਘੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਸੀ। ਬਾਬੇ ‘ਝਰਲ’ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਮਖੌਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਦੇ ਦੋ ਬੰਦੇ ਬਣ ਜਾਣ, ਇਕ ਦੇ ਹਲ ਵਾਹੁਣ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੱਠੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ—ਪਰ ਘੁੱਦੂ ਸੱਚੀਂ ਹੀ ਵਾਹੀ ਵਿਚ ਦੂਣੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਤਾਂ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਡਰ ਕੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਚੁੱਕਿਆ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਧਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੈਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਗ਼ੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਹਦੇ ਲੱਕ ਨੂੰ ਜੱਫਾ ਮਾਰੀ ਪਿਛਾਂਹ ਖਿੱਚੀ ਲਿਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਵਹਿੜਕੇ ਦਾ ਕਿੱਲਾ ਗੱਡਦਿਆਂ ਘੁੱਦੂ ਜਿਉਂ ਹੀ ਕਿੱਲੇ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੱਟ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਸੱਟ ਨਾਲ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਿੱਘਰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਉਹ ਝੁੰਜਲਾ ਉਠਿਆ ਤੇ ਤੀਜੀ ਭੈਣ ਬਚਨੋਂ ... ? ਉਫ ! ਇਹ ਕੇਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸਨ।

ਵੱਡੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਝ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਗਾਂ-ਸਾਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਯਤੀਮ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦਾਣੇ ਲਿਜਾ ਕੇ ਵੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬਾਰੇ ਇੰਜ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਜ਼ਮੀਨ ਘੁੱਦੂ ਤੋਂ ਛੱਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਛੱਡਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਏਦਾਂ 'ਮੁਫਤ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ' ਹੇਠਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੱਬਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ—ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਵੰਡਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘੁੱਦੂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਨਹੀਂ। ਉਹਨੂੰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ। ਅਜੇ ਕਲ੍ਹ ਮਾਂ ਦੇ ਫੁੱਲ ਚੁਣਦਿਆਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਣਵੱਈਏ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਭਾਈਆ ! ਐਤਕੀਂ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਏ ਪਿੰਡ ਆਲੀ ਦੇ ਕਿੱਲੇ ਆਪ ਹੀ ਟਰੈਕਟਰ ਨਾਲ ਵਾਹ ਕੇ ਮੱਝਾਂ ਲਈ ਪੱਠੇ ਬੀਜ ਛੱਡਾਂ। ਇਸ 'ਚੋਂ ਬਚਦਾ ਬਚਾਉਂਦਾ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕੁਛ ਨੀਂ।”

“ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ... ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ... ਚੰਗਾ ਰਹੇਂਗਾ ...”, ਬਚਨੋਂ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲਾ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਦਰੇ ਅੰਦਰ ਭਰਿਆ ਪੀਤਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਬੋਲਿਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜੇ ਇਹ ਦੋ ਕਿੱਲੇ ਵੀ ਹਲ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਗਈ ? ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਸੀ।

ਆਪ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਸੀ। ਲਾ ਪਾ ਕੇ ਵਿਚਲਾ ਬੰਦਾ ਭੈਣ-ਭਣਵੱਈਆ ਸੀ ਜਾਂ ਪਿਉ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਭਣਵੱਈਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਛੁਡਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੇ ਭੈਣ ਬਚਨੋਂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵੱਡੇ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਉਸ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵੰਡਾਉਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਵੇਲੇ ਕੰਮ ਵੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਾਲ ਛਿਮਾਹੀ ਸੂਟ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਘੁੱਦੂ ਸੀ ਕਿ ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਮਦਦ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਨੀ—ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤਾਂ ਕੀ ਜਾਣਾ ! ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਸਾਲ ਛਿਮਾਹੀ ਉਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ, “ਹਾਇਆ ! ਏਨਾ ਨਮੋਗਾ ! ਮੁੰਡਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹੋ ਜਿਹੜੇ ਚਾਰ ਪਰੋਲੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ—ਬੱਸ ... ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸੜ ਜੇ—ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਦੋ ਟਾਕੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ਜਾਂ ਛਿੱਲੜ ਹੀ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਵੇਖੋਂ ਨਾ ... ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਇਹਦੇ ਪੈਸੇ ਲੀੜਿਆਂ ਤੇ ਨਾ ਨੂੰ ਬੈਠੇ ... ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦਾ ਹੰਮਾ ਹੁੰਦਾ ... ਵੇਖੋਂ ਨਾ ...”, ਤੇ ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਫੇਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ।

ਘੁੱਦੂ ਬਚਨੋਂ ਤੋਂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰ ਭੁੱਜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਮਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣ ਵੇਲੇ ਮਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਪਈਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਹ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਲੱਤ ਫੇਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਪਲ ਉਹਨੂੰ ਮਾਂ ਤੇ ਵੀ ਖਿਝ ਆਈ। ਪਰ ਫੇਰ ਮਾਂ ਦਾ ਝੁਰੜੀਆਂ ਭਰਿਆ ਚਿਹਰਾ ਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਯਾਦ ਆਉਣ ਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਗਿਆ। ਇਕੋ ਮਾਂ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਦਾ ਉਹਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਡੱਟ ਕੇ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ, ਜਿਹੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ, ਜਿੰਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਉਹ ਗੱਲ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ। ਉਹੋ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਘੁੱਦੂ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਲੋਲੂੜ ਪੁੱਤ ਏ, ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ—ਸ਼ਿਵਾਂ ਵਰਗਾ ... ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕਾਂਟੇ ਓ ...।”

ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਅਫਸੋਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਾਂ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਰਹੀ ਪਰ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਬੁੱਲਾ ਵੱਜ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਸਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਵਰਜਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਕਰਵਾ ਕੇ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾ ਸਕੇ।

ਲਗਪਗ ਡੇਢ ਮਹੀਨਾ ਇਲਾਜ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਬੁੱਢੜਾ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਬੀਮਾਰੀ ਦੀ ਮਾਰ ਨਾ ਝੱਲ ਸਕਿਆ।

ਤੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਬਾਕੀ ਬੁੱਢੜਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੀਆਂ ਔਖਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਤੰਗੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤੰਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਜੂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਜੂਨ ਭੋਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਏਨਾ ਨਿਰਮਾਣ ਤੇ ਦੱਬੂ ਜੱਟ ਸੀ ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਈਏ ਕਿ ਉਹਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਜਬ੍ਹਾ ਉਸ ਤੇ ਕੁਝ ਇੰਜ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਭਾਸਰ ਕੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ।

“... ਓ ਆ ਮਾਂ ਦਿਆ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ! ... ਹੈਥੇ ਕਿੱਲੇ ਨੂੰ ਈ ਠੱਕ ਠੱਕ ਕਰੀ ਜਾਨੈਂ ... ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨੈਂ ...”, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ।

ਘੁੱਦੂ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੇ ਹੱਥ ਤੇੜ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਪੁੰਝਦਾ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਡਿਉਢੀ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਬਹਿ ਜਾ”, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਮੰਜੇ ’ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਚਨੋਂ ਵੀ ਬੁੱਕਲ ਸਵਾਰਦੀ ਪਿਉ ਦੀ ਪੁਆਂਦੀ ਆ ਬੈਠੀ।

“ਬਜ਼ੁਰਗਾ ! ਭਾ ਜੀ ਰਾਤੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਆਏ ਆਂ ...।”

“ਕਰੋ ਮਸ਼ਵਰਾ ... ਜਿਹੜਾ ਕਰਨਾ ... ਕੀ ਗੱਲ ਐ ...”, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਦਾੜੀ ਖੁਰਕੀ।

“ਵੇਖ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਰਲਕੇ-ਆਪੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ ... ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੀ ਰੀਸ ਨੀਂ ...”, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇਕ ਪਲ ਰੁਕਿਆ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਤੱਕਿਆ। ਫਿਰ ਖੁੰਘਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਗੱਲ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਐ ਕਿ ਮਾਂ ਦਾ ’ਕੱਠ ਕਰਨਾ ਗੱਜ ਵਜ ਕੇ ... ਸਾਰੇ ਅੰਗ-ਸਾਕ ਸੱਦਣੇ ਨੇਂ ... ਬੁੱਢੜੀ ਕਰਮਾਂ ਆਲੀ ... ਦੋਹਤਿਆਂ ਪੋਤਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ... ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਗਈ ਆ ... ਉਹਨੂੰ ਵੱਡਿਆਂ ਕਰਨਾ ... ਹੈ ਕੀ ਸਲਾਹ ਐ ?”

“ਪੁੱਤ ! ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਕੀ ਹੋਣੀ ਐ ... ਪਰ ਸਾਡੇ ਅਰਗੇ ਛੋਟੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਹਦਾ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਹੋਇਆ ...”, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਟੁੱਟਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਐ ... ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਨੂੰ ...।”

“ਓ ਭਾ ਜੀ ! ਭਾਈਚਾਰਾ ਆਖੂ ! ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਪੁੱਤ ਕਮਾਉਂਦੇ ... ਪੈਸੇ ਵਾਲੇ ... ਕੀ ਮਰੀ ਪੈਗੀ ... ਤੁਹਾਡੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਲਿਖਿਆਂ ਲਈ ਹੋਊ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ... ਨਾਲੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ... ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਰਹਿਣਾ। ਏਥੇ ਮਿਹਣੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੱਜਣੇ ਨੇ ...”, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬਚਨੋਂ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਟੁੱਕ ਕੇ ਬੋਲ ਪਈ :

“ਹਾਹੋ ... ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਭਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਓ ...।” ਬਚਨੋਂ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀ ਹੋਕੇ ਪਈ, “ਭਾਉ ਕਰਮ ਸੂੰਹ ਠੀਕ ਆਂਹਦਾ ਏ ... ਓਧਰ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਤਾਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਵੀ ਕੱਸੀ ਬੈਠੇ ਹੁਣੇ ਨੇ ... ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦਰਾਣੀਆਂ ਜਠਾਣੀਆਂ ਛਿੱਕੀਆਂ ਦੇ ਦੇ ਮਾਰ ਛੱਡਣਾ ...।”

ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਗੱਲ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਬਚਨੋਂ ਦੇ ਵੱਟ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੇ। ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਠੀਕ ਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਫਜ਼ੂਲ ਖਰਚੀ ਹੈ। ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਵੇਖੋ ਭਾਈ ! ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਨੂੰ ਹਟਦਾ। ਜਿੰਨਾ ਖਰਚ ਮੇਰੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ, ਦਸ ਦਿਓ ਅਟਾ ਸਟਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ...”, ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ।

ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਡਟੇਗਾ। ਪਰ ਉਹਦੇ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੱਜ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਡਿਗ ਪਈ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਫਿਕਰਾਂ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਧੜਮ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਧੁਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਧੂੰਆਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਪੰਜ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਲੱਗ ਜੂ। ਨਾਲੇ ਭਾ ਜੀ ਹੁਰੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਸਤਾਈ ਸੌ ਰੁਪੈਆ ਮਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਖਰਚ ਕੀਤਾ। ਆਪਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਨੌਂ ਨੌਂ ਸੌ ਆਉਂਦਾ ...”, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਖਰਚ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਮਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਖਰਚਾ ਵੰਡੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਦੰਦਾਂ ਵਿਚ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁੱਕਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੂੰ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੀ, ਕੀ ਕਹੇ-ਕੀ ਨਾ ਕਹੇ ?

“ਮਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਤੇ ਖਰਚ ਕਰਤਾ। ਫਿਰ ਕੀ ਐ ? ਇਹਨੇ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਹਨੂੰ ਰੋਟੀ ਵੀ ਤਾਂ ਖਵਾਈ ਹੈ।” ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਜਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਹਿ ਹੀ ਦਿੱਤੀ।

“ਲੈ ਵੇਖੋ ਨਾ ਬਾਪੂ ... ਆਹ ਰਈ ਨੂੰ ਠੀਕ ... ਜੇ ਇਹਨੇ ਰੋਟੀ ਖਵਾਈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗਲੱਮ ਵੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹਦਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਐ। ਇਹਦੇ ਨਿਆਣੇ ਸਾਂਭੇ, ਗੂੰਹ-ਮੂਤ ਧੋਤਾ ...”, ਬਚਨੋਂ ਬੁੱਕਲ 'ਚੋਂ ਹੱਥ ਕੱਢ ਕੇ ਪੰਜਾ ਹਿਲਾ ਹਿਲਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, “ਵੇਖੋ ਨਾ ਮਾਂ ਪਿਉ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਜੈਦਾਦ ਵੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹੋ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ...।”

“... ਤੂੰ ... ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਵੀ ਕਰ। ਵੱਡੀ ਵਕੀਲਣੀ ਆ ਗੀ।” ਘੁੱਦੂ ਚਮਕ ਕੇ ਪਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਫਰਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਏਨੀ ਠੰਢ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਦਾ ਮੱਥਾ ਭੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਲੈ ... ਮੈਂ ਨੂੰ ਬਹਿੰਦੀ ... ਵੇਖੋ ਨਾ ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਹਿਰ ਲੱਗਦੀ ਆਂ ... ਨਿਰੁੀ ... ਵੇਖੋ ਨਾ ... ਲੋ ਮੈਂ ਨੂੰ ਬਹਿੰਦੀ ...”, ਬਚਨੋਂ ਹੱਥ ਮਾਰਦੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚੇ ਉਬਲਦੀ ਤੁਰ ਗਈ।

ਤਣਾਉ ਵਾਲਾ ਮਾਹੌਲ ਬਣ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲ ਟਾਲਣੀ ਚਾਹੀ ਕਿ ਬਚਨੋਂ ਮੂੰਹ ਭੁਆ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲ ਪਈ, “... ਵੇਖੋ ਨਾ ... ਮੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਆ ਏਦਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਚ ... ਤੂੰ ਬਹੁਤਾ ਆਇਆ ... ਵਕੀਲਣੀ ਤੇ ਵਕੀਲਣੀ ਸਹੀ ...।”

“ਚਲੋ ਛੱਡੋ ! ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਫਿਰ ਕਰ ਲਾਂਗੇ ... ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਵੋ ...”, ਤੇ ਐਤਕੀਂ ਸਿੱਧਾ ਘੁੱਦੂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋਇਆ, “ਭਾ ਜੀ ਕੋਲ ਤਾਂ ਟੈਮ ਨੂੰ ... ਬੁੱਢੜੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੱਸ ਤੂੰ ਗੰਗਾ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਮੈਂ ...।”

ਦੋ ਮਿੰਟ ਘੁੱਦੂ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਚਾਰ ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਲਿਤਾੜਦੇ ਹੋਏ, ਕੱਟ-ਵੱਢ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਬਾਹਰਲੀ ਪੁੰਦ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਪਸਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸੁੰਨ ਹੋਇਆ ਗੁੰਮ ਸੁੰਮ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਫਿਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹਦਾ ਧੁਖਦਾ ਅੰਦਰ ਮੱਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਕਦਮ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜੇ ਗਿਆ।

“ਵੇਖੋ ਜੀ ! ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਗੁੱਝੀ ਛਿਪੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ... ਆਪਾਂ ਆ ਮਰੋੜੇ ... ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਨੂੰ ਜੇ ਇਹ ਗੰਗਾ ਗੰਗਾ ਪੁੱਗਦੀਆਂ ...”, ਉਹ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਰੁਕਿਆ। ਸੰਘ 'ਚ ਰੁਕਿਆ ਬੁੱਕ ਲੰਘਾਇਆ ਤੇ ਸਿਰ ਝਟਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, “ਜੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਐ ... ਤਾਂ ਬੁੱਢੜੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੁਸੀਂ ਗੰਗਾ ਪਾ ਦਿਓ ... ਤੇ ਐਹ ਬੁੱਢੜਾ ਬੈਠਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ...”, ਉਸ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ—“ਇਹਦੇ ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹਾ ਈ ਗੰਗਾ ਪਾ ਆਉਂ ...।”

ਤਿੰਨੇ ਪਿਉ-ਪੁੱਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ।

“... ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਆ ... ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਪੁੱਜਤ ਨੂੰ ... ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸੌਦਾ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਤਾਂ ਸਰਦਾਰ ਸੀ ... ਔਹ ਕਿੱਲੀ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਟੰਗ ਦਿਓ ... ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਪਈ ... ਮੈਂ ਆਪੇ ਪਾ ਆਉਂ ...।”

ਤੇ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਹੰਦਿਆਂ ਵਿਹੰਦਿਆਂ ਮੂੰਹ ਘੁੱਟ ਕੇ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਛਟਾਲਾ—ਹਰਾ ਚਾਰਾ ; ਮੋਛੇ—ਟੋਟੇ ; ਕਿੱਲਾ—ਪਸ਼ੂ ਨੂੰ ਬੰਨਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਹੋਈ ਲਕੜ ; ਵਿਹੜਕਾ—ਬਲੁਦ ਦਾ ਬੱਚਾ ; ਮਸ਼ਵਰਾ—ਸਲਾਹ ; ਵਰਜਦਿਆਂ—ਮਨੁੱਖ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ; ਝੱਲ—ਬਰਦਾਸ਼ਤ ; ਉਭਾਸਰ—ਦਿਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ।

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਆਧੁਨਿਕੀਕਰਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਕਿਸਾਨੀ ਦੇ ਆਰਥਿਕ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਸੰਯੁਕਤ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਟੁੱਟ ਭੱਜ ਨੂੰ ਬੜੀ ਬਾਰੀਕੀ ਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਪਰੰਪਰਕ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਨਿੱਜ-ਕੇਂਦਰਿਤ ਸ਼ਹਿਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਤਣਾਓ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਘੁੱਦੂ ਸੱਚੀਆਂ ਸੁੱਚੀਆਂ ਪੇਂਡੂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਅਮਾਨਵੀ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ‘ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ’ ਕਹਾਣੀ ਕਿਸ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪਰਿਵਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀ ਕਿਸ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਵੇਰਵਾ ਦਿਓ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਤਰ ਦਾ ਪਾਤਰ-ਚਿਤਰਨ ਕਰੋ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 5. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਘੁੱਦੂ ਕਿਉਂ ਪੈ ਗਿਆ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ :-
- “ਔਹ ਕਿੱਲੀ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਤੀਜੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਟੰਗ ਦਿਓ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਪਹੁੰਚ ਪਈ .. ਮੈਂ ਆਪੇ ਪਾ ਆਉਂ ...।”
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਇਹ ਟੁਕਾਂ ਕਿਸ ਦੀ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ?
 - ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਨੇ, ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਹੇ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਕਹੇ।
 - ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੇਖਕ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਚਵਿੰਡੇ ਕਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਪੰਜਾਬ)
(10.9.1945)
- ਕਿੱਤਾ : ਅਧਿਆਪਨ
- ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਲੋਹੇ ਦੇ ਹੱਥ (1971),
ਅੰਗ ਸੰਗ (1981),
ਭੱਜੀਆਂ ਬਾਹੀਂ (1987),
ਚੌਥੀ ਕੂਟ (1999),
ਤਿੱਲ ਫੁੱਲ (2000),
ਜੱਟ ਦੀ ਜੂਨ (2000),
- ਸਨਮਾਨ : 'ਚੌਥੀ ਕੂਟ' ਉਪਰ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਲੋਂ 2000 ਦਾ ਪੁਰਸਕਾਰ।
- ਸੰਪਰਕ : 153, ਗੋਲਡਨ ਐਵੀਨਿਊ-1, ਗੜ੍ਹਾ ਰੋਡ, ਜਲੰਧਰ-144032 (ਪੰਜਾਬ)

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ

(1949)

ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਾਟਿਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸੀ।

ਕੋਈ ਪਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਕਤ ਇਕੋ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਅਗਾਂਹ ਸਰਕਦਾ ਹੈ ਨਾ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਵਕਤ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਅੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੰਗੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਖੜੋਤਾ ਵਕਤ ਸਦਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾੜੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਮੇਂ ਖੜੋਤਾ ਵਕਤ ਬਿਟ ਬਿਟ ਤੱਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲ। ਉਹ ਵਕਤ ਦਰਦ ਨਾਲ ਨਪੀੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਥਰੂ ਕੇਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਪੁਰਾਣੀ ਘਟਨਾ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਇਹ ਹੱਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਭਾਈ।”

ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਕੋਈ ਯਾਦ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੀ, “ਇਹ ਉਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਲੇਗ ਪਈ ਸੀ।” ਪਲੇਗ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਡਰ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਦੇ ਚੇਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਨੌਂ-ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਬਾਲੜੀ ਨੇ ਪਲੇਗ ਨਾਲ ਘਰਾਂ ਦੇ ਘਰ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਪਲੇਗ ਦੇ ਦਰਦ ਨੇ ਇਕ ਬਾਲੜੀ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਤੋਂ ਬੁੱਢੇ ਹੱਡਾਂ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਸਦੀ, “ਪੁੱਤ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਡਾਕਟਰ ਕਿੱਥੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ। ਹਸਪਤਾਲ ਵੀ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਵੈਦ-ਹਕੀਮ ਦਵਾ-ਦਾਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਓਹੜ-ਪੋਹੜ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰੀ ਜਾਂਦੇ। ਬਿਮਾਰੀ ਹੀ ਇਹੋ-ਜੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਘਰ, ਜਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਵੜ ਜਾਂਦੀ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਛੱਡਦੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਜੀਆਂ ਦੇ ਟੱਬਰ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਕੱਲੀ ਜਾਨ ਬਚੀ। ਭੂਆ-ਫੁੱਫੜ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਤੇਰੇ ਦਾਦੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ 'ਤਾ।” ਵੱਸਦੇ ਰਸਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੱਸਦੀ, ਪੁੱਤਾਂ-ਧੀਆਂ, ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੱਸਦੀ ਖੇਡਦੀ ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਇਕ ਹਉਕਾ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਹਉਕਾ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਵਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਹਉਕਾ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਆਖ ਦਿੰਦਾ, “ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਐ ਪੁੱਤ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪਲੇਗ ਪਈ ਸੀ।”

ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਾਟਿਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੂੰਹ ਸੀ। ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ। ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਾ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਐੱਮ.ਏ. ਸੀ। ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਧੀ। ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਨੂੰਹ। ਉਹ ਅਗਾਂਹਵਧੂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸੀ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮਨੋ-ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੁਨੀਤਾ ਵਿਲੀਅਮ ਪੁਲਾੜ ਗਾਹ ਕੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਮੁੜ ਆਈ ਸੀ।

ਗੱਲ ਇਉਂ ਬਣੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚੀ, ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਅਚਾਨਕ ਹੀ। ਸਰਪੰਚੀ ਦੀਆਂ ਚਾਹਵਾਨ ਦੇਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਹੈਰਾਨ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਧਰਿਆ- ਧਰਾਇਆ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸਦੀ ਸਰਪੰਚੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਪੰਚ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਰਪੰਚੀ ਦਾ ਉਮੀਦਵਾਰ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਪੁਰਾਣਾ ਰੱਜਿਆ ਪੁੱਜਿਆ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ। ਚੰਗੀ ਜ਼ਮੀਨ-ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ। ਇੱਟਾਂ ਦੇ ਭੱਠੇ ਸਨ। ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਸਨ। ਲਾਗਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆੜ੍ਹਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਹਰਬੀਰ ਹੀ ਬੈਠਦਾ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਤਾਂ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿਆਸਤ ਕਰਦਾ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ-ਗਿਲਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਪੰਪ 'ਤੇ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ। ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਹਰ-ਵਾਰ, ਫਿਰਨੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵੀ ਚੋਖੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਲਾਗਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਆੜ੍ਹਤ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਵੀ ਸੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਅਤੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਕੱਟੜ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਤਲਖ-ਕਲਾਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ-ਗਿਲਦੇ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚੀ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਰਾਖਵੀਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ, ਸੁਪਨੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ।

ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਬੁਲਾਈ। ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੋਇਆ। ਆਖ਼ਰ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਚਾਇਤ ਮੈਂਬਰ ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਉਮੀਦਵਾਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ, ਉਮੀਦਵਾਰ ਤਕੜਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਹੋਵੇ ਵੀ ਹੱਥ ਦਾ। ਸੋਚਾਂ-ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ। ਇਕ ਦਿਨ, ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਿਆਂ ਹਰਬੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਪੂ ਜੀ, ਆਪਾਂ ਆਪਣੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ।”

“ਨਾ ਬਈ ਸਾਊ, ਇਹ ਕੰਮ ਉਹਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਭੇਰਾ ਭਰ ਕੁੜੀ ਐ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪੰਚਾਇਤ 'ਚ ਵਾੜ ਦਿਆਂ ?”

“ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਾਂਭਣੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ ਹੀ ਨੇ। ਨਾਲੇ ਰਾਜ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਹੈ। ਕੀਹਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ ਇਹ। ਨਾਲੇ ਜਿੱਤਣਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੈ।”

ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਹਰਬੀਰ ਦੀ ਬੇਬੇ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਹਾ, “ਇਹਦੇ 'ਚ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਐ। ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ 'ਚ ਕੀ ਘਾਟੈ। ਨਾਲੇ ਸਰਪੰਚੀ ਤੇਰੇ ਘਰ 'ਚ ਰਹੂ,” ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ।

ਉਹ ਸੋਚਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਸਰਪੰਚੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੜਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਉਮੀਦਵਾਰ ਦਾ ਲਾਭ ਹੀ ਲਾਭ ਹੁੰਦੈ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਏਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ, “ਬਿੱਟੂ ਛੋਟਾ ਹੈ ਅਜੇ।”

“ਲੈ ਕੁੜੇ, ਮੁੰਡਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਣੈਂ। ਆਵਦੇ ਘਰ ਬਹਿ ਕੇ ਸਰਪੰਚੀ ਕਰਨੀ ਐ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਰਹਿਣੈਂ। ਨਾਲੇ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਭਾਲ 'ਨੀ ਸਕੂੰਗੀ।” ਸੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੀ ਚੁੱਪ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤੀ ਸਮਝ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਸਰਪੰਚੀ ਦੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਬਣਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਡੋਲ ਗਿਆ। ਪੈਰੋਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ।

ਉਹ ਸੋਚਦਾ, ‘ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੀ ਸਰਪੰਚੀ ਰੱਖ ਲਈ। ਆਪ ਸਰਪੰਚ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਜੀਅ। ਐਤਕੀਂ ਨੂੰ ਨੂੰ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਲੀਡਰ ਬਣਾ ਦੇਉ। ਅਸੀਂ ਜੇ ਜਿੱਤ ਵੀ ਗਏ ਤਾਂ ਵੀ ਸਰਪੰਚੀ ਤਾਂ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਹੂ। ਠੀਕ ਹੈ, ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਉਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਵੀ ਕੀ ਹੁੰਦੈ, ਕਦੋਂ ਬਦਲ ਜੇ। ਕਿੱਥੇ ਤਾਂ ਖੁਦ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋਣਾ। ਕਿੱਥੇ ਦੂਸਰਾ। ਸਿਆਸਤ ‘ਚ ਕੀਹਦਾ ਇਤਬਾਰ ਹੈ।’ ਫਿਰ ਸੋਚਦਾ, ‘ਇਤਬਾਰ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੈਂਦੈ। ਆਖਰ ਪਾਰਟੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’ ਉਸ ਨੇ ਪੂਰੇ ਧੂਮ-ਧੜੱਕੇ ਨਾਲ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹਰ ਪੱਧਰ ‘ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਬੰਦੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣ ਲੱਗੇ :

“ਐਂ ਕੋਈ ਖਾਲਾ ਜੀ ਦਾ ਵਾੜਾ ਐ, ਬਈ ਹਰ ਵਾਰ ਸਰਪੰਚੀ ਇਹਦੇ ਘਰ ‘ਚ ਹੀ ਆਈ ਜਾਉ।”

“ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਕੁੜੀ ਐ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਲਊ ਸਰਪੰਚੀ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚੀ ਕਰਨੀ ਕਿਤੇ ਖੇਡ ਐ।”

“ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਪੁਰਾਣੀ ਖਿਡਾਰਨ ਐ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ‘ਚ ਲਾ ‘ਤੀ। ਹਰੇਕ ਦੇ ਅੜੇ-ਥੁੜੇ ‘ਚ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਐ। ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਹਰੇਕ ਦਾ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰਦੀ ਐ।”

“ਹਰਨਾਮੋ ਅਤੇ ਰਾਜੋ ਦਾ ਕੀ ਮੇਲ ਹੈ। ਹਰਨਾਮੋ ਤਾਂ ਜਿੱਤੀ ਪਈ ਹੈ।”

“ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ‘ਚ ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤੈ, ਬਈ ਇਹਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪੈ ਜਾਣਗੀਆਂ।”

“ਵਿਹੜਾ ਤਾਂ ਐਤਕੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਇਆ ਪਿਐ।”

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ :

“ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਦਫ਼ਾ ਏਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸਰਪੰਚ ਨਸੀਬ ਹੋਣੈ।”

“ਹੁਣ ਤਾਂ ਜ਼ਮਾਨਾ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਹੈ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਦੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਖੇਤੀ ਵੀ ਵਸ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।”

“ਉਂ ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਦਾਅ ਵਧੀਆ ਮਾਰਿਆ।”

“ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਬੰਦਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਲਈ ਗਰਾਂਟਾਂ ਲਿਆ ਸਕਦੈ। ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਥੇਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਨੇ, ਬੰਦਾ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਵੇ ਸਹੀ।”

ਪਿੰਡ ਦੇ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਧੜਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਧੜਾ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਦੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਧੜਿਆਂ ਦੇ ਪੰਚਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕੱਟੜ ਬੰਦੇ ਸਨ। ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀ ਬੋਲੀ। ਪਰਖੇ ਹੋਏ ਬੰਦੇ। ਪੱਕੇ ਵਰਕਰ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੋਰ ਲਈ। ਨਵੀਂ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਨੂੰਹਾਂ-ਧੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਧਿਰ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਹਰਬੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆ ਜੁੜੇ।

ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ‘ਤੇ ਹੀ ਵੱਡੀ ਆਸ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਦਾ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਮੁਹਿੰਮ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੀ ਵਿਹੜੇ ‘ਚੋਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਸੁਣਨੇ ਪਏ-

“ਬੀਬੀ ਰਾਣੀ ਹੁਣ ਵੋਟਾਂ ਮੰਗਣ ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਆ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੀ, ਜਿਹਨੇ ਰਵੀਦਾਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਲਈ ਆਈ ਸਾਰੀ ਗਰਾਂਟ ਡੋਗਰ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।”

“ਸਾਡੇ ਨਿਆਣੇ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਕੀਤੇ ਪਏ ਨੇ।”

“ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ।”

ਰਾਜ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਸਮਰਥਕ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ ਸੁਣਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੂਹਰਿਓਂ ਬੋਲਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਉਹ ਆਖਦੀਆਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਹੋਇਐ ਉਹਨੇ ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਦੁਖੜੇ ਕੀਹਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਬੋਲੀ, “ਦੇਖੋ, ਭੈਣੋ ਤੇ ਭਰਾਵੇ, ਪਿੱਛੇ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਯਕੀਨ ਕਰਿਓ, ਜੇ ਮੈਂ ਜਿੱਤ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਰਵੀਦਾਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਗਰਾਂਟ ਲਿਆਵਾਂਗੇ, ਪਿੰਡ 'ਚੋਂ ਵੀ ਉਗਰਾਹੀ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸਕੀਮ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ-ਘਰ ਵਿਚ ਪਖਾਨੇ ਬਣਾਵਾਂਗੇ। ਕਿਸੇ ਧੀਅ-ਭੈਣ ਨੂੰ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ।”

ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ, ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ ਬੋਲੀ, “ਆਹ ਗੋਲੀਆਂ ਭੁੱਕੀਆਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਊ ?”

“ਮਹੀਨਾ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪ ਖਿਲਾਉਣਗੇ।” ਇਕ ਮਨਚਲਾ ਬੋਲਿਆ।

ਰਾਜ ਉਸ ਵੱਲ ਝਾਕਦੀ ਬੋਲੀ, “ਵੀਰ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਗੋਲੀਆਂ ਭੁੱਕੀ ਵੰਡਦੇ ਨੂੰ ਫੜ ਲਵੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਵੀ ਵੋਟ ਨਾ ਪਾਇਓ।”

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਥਾਣਾ ਇੰਚਾਰਜ ਦਾ ਫ਼ੋਨ ਆਇਆ, “ਸਰਪੰਚ ਸਾਹਿਬ ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ, ਭੁੱਕੀ-ਅਫੀਮ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੈਮਿਸਟਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਤੇ ਛਾਪੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ।”

“ਕੀਹਨੇ ਕਿਹੈ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਉਮੀਦਵਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕੀਤੈ।”

“ਇਹ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਸਿਆਸਤ ਹੋਣੀ ਐ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਰ ਦਿਓ।”

ਪਿੰਡ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕੈਮਿਸਟਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਹੀ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਚਲਾਨ ਹੋ ਗਏ।

“ਲੈ ਬਈ, ਵਿਹੜੇ ਦੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ-ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਤਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਰਪੰਚ ਨੇ।”

“ਬੰਦੇ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵੋਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ। ਜਿਹਨੂੰ ਤੋੜ ਲੱਗੀ ਹੋਊ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੋਟ ਕਿਵੇਂ ਪਾ ਦਊ।”

ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਧੜੇ ਨੇ ਵੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਐਵੇਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਨਾ ਆ ਜਾਇਓ। ਜਿਹੜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਲਈ ਆਈ ਹੋਈ ਗਰਾਂਟ ਖਾ ਗਏ, ਉਹ ਹੁਣ ਕਿੱਥੋਂ ਲਾ ਦੇਣਗੇ।” ਉਹ ਆਖਦੇ, “ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਨੱਕ ਵੱਢਣੈ।”

ਦੇਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰ ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਲਖੀ ਇੰਨੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਘੜੀ ਕਿਸੇ ਅਣਹੋਣੀ ਘਟਨਾ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦਾ ਡਰ ਰਹਿੰਦਾ।

ਚੋਣਾਂ ਸੁੱਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਈਆਂ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਬਣ ਗਈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਪਾਟਿਲ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਚੁਣੀ ਗਈ ਸੀ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਥਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰ ਘਰ ਗਈ। ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

“ਧੰਨਵਾਦ ਕਾਹਦਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਵੋਟ ਪਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਵੱਢਖਾਣੀ ਹਰਨਾਮੀ ਸੋਟੀ ਖੜਕਾਉਂਦੀ ਬੋਲੀ।

“ਬੇਬੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਜਿੱਤੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਹਿਯੋਗ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਿਓ।”

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਹਰਨਾਮੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਬਸੰਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਲੈ ਭਾਈ, ਲੋਕਾਂ ਤਾਂ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਬਈ ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਵੋਟ ਪਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਨਾਂ ਪਾਈ ਦੇ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਿੱਤ ਗਈ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।”

“ਦੇਖ ਲੈ ਬੇਬੇ, ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੱਥਰ ਵੀ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।”

“ਨੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕਹਿੰਦੀ ਐਂ, ਪੱਥਰ ਕਹਿੰਦੀ ਐਂ, ਮੈਨੂੰ।” ਬੇਬੇ ਹਰਨਾਮੀ, ਬਸੰਤੀ ਨੂੰ ਭੱਜ ਕੇ ਪਈ। ਅੱਗਿਓਂ ਬਸੰਤੀ ਹੱਸੀ ਜਾਵੇ, ਹੱਸੀ ਹੀ ਜਾਵੇ। ਬਸੰਤੀ ਨੂੰ ਹੱਸਦਿਆਂ ਵੇਖ ਬੇਬੇ ਹਰਨਾਮੀ ਵੀ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਟੀ ਖੜਕਦੀ ਰਹੀ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਧੰਨਵਾਦ ਰੈਲੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਨਵੀਂ ਚੁਣੀ ਸਰਪੰਚ ਬੋਲੀ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਏਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਜਿਤਾਇਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ, ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸਮਾਜ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਪੁੱਟਿਆ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਪੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ।”

ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇਕ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਅਜੋਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦੀ ਇਕ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਤਸਵੀਰ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲ ਰਹੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰ-ਜਿਨਾਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੂੰਹਾਂ, ਦਹੇਜ਼ ਦੀ ਬਲੀ ਚੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲੋਂ ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਰਲ ਕੇ ਲੜਨਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੱਤ ਇਸਤਰੀ ਪੰਚ ਚੁਣੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜ ਵੀਰ ਚੁਣ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਆਸ ਨਾਲ ਜਿਤਾਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਸ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਰਨ ਦੀ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।”

ਨਵੀਂ ਚੁਣੀ ਹੋਈ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰਖੀ ਗਈ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਨਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ।”

“ਕਮਲੀਏ, ਸਰਪੰਚੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ।”

“ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ ਸਰਪੰਚੀ ਪਰ ਘਰ ਬਹਿ ਕੇ। ਸਾਨੂੰ ਰਾਏ ਦਿਓ। ਹਰ ਕੰਮ ਤੁਹਾਡੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ ਸਰਪੰਚ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗੀ।”

“ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਰਪੰਚ ਤੂੰ ਹੀ ਰਹਿਣੈ।”

“ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਬਾਪੂ ਜੀ, ਪੰਚਾਇਤ ਵਿਚ।”

ਉਹ ਬੁੜ ਬੁੜ ਕਰਦਾ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੰਚਾਇਤ ਸਕੱਤਰ ਬੋਲਿਆ, “ਸਰਪੰਚ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਪੰਚਾਇਤ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਬਾਕੀ ਸੱਜਣ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣ।” ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ ਤਾਂ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। “ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਨਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਆਏ ਆਂ। ਜੇ ਇਹ ਮੈਂਬਰ ਪੰਚਾਇਤ ਹਨ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਂ।”

ਮੈਡਮ ਸਰਪੰਚ ਬੋਲੀ, “ਭਰਾਵੇ, ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇ ਵਾਧੂ ਬੰਦੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੰਚ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਨੇ।”

ਜਦੋਂ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਈ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਮੀਟਿੰਗ ਬਰਖ਼ਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਗਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਮੈਂਬਰ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੂਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਇਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਖ਼ੂਬ ਸਲਾਹਿਆ।

ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਆਪ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਦੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਨ ਕਮੇਟੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਲੈਨਿੰਗ ਬੋਰਡ ਲਈ ਮੈਂਬਰ ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰਵਾਇਆ।

ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਅਤੇ ਡਿਸਪੈਂਸਰੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਡੰਗ-ਟਪਾਊ ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਦਾਈਆਂ ਤੋਂ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਟਿਊਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਰਸ ਵੱਢਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸਾਂਭ ਲਵੋ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕੱਲੇ-ਦੁਕੱਲੇ ਦੇ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

ਪਿੰਡ ਵਿਚ ‘ਮੱਛੀ ਪਾਲਣ ਵਿਭਾਗ’ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕੈਂਪ ਲਗਾਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੇ ਮੱਛੀ ਫਾਰਮ ਬਣਾ ਲਏ।

ਮੁਰਗੀਆਂ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਦ ਭਾਵ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿਵਾਏ।

‘ਵਣ ਵਿਭਾਗ’ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਦਰੱਖਤ ਲਗਵਾਏ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਤੋਰਨ ਲਈ, ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਕੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦਿਵਾਏ।

ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਸਨ। ਰਵੀਦਾਸ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਪਖਾਨੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਕੀਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੋ ਗਈ।

ਗ੍ਰਾਮ ਸਭਾ ਦੀ ਸਾਉਣੀ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਪੰਚਾਇਤ ਦੀ ਆਮਦਨ ਅਤੇ ਖਰਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਰੀਪੋਰਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਰਪੰਚ ਗਰਾਂਟਾਂ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਮਹਿਕਮੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਆਡਿਟ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਡਿਟ ਰੀਪੋਰਟ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦ ਜੁੜ ਗਏ।

ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਥਣ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਅਧਿਆਪਕਾ ਪ੍ਰਸੂਤੀ ਛੁੱਟੀ ’ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ’ਤੇ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।” ਉਸ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦੌਰਾਨ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨੇ ਦਸਵੀਂ ਅਤੇ ਅੱਠਵੀਂ ਨੂੰ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹਾਈ। ਸਾਰੇ ਬੱਚੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋਏ।

ਸਕੂਲ ਦਾ ਪੀ.ਟੀ. ਮਾਸਟਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਹੀ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਬੱਚੇ, ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਪਛੜੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਪੰਚਾਇਤ ਮੈਂਬਰਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤਾਈ ਕਾਰਨ ਉਹ ਮਨੋਂ ਡਰ ਗਿਆ, ਕਿਤੇ ਬਦਲੀ ਹੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਦੇਣ। ਉਹ ਖੇਡਾਂ, ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਕੀ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਅਭਿਆਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਹਾਕੀ ਟੀਮ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਆਈ ਅਤੇ ਸੂਬੇ ਵਿਚੋਂ ਤੀਸਰੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹੀ।

ਚਾਰ ਸਾਲ ਸੁੱਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਏ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਕਤਲ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਸੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਬਾਪੂ ਜੀ, ਇਹ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।”

“ਇਹ ਤੇਰੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕਤਲ ਕਿਹੜਾ ਜੱਦੀ-ਪੁਸ਼ਤੀ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਲੁੱਟਾਂ-ਖੋਹਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਬਚਿੰਤੇ ਕੋਲ ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਸਨ, ਰਹਿੰਦਾ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਜਗਤਾਰੋ ਵੀ ਚਾਰ ਟੁੰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਪੁਲਿਸ ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਇਕ ਦਿਨ ਪੰਚਾਇਤ ਮੈਂਬਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸਰਪੰਚ ਨੂੰ ਭੇਦ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸਣ ਲੱਗਿਆ, “ਜਦੋਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਆਇਐ ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਐ। ਪਹਿਲੇ ਥਾਣੇਦਾਰ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇਕ ਫ਼ੋਨ 'ਤੇ ਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਵਿਕਣ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਦੋ ਕੈਮਿਸਟ ਫਿਰ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ।” ਸਰਪੰਚ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਿਵਾਰਣ ਕਮੇਟੀ ਵਿਚ ਸਵਾਲ ਉਠਾ ਕੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਤਾਂ ਰੁਕਵਾ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸੁਰਾਗ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਆਪਣੀ ਸਹਿਜ ਤੌਰ ਤੁਰਦਾ ਸਮਾਂ, ਆਪਣੇ ਬੀਤ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦਾ। ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਣਾਂ ਦਾ ਫਿਰ ਐਲਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਸਰਪੰਚ ਜਨਰਲ ਸੀ। ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਫਿਰ ਤਿਆਰੀਆਂ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤੀਆਂ।

“ਬਾਪੂ ਜੀ ਇਸ ਵਾਰ ਕੀਹਨੂੰ ਸਰਪੰਚ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ,” ਇਕ ਦਿਨ ਹਰਬੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਐਤਕੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਪੈਣੈ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਤਾਂ ਬੇੜਾ ਹੀ ਗਰਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਲੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਬਣਵਾ ਕੇ, ਸੜਕਾਂ ਦੀ ਮੁਰੰਮਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਨੀਂ ਸਰਪੰਚੀ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ। ਸਿਆਸਤ ਦੀ ਵੀ ਸਮਝ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਥਾਣੇਦਾਰ ਹੀ ਚੰਗਾ ਆ ਗਿਆ ...” ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਉਹ ਇਕਦਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੁਕ ਕੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, “ਇਸ ਵਾਰ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਪੱਲਿਓਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣੈ। ਕਮਲੀ ਨੇ ਇਕ ਆਨਾ ਨੀ ਕਮਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ।”

“ਆ ਜਾ ਬੇਬੇ, ਲੰਘ ਆ,” ਹਰਬੀਰ ਨੇ ਬੇਬੇ, ਵੱਢਖਾਣੀ ਹਰਨਾਮੀ ਦੀ ਸੋਟੀ ਖੜਕਦੀ ਸੁਣ ਕੇ ਬੋਲੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਹਰਬੀਰ ਦੇ ਬਾਪੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਸੀਂ ਵਾਧੂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡੋ, ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਮੇਰੀ ਨੂੰਹ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੈ।”

“ਮੂੰਹ ਤੇ ਹੀ ਸਿਫਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਨੇ। ਮਗਰੋਂ ਦੇਖੀਂ ਲੋਕ ਕੀ ਕਿਹਾ ਕਰਨਗੇ।”

“ਲੋਕ ਕਿਹਾ ਕਰਨਗੇ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਦੋਂ ਰਾਜ ਕੌਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।” ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਵੱਢਖਾਣੀ ਹਰਨਾਮੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਹਰਨਾਮੀ ਦੀ ਖੜਕਦੀ ਸੋਟੀ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗੀਤਮਈ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਔਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ

ਓਹੜ-ਪੋਹੜ—ਘਰੇਲੂ ਇਲਾਜ ; ਬੁੱਤਾ—ਕੰਮ ਸਾਰਨਾ ; ਫਿਰਨੀ—ਪਿੰਡ ਦੁਆਲੇ ਬਣੀ ਸੜਕ ; ਬੁੱਤਾ ਸਾਰਦੀ—ਮੌਕੇ ਤੇ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ; ਗਰਾਂਟਾਂ—ਸਰਕਾਰੀ ਮਦਦ ; ਅਮਲੀ—ਨਸ਼ੇਬਾਜ਼ ; ਠਰੁੰਮੇ ਨਾਲ—ਸਬਰ ਨਾਲ ; ਤੋੜ ਲੱਗੀ—ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਭਾਵ

ਸਾਹਿਤਕ ਟਿੱਪਣੀ

ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ' ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ-ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਜਾਗ੍ਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਬਣਨ ਤਕ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਰਾਜ ਕੌਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸਰਪੰਚ ਬਣ ਕੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਤੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਫੈਲੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਮਿਆਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਸੁਰਿੰਦਰ ਰਾਮਪੁਰੀ ਦੀ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੇਂਡੂ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਿਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਸਰਪੰਚ ਬਣਨ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕੀ-ਕੀ ਸੁਧਾਰ ਵਾਪਰੇ ?
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 3. ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦੀ ਲੀਡਰ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ, ਵਿਸਤਾਰ ਸਹਿਤ ਲਿਖੋ।
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 4. ਰਾਜ ਕੌਰ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਰਖਦਾ ਹੈ ?

ਛੋਟੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

- ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦਿਓ—
- “ਬੇਬੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਜਿੱਤੀ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਵੋਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਨੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਸਹਿਯੋਗ ਚਾਹੀਦੈ। ਕੋਈ ਸਾਂਝਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਿਓ”
- ਪ੍ਰਸ਼ਨ 1. ਉਪਰੋਕਤ ਟੁਕਾਂ ਵਿਚ ਕਿਹੜੀ ਜਿੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?
 - ਪ੍ਰਸ਼ਨ 2. ਇਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤੋਂ ਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ?

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

- ਜਨਮ : ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਹੀਂ ਦੋਰਾਹਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ
(15.10.1949)
- ਕਿੱਤਾ : ਸਾਹਿਤਕਾਰੀ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ : ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ - ਪੱਤਝੜ ਮਾਰੇ (1975),
ਖੁਰਦੀ ਹੋਂਦ (1982),
ਬੇਚੈਨ ਹਿੰਦਸੇ (1982),
ਪੁੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ (1985),
ਨ੍ਹੇਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਕਹਿਰ (1978),
ਕਤਰਾ ਕਤਰਾ ਸੋਚ (ਗੁਰਪਾਲ ਲਿੱਟ ਤੇ ਹਰਬੰਸ ਰਾਮਪੁਰੀ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ)
ਸੰਪਰਕ : ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਹੀਂ ਦੋਰਾਹਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ

